

Anmeldelser

Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.): *Kulturmiljø – mellem forskning og politisk praksis*. København 2003. 180 sider. ISBN 87-7289-871-2. Bogladepris: 175 kr.

Kulturmiljøet er det senest tilkomne indsatsområde i miljøpolitikken. Sammen med naturbevaring og forureningsbekæmpelse udgør kulturmiljøet miljøpolitikken tre dimensioner; disse skal sammen sikre bæredygtigheden i vores omgang med kultur- og naturressourcerne. Kulturmiljøet introduceredes af Miljø- og Energiminister Svend Auken i en kronik i Politiken den 13. juli 1994. Den efterfulgtes af en redøgørelse, som blev meget positivt modtaget i Folketinget den 17. januar 1996.

Skov- og Naturstyrelsen, hvis ressortområde det var, iværksatte efterfølgende et større udredningsarbejde for, hvorledes kulturmiljøet kunne implementeres i planlægningen og forvaltningen. Her defineredes indholdet på følgende måde: geografiske områder som ved deres fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling. Kulturmiljøet er primært tænkt varetaget via planloven, og allerede med regionplanerne fra 2001 forelå der udpegninger af værdifulde kulturmiljøer i de enkelte amter. Ved oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen i 2001 overførtes kulturmiljøet hertil og kom derved ind under Kulturministeriet.

Den hurtige implementering har betydet, at fokus har været rettet mod praksis. Metoderne til udpegning og afgrænsning af relevante miljøer har stået i centrum i udredningsarbejdet; målsætningen for og relevansen af udpegningerne har stået i

skyggen. Dette forhold påpeger redaktørerne i indledningen, og her ligger bogens afsæt, nemlig at tjene til refleksion om *hvorfor kulturmiljø* snarere end *hvordan kulturmiljø*. Tilgangen til emnet er begrænset af, at der primært er tale om 'etnologisk/kulturanalytisk forskning' på et felt, der i sin helhed inddrager væsentlig flere fagområder (arkæologiske, æstetiske, historiske, geografiske m.fl.). Samleskriftet er da også baseret på et seminar med titlen 'Kulturmiljø og etnologi', afholdt oktober 2001 på Københavns Universitet.

Bogen er en artikelsamling bestående af ni vinkler på kulturmiljøproblematikken, skrevet af ni forskellige forfattere. Bidragene tematiseres af redaktørerne i en vidende og velskrevet indledning, der inddrager essensen af de enkelte bidrag i en videre perspektivering af målsætningsdebatten og forholdet mellem forskning og praksis. Derfor kan indledningen også læses med udbytte både som en optakt til bogen og som en konklusion. Afslutningsvis har redaktørerne forsynet bogen med en nyttig litteraturliste over nyere dansk litteratur af generel relevans for kulturmiljøområdet.

To artikler kan ses som en optakt til målsætningsdebatten, nemlig Kristian Kristiansens fremstilling af den historiske baggrund for kulturmiljøbegrebets politiske introduktion og Carsten Paludan-Müllers refleksioner over, hvorfor vi interesserer os for historien i vore omgivelser, og hvorfor det i disse år udmøntes ved et begreb som kulturmiljøet.

K. Kristiansen præsenterer en personlig beretning fra 1970'erne til midten af 90'erne om samspejlet mellem politik, forvaltning og forskning. Dette gør han på

baggrund af egne engagementer, ikke mindst stillingen som kontorchef i forvaltningen. Mange interessante detaljer sættes her i større sammenhæng og bliver vigtige afsæt i en udviklingshistorie, der knytter forskningsretninger sammen med politiske tendenser og deres udmøntning i praksis. Det er en historie, der i forvaltningsmæssig sammenhæng går fra Fortidsmindeforvaltningen og rækker frem mod Kulturarvsstyrelsen, og som på forskningssiden ser udviklingen fra økonomisk fokuserede bebyggelsesstudier til landskabsbiografier.

Forsknings- og forvaltningshistorien illustreres på side 30 med en ganske tankevækkende figur, der i stikordsform og med pile markerer de vigtige påvirkninger mellem felterne. Hvad der derimod ikke fremgår af figuren, men som godt kan svække tanken om de gensidige påvirkningers harmoniske pendulering, er det forhold, at såvel første som sidste stadie i de fremherskende teoretiske tilgange til landskabet udmønter sig i ligeartede praksisser for forvaltning og bevaring, nemlig det opdeltte landskab med dets særligt værdifulde fokusområder på den ene side og mindre påagtede områder på den anden. Med sektoriseringen af miljøområdet ved kulturmiljøets løsrivelse og med genoplivelsen af nationalparktanken og udpegningen af særligt værdifulde kulturmiljøer samt kulturarvsarealer synes ånden fra zoneloven af 1962 igen at være sluppet af lampen.

Carsten Paludan-Müller tager udgangspunkt i kulturmiljøbegrebet som en skalaudvidelse fra tidligere tiders interesse i punkter (monumenter) til større sammenhængende helheder. Han ser dette som en følge af den tiltagende hastighed og styrke, hvormed vort samfund omskaber sine omgivelser. Omsorgen for det historiske omkring os er således ikke ny, og Carsten Paludan-Müller belægger dette ved et 2000-årigt tilbageblik over den vestlige kulturs selvrefleksion. Et centralt punkt er

længslen efter en oprindelighed, en tilbagevenden til en (formodet) tidligere enkelthed. Artiklen tager læseren med i interessante ekskursioner om arv, selvforståelse og identitet, men undgår netop at blive konkret, når den afsluttende beskriver målsætningen for kulturmiljøet i planlægningen som en ambition om »at sikre konkrete holdepunkter og rum i vore omgivelser for de erindringsfællesskaber, som binder os sammen . . . ».

Tanken om fælles erindringer tages op af Thomas Højrup. Han diskuterer kulturmiljøer som steder for refleksion over nationalstatens udvikling. Begrundet i statens kamp for anerkendelse gennem tiden argumenteres det, at de mange forskellige livsformer (= typer af folk) agerer kollektivt og gør det meningsfuldt at tale om en folkets historie. Et reflekteret kulturmiljø kan dermed være et lærerigt miljø for vurderingen af nationens praksis gennem tiden og af betydning for, hvorledes udfordringer gribes an i nutiden. Det reflekterede og bevidsthedsdannende kulturmiljø indbefattes i det tyske begreb 'Denkmal' – et erfaringssted, hvis kulturhistorie får folk til at stoppe op og tænke efter. Thomas Højrup vil med dette pege på, at kulturmiljøerne kunne være aktive i et dannelsesprojekt for os som folk, ikke for det han kalder vores slappe identitet, men for en erfaring om de valg, vi gør, og baggrundene herfor.

Thomas Højrup's relativt lange bidrag er et engageret indlæg for kulturforskningen som en naturlig parthaver i udviklingen, og det er et moralsk indlæg, der vedgår sig et dannelsesprojekt. Desværre er det også et indlæg, der gemmer sig bag fagspecifikke begreber og dermed især henvender sig til fagfolk. Først afslutningsvis, med eksemplet fra det lille fiskerleje ved Stenbjerg, formidles det tankemæssige indhold på en let og ukunstlet måde.

En problematisering af erindringsfællesskaberne er der andre artikler, der tager

op. Især Anne Mette Abildtrup Hansen og Orvar Löfgren får os til at reflektere over flertydigheden i landskaber og kulturmiljøer. Abildtrup Hansen sætter for så vidt ikke spørgsmålstegn ved udpegninger, men mener at fremhævelsen af forskelligartede opfattelser af stederne før og nu ville 'puste lidt menneskeliv' ind i miljøerne. Löfgren pointerer også værdien af etnologernes analytiske evne til at blotlægge de måder, hvorpå et sted kan tillægges højst forskellige ladninger og værdier. Ved siden af spørgsmålet om hvis landskab det er, der synliggøres, dokumenteres og udnævnes til kulturmiljø, bekymrer han sig om 'rutineringen' af forehavendet. Dette gør, at noget fremstår synligt, andet usynligt, og nogle æstetiske kvaliteter foretrækkes frem for andre. Med afslutningssætningen »Mitt kulturarv behöver inte alls vara ditt« lægger Löfgren samtidigt op til, at partsindlæg (fra ikke-professionelle) kunne være befriende indslag ved en værdisættelse af kulturarven.

Synet på landskabet som en kulturel konstruktion leder Mette Guldborg til at foreslå, at man indfører begrebet et funktionelt kulturmiljø som en pointering af, at kulturmiljøers indhold og afgrænsning er en funktion af problemstillingen. Den tilsvarende synsvinkel er grundlæggende for Eske Wohlfahrts indlæg. I en længere artikel kommer han dybere i clinch med betydningen og brugen af kulturmiljøbegrebet. Der er megen eftertænksomhed i dette bidrag, der som sit første ærinde har at minde om etnologiens solide faglige tradition for at håndtere studiet af kulturforhold og af helheder (miljøer). Etnologernes problem med kulturmiljøer er, at de af hensyn til forvaltningen skal kunne entydigt afgrænses og gøres til genstand for bevaring. Skønt kulturmiljøer ifølge definitionen er helheder, afspejler de ikke et reelt helhedssyn, når afgrænsningen skal kunne foretages pr. matrikelnummer eller lignende.

Forskellen i videnskabssyn mellem at

betragte landskaber som fysiske virkeligheder eller som kulturelle konstruktioner benævner Wohlfahrt en skelnen mellem et essentialistisk og et konstruktivistisk paradigme. Etnologiens gliden mod konstruktivisme belægger han med reference til J. Agnew og D. Cosgrove, der begge er geografer, og etnologien får da netop også på dette punkt selskab af mange social- og humanvidenskaber med interesse for landskabet. Denne pointe kan man ikke læse af Wohlfahrts fremstilling; han antyder, at det modsatte snarere gør sig gældende i en række nabofag. På det felt forekommer det mig, at Wohlfahrt ikke er ganske velorienteret. Som arkæolog vil jeg for mit eget fags vedkommende pege på, at konstruktivismen i landskabsarkæologien er stærkt i fokus i international sammenhæng (den postprocessuelle arkæologi), og på den nationale scene er den også repræsenteret (f.eks. C. Fabech, U. Näsman & J. Ringtved: *Fra bebyggelse til landskab. I: O. Høiris m.fl. (red.) Menneskelivets Mangfoldighed. Moesgård 1999, s. 163-174.*

Ligeledes undrer det mig at læse, at arkæologer har tendens til at fokusere på kulturmiljø som geografiske områder med særlig stor sandsynlighed for fund. Kulturmiljø er i denne forbindelse en meget vanskelig størrelse at have med at gøre, fordi de uudgravede, jorddækkede fund ikke kan leve op til forvaltningens definition af et kulturmiljø som noget, der har en fysisk fremtræden i landskabet. Her må andre tiltag træde til (jf. J. Ringtved: *Kulturmiljøer, skjulte fortidsminder og landskabets forhistorie. Miljøforskning nr. 50, 2002, s. 11-17*). På grund af kildematerialets art har arkæologien sine helt egne problemer med kulturmiljøet – men den deler også etnologernes betæneligheder ved begrebet, og arkæologerne har af den grund ikke nogen lettere gang på jorden.

Wohlfahrt relaterer begrebsparret essentialisme og konstruktivisme til et emne, der står centralt i de seneste årtiers histori-

kerdebat, ikke mindst i England. Det drejer sig om nutidens brug af kulturarven (the heritage). Som kulturmiljøet er kulturarven en konstruktion, hvis betydning ligger i nutiden. Kulturarven kan ikke sidestilles med historien, som for egen erkendelses skyld interesserer sig for tidligere tider. Kulturarv er den praktiske brug af historien, og kulturmiljø er det, vi udvælger fra kulturlandskabet som egnet til at opfylde nutidige behov, til illustration af (for)historiske problemstillinger, som netop nu er væsentlige. Men dermed fastlåser vi miljøet i en kunstig tilstand af ikke-udvikling af hensyn til at kunne fortælle den historie, vi ønsker at fortælle, og vi fraskriver os i princippet muligheden for at følge en uforstyrret udvikling i det givne område videre frem.

Det ønskværdige i stilstand eller udvikling i kulturmiljøsammenhæng er et centralt spørgsmål for Søren Byskov, der har studeret danske kystmiljøer. Her om noget sted har moderne brug af landskabet til rekreative formål skabt store ændringer. Hvilke kulturmiljøer er da mest værdifulde, spørger Byskov. Er det de miljøer, der fortsat opretholder de traditionelle gamle næringer, men måske ikke har oplagt bevaringsværdige bygninger og strukturer intakt? – eller er det de funktionstømte idylliske fiskerlejer? Byskov tager sagen videre til det, der er artiklens væsentligste ærinde, nemlig at kulturmiljøudpegninger ikke blot er sagsakter i forvaltningen. De er også værdier, som kan bruges i en lokal selvforståelse, og som kan bringes i spil i politiske og økonomiske sammenhænge, f.eks. i tiltrækning af turister og i ansøgninger om penge til lokale initiativer.

Kulturmiljøet som en ressource, som incitament til at flytte bopæl, går igen i Erland Porsmoses indlæg. Det konkrete eksempel er Viby sogn, hvor Fyns amt har registreret store bevaringsværdier i forbindelse med landsbyerne Måle og Viby samt herregården Hverring. Porsmoses artikel

er ikke alene konkret ved sit eksempel, men også ved sin tilgang til hvad kulturmiljøet er for en størrelse. Som historiker med dybtgående indsigt i kulturlandskabet anerkender han, at landskabet til dels er en konstruktion inde i vores hoved (i Porsmoses terminologi 'et begrebsliggjort landskab'), og at dette ikke er uden betydning i en værdisættelse. Med et mangeårigt engagement i bevaringssagen vælger han dog uden argumentation kun at forholde sig til det af mennesket formede landskab. Hermed adskiller Porsmoses bidrag sig væsentligt fra de mere akademisk reflekterende bidrag i antologien.

Tankevækkende er Porsmoses påpejning af, at kulturmiljøer (i praksis) i hovedsagen tilhører én tidsperiode (synkron vs. diakron), og at miljøerne først får bevaringsværdi, når brugsværdien forringes eller forsvinder (funktionstømning). Det tankevækkende i dette er ikke mindst, at hovedparten af bogens bidrag problematiserer netop sådanne forhold. I essens står det klart, at Porsmose skriver sig op mod eksempelvis Wohlfahrt i sit syn på kulturmiljøer som givne størrelser, der kan typebestemmes og tælles i antal. Tilsvarende skilles vejene med hensyn til eksistensen af fælles værdier for en vurdering og værdisætning af kulturmiljøer. I Porsmoses øjne eksisterer der konsensus om udpegningerne, og dermed kan vi tale om en fælles kulturarv. I Viby sogn og for temaet den agrare bebyggelses- og landskabsudvikling har det i hvert fald været tilfældet, og bevaringssagen har her været forbilledligt grebet an med en stor indsats i registrering, forskning og formidling og, ikke mindst, i et samspil mellem lokale foreninger, museum, kommune, amt samt statens Skov- og Naturstyrelse.

Artikelsamlingen er et velkomment bidrag til det pågående arbejde med kulturmiljøer. Den opfylder til fulde sin formulerede målsætning om at bidrage til refleksion på dette felt, og den er et forfriskende

pust i rækken af praktiske udredninger om etableringen af en praksis på området. De enkelte artikler har forskellige indfaldsvinkler til de centrale problemstillinger om identitet, konsensus, landskabsopfattelser, procesbevaring vs. fastfrysning, kulturlandskab vs. kulturmiljø (history vs. heritage) – det er som om, den ene griber fat, hvor den anden slip, og lægger yderligere perspektiv til sagen. Nogle synspunkter har bred opbakning; om andre brydes meningerne frugtbart. Kun samspillet ‘mellem forskning og politisk praksis’ tegner sig vagt, og man fristes til at foreslå undertitlen ændret til ‘i forskning og politisk praksis’.

Antologien udspringer fra det etnologiske miljø, men problemstillingerne er fælles for de mange faggrupper, der beskæftiger sig med landskab og kulturmiljø, og den kan anbefales til dem alle. Efterfølgende bøger af samme debatterende art, og sådanne kommer forhåbentlig, vil givet profitere af en større faglig bredde. Etnologerne, som her især holder for, kan man dog kun complimentere for deres kulturanalytiske refleksioner og udgiverne, Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen, for at have taget initiativ til den hjemlige debat om *hvorfor kulturmiljø*.

Jytte Ringtved

Afdelingen for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Anders Fischer & Kristian Kristiansen (eds.): *The Neolithisation of Denmark. 150 Years of Debate*. Sheffield 2002. 398 sider. ISBN 1 85075 697 X. Bogladepris: 850 kr.

Dette er en interessant og vigtig publikation – en redigeret række af gamle og nye forelæsninger, artikler og uddrag af bøger fra perioden 1851-2002 omhandlende landbrugets indførelse i det forhistoriske

Danmark. De 16 genoptrykte afhandlinger (i original, dansk udgave suppleret med engelske oversættelser) tager læseren med på en bemærkelsesværdig historisk rejse, hvis tema er arkæologiens udvikling i dette land. De fem nye artikler giver både indsigt i den videnskabelige udviklingsproces og ny viden om landbrugets indførelse. I de følgende afsnit skal jeg opsummere værkets indhold samt kommentere enkelte specifikke artikler og betydningen af denne publikation.

Valget af tekster til genoptryk er fascinerende og omfatter for størstedelens vedkommende væsentlige bidrag til debatten. Vel kunne man komme med smålige indvendinger angående valget af medtagne eller udeladte afhandlinger (f.eks. Fischer 1974 over for T. Mathiassen: *Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse*. København 1959 og T. Madsen: *Where did all the hunters go? An Assessment of an Epoch-Making Episode in Danish Prehistory*. *Journal of Danish Archaeology* 5, 1987, s. 229-239), men samlingens generelle styrke er umiskendelig. De elleve ældre afhandlinger er forfattet af dansk arkæologis store, gamle mænd, såsom J.J.S. Steenstrup, J.J.A. Worsaae, Sophus Müller, C.J. Becker, Johannes Iversen og J. Troels-Smith. De sidste fem genoptrykte artikler er skrevet inden for de seneste 30 år (hovedsageligt) af nulevende arkæologer som Jørgen Skaarup, Søren H. Andersen, Carsten Paludan-Müller og Peter Rowley-Conwy.

For en arkæolog er kronologien i disse afhandlinger af særlig interesse. De første tre afhandlinger i den historiske del stammer fra de bemærkelsesværdige 1850'ere, hvor den første neandertaler blev opdaget, og hvor blandt andet værkerne *Arternes oprindelse* (1859) og *Principles of Stratigraphy* (1863) udkom. En tid, der oplevede naturvidenskabernes og den moderne verdensanskuelses fremvækst. Med deres dokumentation af køkkenmøddingerne som bevis for menneskelig aktivitet og deres

sondring mellem mesolitikum og neolitikum tilvejebringer disse tre afhandlinger grundlaget for stenalderarkæologien i Danmark.

Der er et besynderligt hul i det historiske sætstykke mellem de ældre afhandlinger om opdagelser og en epidemi af afhandlinger fra perioden efter Anden Verdenskrig. Kun to afhandlinger er medtaget fra dette næsten århundredlange forløb – et uddrag af den Anden Køkkenmødding-kommissions stort set beskrivende rapport om deres udgravninger fra 1900 og en spekulativ, kvantitativ undersøgelse af køkkenmøddingers fødeværdi og akkumulationsperiode skrevet af C.G.J. Petersen i 1922.

De øvrige genoptrykte afhandlinger (11 i alt) stammer fra tiden mellem 1948 og 1984 og repræsenterer begyndelsen til den seneste tids studier af overgangen til agerbrug, begyndende med Iversens og Troels-Smiths klassiske pollenværk og Beckers keramiktypologier. Flere bemærkelsesværdige afhandlinger fra året 1973 er her repræsenteret af tre genoptrykte tekster, et kort uddrag af Skaarups diskussion af forholdet mellem Ertebølle-kulturen og tragtbægerkulturen, S.H. Andersens overvejelser omkring overgangen fra ældre til yngre stenalder og Paludan-Müllers økologiske »new archaeology-« undersøgelse af Ertebølle-kulturen i Nordvestsjælland. Brinch Petersens klassiske »A Survey of the Late Paleolithic and the Mesolithic of Denmark« (i: S.K. Kozłowski (ed.): *The Mesolithic in Europe*, s. 77-127. Warsaw 1973) er derimod ikke medtaget, skønt den bestemt fortjener en plads i en publikation som denne.

De fem nyeste afhandlinger i værket opridser den historiske (Kristiansen), biologiske (Bennike & Alexandersen) og europæiske baggrund (Klassen), det nordtyske materiale (Hartz, Heinrich & Lübke) samt en oversigt over den seneste tids fund (Fischer). Kristiansens indsigtfulde diskus-

sion af »den økologiske arkæologis fødsel i Danmark« fokuserer på de meget tidlige diskussioner mellem Worsaae og Steenstrup vedrørende tolkningen af de arkæologiske spor. Kristiansen følger denne modsætning gennem de følgende begivenheder i dansk arkæologis historie og bringer fængslende anekdoter for dagen. Dansk arkæologis internationale karakter på dette tidlige tidspunkt er overraskende. Worsaae besøgte udgravninger og arkæologiske pladser i Frankrig, Tyskland og England. Danske undersøgelser blev citeret af arkæologer overalt i Europa. Det er mit indtryk, at der i 1850'erne var større interesse for dansk stenalders bredere europæiske sammenhænge, end der er i dag.

Vender vi os mod bioarkæologien, så noterer Pia Bennike og Verner Alexandersen sig, at det bevarede skeletmateriale fra dansk mesolitikum og neolitikum er noget af det mest righoldige i hele Europa. Undersøgelser af dette materiale fra tiden omkring overgangen til agerbrug viser en reduktion af kraniets og tændernes robusthed og størrelse. Forfatterne konkluderer, at de observerede forandringer snarere skyldes ændringer i levevilkårene end en udskiftning af befolkningsgruppen. Samtidig er der visse indikationer på en genetisk forbindelse mellem den mesolitiske og den neolitiske befolkning i overgangstiden. Forhåbentlig vil landvindingerne inden for DNA-forskningen i de kommende år gøre det muligt at fremsætte sikre udsagn om forholdet mellem befolkningerne i mesolitikum og neolitikum på det genetiske plan.

Og for at blive ved forbindelser, så undersøger Lutz Klassen de større sammenhænge mellem Ertebølle-kulturen og samtidens neolitiske kulturer på det europæiske kontinent. Han koncentrerer sig om importerede materialer i dansk mesolitikum, især stenøkser og kobberøkser. Den lange samtidighed mellem Ertebølle-kul-

turen og de neolitiske kulturer længere mod syd har været kendt i nogen tid. Med udgangspunkt i forekomsten af en række genstandstyper i Danmark og Nordtyskland – herunder neolitisk keramik, skaft-hulsøkser (fra Polen?), grønstensøkser (fra Midt- og Vesteuropa), jadeøkser (fra de fransk/italienske Alper) og kobberøkser (fra Serbien og Bøhmen) – hævder Klassen, at de to områder har haft forbindelse med hinanden. Desuden gennemgår han andre formodede beviser på kontakt, såsom spidsbundet keramik, benringe og kamme samt T-formede hjortetaksøkser.

Resultaterne af denne gennemgang afspejler ifølge Klassen nogle kontinentale udvekslingsmønstre og sociale strukturer, der er langt mere komplekse, end hvad man hidtil har formodet om Ertebølle-kulturen. Han erkender problemerne omkring mange af de nævnte importvarers kontekst og datering. Flere af disse genstande kan lige så vel stamme fra det tidlige neolitikum. Et væsentligt, men vanskeligt spørgsmål er, hvor længe denne type genstande forblev i omløb, efter at de var fremstillet. Og endnu et emne, der kræver yderligere undersøgelse, er spørgsmålet om oprindelsen til Ertebølle-kulturens keramik, som måske viser sig at være i øst eller nord (f.eks. V.I. Timofeev: *The beginning of the Neolithic in the eastern Baltic*. I: M. Zvelebil, L. Domanska, & R. Dennell (eds.): *Harvesting the sea, farming the forest. The emergence of Neolithic societies in the Baltic region*, s. 225-236. Sheffield 1998), og ikke i det neolitiske område. Endelig er forholdet mellem social kompleksitet og en håndfuld importerede økser mildt sagt svævende.

En stærkt savnet oversigt over det nordtyske materiale leveres af Sönke Hartz, Dirk Heinrich og Harald Lübke. I Tyskland foregår der væsentlige og spændende udgravninger både over og under havets overflade. Nye pladser undersøges, og gamle genudgraves. Når det drejer sig om

Ertebølle-kulturens tilstedeværelse, er dette område mellem det sydlige Skandinavien og de centraleuropæiske bønder af stor betydning. Ændringer sker hurtigere i dette område end længere nordpå. Ertebølle-keramik findes her fra 5000 f.Kr. I denne sammenhæng leverer ligheder mellem genstande beviser for nære kontakter mellem Nordtyskland og resten af Ertebølle-området. Kornpollen og knogler fra domesticeret kvæg viser, at landbruget blev indført i en entydig Ertebølle-sammenhæng i Schleswig-Holsten mere end 500 år, før det kom til Danmark. På den anden side dukker tragtbægerkeramikken samtidigt op i Nordtyskland og i Skandinavien. At dømme ud fra den tidlige datering af TRB i Stockholm/Uppsala-området i Midtsverige (f.eks. F. Hallgren & G. Posnert: *Pottery design and time. The pottery from the TRB site Skogsmossen, in view of the AMS-datings of organic remains on potsherds*. *Tor* 29, 1998, s. 113-136) er denne tidlige neolitiske keramiktype tilsyneladende dukket op omtrent samtidigt i et stort område.

I en længere afsluttende afhandling med titlen »Food for Feasting?« foreslår Anders Fischer, at ny viden besvarer nogle af de centrale spørgsmål i den klassiske debat om overgangen. Især fremfører han, at indførelsen af kvæg og TRB-keramik i Danmark foregik omkring 3950 f.Kr., medens andre neolitiske markører som korn, slebne flintøkser og jordbyggede langdysser blev indført lidt senere. Marin føde var fortsat vigtig i begyndelsen af det tidlige neolitikum. Dette argument baserer han hovedsageligt på en eller to pladser i Store Åmose, hvorfra keramikken endnu ikke er klassificeret. Selv om det nøjagtige tidspunkt for tragtbægerkeramikens opdukning endnu ikke er fastslået, så er den sekvensvise indførelse af elementerne i den neolitiske pakke indlysende. Derpå vurderer Fischer de gængse forklaringer på overgangen til agerbrug, idet han især fokuse-

rer på folkevandring, fødevarekriser og socioøkonomisk konkurrence. Ved udelukkelsesmetoden når han frem til, at Haydens – »food for feasting« – konkurrencemodell (B. Hayden: *Nimrods, Piscators, Pluckers, and Planters: the Emergence of Food Production. Journal of Anthropological Archaeology* 9, 1988, s. 31-69 og B. Hayden: *Pathways to Power: Principles for Creating Socioeconomic Inequalities*. I: T.D. Price & G.M. Feinman (eds.): *Foundations Of Social Inequality. Fundamental Issues In Archaeology*. New York 1995) bedst passer til hans opfattelse af de arkæologiske spor fra overgangen til agerbrug.

Medens dette er en grundig og opdateret evaluering af det nuværende materiale, så skal det blive interessant at læse den næste samling af handlinger om overgangen til agerbrug. Således eksisterer der allerede ny viden om det domesticerede kvægs tidlige opdukken. Jeg er sikker på, at der vil komme mange ændringer i vores opfattelse af overgangstiden mellem jæger- og bondestenalder.

Mange læsere vil finde dette værk interessant, og det vil med sikkerhed anspreke debatten yderligere. Dette skal opfattes som en ros. Kritikpunkterne er få for et værk af denne kaliber. Man kunne have medtaget andre af handlinger eller udeladt enkelte, ligesom man kunne have valgt andre løsninger under redigeringen. Jeg fandt faktisk titlen lidt etnocentrisk, eftersom både Ertebølle-kulturen og det tidlige neolitikum dækker et væsentligt større geografisk område end Danmark. Desuden er overgangen fra mesolitikum til neolitikum et paneuropæisk fænomen og overgangen til agerbruget et globalt fænomen. I et værk som dette burde de »danske« kilder anbringes i disse større sammenhænge for at kaste lys i begge retninger. Jeg ville også godt have haft et kort over de steder, der nævnes i teksten. Bogen

har et register over stednavne, men fraværet af emneregistre eller registre i det hele taget i mange danske arkæologiske publikationer opfatter jeg som manglende respekt for læseren.

I det store og hele er dette værk et vendepunkt i forskningen af den senere stenalder i Sydsandinavien. Dets kombination af historiske studier og nyere kilder gør det til et solidt fundament for fremtidig forskning. Det, at de historiske af handlinger nu er tilgængelige på engelsk, vil faktisk anbringe dansk arkæologi i en større sammenhæng, eftersom arkæologer i andre lande hermed har mulighed for at få kendskab til udviklingen af begreber og kilder i dette land.

De historiske studier er fascinerende i sig selv, men gør også læseren ydmyg. De er en kraftig påmindelse om både vore forgængeres skarpsindighed og om begrænsningerne i vore egne perspektiver. Spørgsmål og argumenter har ikke ændret sig meget under de forløbne 150 års forskning. I 1851 spurgte Steenstrup, Forchhammer og Worsaae således, om de oprindelige beboere for eksempel levede i permanente bosættelser året rundt, eller om de periodisk flyttede rundt inden for bestemte områder. Og om de holdt domesticerede dyr.

De spørgsmål har vi endnu ikke kunnet besvare tilfredsstillende. Debatten mellem den typologiske og den økologiske tilgang til overgangen fortsætter den dag i dag. Denne publikation vil ikke eliminere debatten, men den vil afgjort få os til at påskønne den mere.

T. Douglas Price

University of Wisconsin-Madison

Oversat af Annette Lerche Trolle

Gérard Franceschi, Asger Jorn og Oddgeir Hoftun: *Stavkirken – og det norske middelaldersamfundet*. 10.000 års Nordisk Folkekunst. København 2002. 413 sider. ISBN 87-21-01977-0. Bogladeprijs: 550 kr.

De norske stavkirker fra middelalderen er et mageløst memento om forgængelige bygningsværker og kunstgenstande, som kun ved tilfældighed er bevaret fra brand, forrådnelse og destruktion. Som paddehatte skød de træbyggede kirker op over hele Skandinavien i kristningens første århundreder for umiddelbart efter at erstattes af stenbygninger til den nye Guds ære, sådan som det bl.a. skete i Jelling. I Sverige findes dags dato én lille trækirke bevaret fra middelalderen. Kun i Norge holdt man fast ved et fortroligt og næppe helt symbolforladt hedensk byggemateriale – tømmeret – det levende træ omsat til Guds hellige hal. Godt 30 stykker findes endnu på deres oprindelige plads i de indre norske landskaber så langt mod nord som Trøndelag, enkelte er flyttet til en anden plads, og endnu andre er blot repræsenteret ved de udskårne portaler, som blev reddet til museerne ved kirkenedrivningerne/moderniseringerne omkring forrige århundredeskifte. I dag rives de middelalderlige kirker ikke længere ned, men ud sigten til brand og forrådnelse er ikke blevet mindre og udgør en vedvarende trussel mod en enestående nordisk kulturskat, som foreliggende bogværk nu yder en monumental tribut.

Dette sker imidlertid ikke gennem en minutios videnskabelig dokumentation med adresse til forskningsverdenen, ej heller er det et farvestrålende billedværk med kurs mod turister – begge dele findes allerede. Derimod er bogen en kunstnerisk forløsning garneret som det fjerde bind i serien om 10.000 års nordisk folkekunst, forberedt og tilrettelagt af Danmarks store

maler Asger Jorn. På utallige rejser med den franske kunsthøfder Gérard Franceschi i årene 1963–64 blev de mange sort-hvide billeder optaget, som nu er omsat til dette storladne bogværk. Jorn pegede, Franceschi fotograferede *on location* i kirkerne og i alle relevante norske museums-samlinger. Ud fra dette komponerede Jorn 261 billeder sammen til en helt usædvanlig suite, hvor valget af tværgående temaer styrer billedkompositionen. Netop denne fremgangsmåde skaber forskellen til alle andre bøger om de norske stavkirker, videnskabelige som populære. Her formidles en helhed, en sammenhæng og en oplevelse som ellers er uopnåelig. Med lys og skygge, med sans for detaljen såvel som helheden, fortolker Jorn og Franceschi, hvad vi andre næppe ville opdage og slet ikke sammenstille.

Skønt kompositionen er opbygget tematisk, er billederne ikke inddelt i grupper. Tværtimod løber billederne i en sammenhængende og allegorisk komposition som billedskæringerne selv. Først byggematerialet – skoven og træerne, siden efterfulgt af *closer up's* af håndværkernes indridsede graffiti. Dernæst følger samspillet med landskabet – kirkerne ved Sognefjordens indre, i Valdres eller Buskerud. Herfra glider fokus over mod kirkebygningerne selv, deres ydre arkitektur, søjlegange og portaler, for siden at fortsætte i det mørke kirkerum med stolpekonstruktioner og komplicerede detaljer i billedskæringen. Til slut vendes linsen mod inventarets og portalernes mytiske figurfremstillinger – ikke mindst sagaen om Sigurd Fafnesbane og dyrene på Urnesportalen, og utilgængelige detaljer i kirkernes indre får selvstændigt liv gennem Franceschis mesterlige fotografering. Med Jorn og Franceschi ved hånden føres vi med andre ord fra den lyse ydre verden og de storslåede norske landskabsformationer til kirkens mørke fabulerende indre i en komposition og med en billedbeskæ-

ring, hvor detaljen skaber helheden og dermed oplevelsen af kampen mellem lys og skygge, mellem godt og ondt.

Til hvert billede hører en tekst med faktuelle oplysninger, og disse tekster er samlet i bogens slutning (s. 316-396). Her findes også en systematisk oversigt over bevarede og nedrevne stavkirker. Henvisning til de enkelte billeder gør det muligt også at anvende bogen til specifikke opslag. På kort angives kirkernes geografiske placering.

I forbindelse med udgivelsen 2002 er der tilkommet en ganske omfattende tekst af den norske arkæolog Oddgeir Hoftun (s. 30-115), som ifølge bogens oplysninger har forsket i religions- og kunsthistoriske emner inden for Norges jernalder, vikingetid og tidlig middelalder. Med denne tværfaglige ballast som udgangspunkt forekommer den refererede litteratur mindre ajourført og opdateret på den religionsarkæologiske forskning end forventeligt. Dette ændrer dog ikke ved, at teksten er både velskrevet, letlæst og sine steder original i fortolkningerne. Desværre findes ingen litteraturreferencer i teksten, hvilket havde øget dens tyngde i fagligt øjemed, men formentlig nedsat dens salgbarhed i forlagets. Forfatteren, hvis tekst på en smidig måde forholder sig til billederne, ønsker tydeligvis at demonstrere, hvorledes det kristne budskab blev formidlet gennem hedenskaben, dens bygninger, billedverden, symboler og fortællinger. Denne linje føres konsekvent igennem hele teksten og giver interessante forklaringer og nye forståelseshorisonter, omend den sine steder forekommer en anelse vidtløftig. Dermed ikke være sagt at disse tolkninger må afsværges faglig relevans, men spørgsmålet melder sig uundgåeligt, om den jævne kirkegænger i middelalderen virkelig var i stand til at drage slutninger om kampen mellem hedenskab og kristendom på samme sofistikerede niveau som forfatteren selv. Denne ser i Volsun-

gesagaen et fortolkningspotentiale, som han mener skulle tjene til at klargøre forvekslingsfaren mellem de to religiøse systemer. Men blev det virkelig opfattet på denne måde af folk flest? Måske man dengang havde meget mere øje for ligheder og sammenhæng end for klerikale spidsfindigheder, og måske det ligefrem var af samme grund, at norske kirker fortsat blev bygget af træ, mens hele Nordvesteuropa forlængst havde valgt at skære Guds hus i sten. Og måske det ligefrem var denne stædige hævde af traditionen, som i sidste ende bibragte Norge landets virkelige arvesølv – de gamle træskårne kirker.

Lotte Hedeager

Institut for Arkeologi, Kunsthistorie og
Konservering
Universitetet i Oslo

Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen (red.): *Øm Kloster. Kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie*. Odense 2003. 269 sider. ISBN 87-7838-817-1. Bogladepriis: 278 kr.

Øm Kloster Museum udgav i 2003, i anledning af 850-året for den hellige Bernhard af Clairvaux's død, denne bog om cistercienserklosteret Cara Insula – Den Kære Ø, også kaldet Øm Kloster. Cistercienserordenen opstod i 1098 på klosteret Cistertium – på fransk Cîteaux – i det nuværende Bourgogne, og Bernhard af Clairvaux (1090-1153), der i 1113 indtrådte i ordenen, blev hurtigt dens ledende skikkelse. Ordenen kom til i en tid præget af asketiske strømninger og af en stor religiøs reformiver, og Bernhard blev den fremmeste fortaler for det regelrette og strenge klosterliv udtrykt i ordene *bed og arbejd*. Ordenen kom til det middelalderlige Danmark i 1144, og Øm blev grundlagt i 1172 og nedlagt i 1560.

Den indbydende forside er prydet af et

opslag i Øm Klosters Krønike og af klosterets segl. Bogen indeholder 15 bidrag eller kapitler af 13 forfattere, men desværre er forfatternavnene ikke oplyst i indholdsfortegnelsen, og når der i en tekst eller i noterne henvises til et andet bidrag ved forfatternavn (f.eks. s. 61: »se i øvrigt Mette Birkedal Bruuns bidrag«), er det svært at finde dette bidrag. Det lader sig kun gøre ved at gennemblade bogen. Den enkelte side er overskueligt sat op i to spalter, og kapitlernes overskrifter med tilhørende forfatternavne fremstår tydeligt. De sort-hvide fotografier er gengivet i en god kvalitet, men alt for mange af bogens farvefotografier er uskarpe eller grynede, og billedet af Kalvø (s. 43) er ligefrem spejlvendt.

Den samlede litteraturliste (s. 255), der er udarbejdet af Bo Gregersen, indledes med en kortfattet forskningshistorik, der berører den væsentligste litteratur om Øm Kloster. Listen indeholder en række fejl, som redaktionen burde have opdaget. Her skal blot nogle enkelte af fejlene omtales og for nu at begynde med mig selv, så optræder jeg som »Bergmann, Stig Møller«, hvilket ikke er helt rigtigt. Det synes mig endvidere at være en dårlig idé at standardisere Holger Nielsen Garner, Øm Kloster Museums leder indtil 2000, som »Garner, Holger N.« (bortset fra de steder, hvor der står »Garner, Holger H.«), da han har udgivet litteratur under forskellige efternavne. Denne standardisering gør det sværere at finde forfatternes titler på bibliotekerne. Ved nogle forfattere er der anvendt det fulde fornavn, ved andre kun initialer; dét burde have været standardiseret.

I et indledende kapitel skriver Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen, at der gennem de sidste godt hundrede år er samlet en imponerende viden om Øm Kloster, men at denne viden i høj grad har manglet en videreformidling. Formålet med udgivelsen har derfor været at gøre status ved at lade forskellige faggrupper – antropologer, arkæologer, historikere og teologer – kaste

lys over så mange aspekter som muligt af Øm Klosters historie.

Mette Birkedal Bruun skriver indsigtfuldt bl.a. om cistercienserordenens selvforståelse, som den kommer til udtryk i de tidlige skrifter »Exordium Cistercii« og »Exordium parvum«. I disse grundlæggelseslegender går asketisk beslutsomhed, bibeltæst og de topografiske omgivelser op i en højere enhed. Formålet med skrifterne var primært at skabe en kollektiv fortid, som kunne udgøre det solide fundament for senere cistercienseres religiøse liv, og de er ikke, hvad vi forstår, som historisk korrekte. Ordenens statutter foreskrev således, at klostrene skulle oprettes på øde steder, i vildniset eller i ørkenen, men sandsynligvis var området ved Cîteaux beboet af bønder, før munkene ankom. Området, hvor Øm blev oprettet, var heller ikke en øde vildmark, men var andres ejendom. Andre steder overtog cistercienserne allerede eksisterende benediktinerklostre, som f.eks. Sorø.

Tore Nyberg slår i sit kapitel fast, at der mellem et moderkloster og et datterkloster herskede en særlig fællesskabs- og broderskabsånd. Det var således væsentligt for det enkelte kloster at kende sin grundlæggelseshistorie helt tilbage til de fire første datterklostre til Cîteaux, og en af cisterciensermunkenes foretrukne litteraturgenrer var derfor grundlæggelseshistorier. Øm Klosters Krønike er da heller ikke nogen krønike i gængs forstand, men en sådan grundlæggelsesberetning – i samme tradition som de tidlige skrifter, Mette Birkedal Bruun omtalte i sin artikel. Tore Nyberg fortæller endvidere om munkenes lange vej fra Øms moderkloster Vitskøl (1158) ved Limfjorden over Sminge (1165), Veng (1166) og Kalvø (1168), indtil de i 1172 endelig fandt et blivende sted i Øm.

Brian Patrick McGuires kapitel handler om den unikke krønike fra Øm Kloster, der fortæller stedets historie mellem 1165 og 1267, hvor beretningen brat ender midt

under en strid med Århusbisperne. De havde ellers været munkenes særlige velyndere, men omkring 1250 vendte Århusbisperne sig imod klosteret og dets interesser. En del af krøniken rummer derfor munkenes beklagelser over de uretfærdigheder, som de mente, biskopperne havde bragt over dem. Brian Patrick McGuire tilbyder spændende forklaringer på striden og interesserer sig specielt for munkenes motiver til at handle, som de gjorde.

James France skriver om lægbroderinstitutionen, der indførtes af cistercienserne, for at munkene kunne koncentrere sig om kortjenesten i kirkerne. Ladegårde, drevet af lægbrødre, udgjorde fundamentet i cisterciensernes landbrugsdrift i 1100- og første del af 1200-tallet. I den senere del af middelalderen blev driften af klostrenes jordegods hovedsageligt varetaget af fæstebønder på mindre gårde. I Øm optræder lægbrødre flere steder i klosterkrøniken, men efter 1267 fandtes der sandsynligvis kun få lægbrødre på klosteret.

Fattigfolk og fremmede er det spændende emne i Carsten Selch Jensens artikel, der handler om cisterciensermunkenes forpligtigelser over for gæster og om omsorgen for de fremmede, fattige og syge. Han beretter også om middelalderens opfattelse af fattigdomsbegrebet – om den materielle og åndelige fattigdom. Benedikt af Nursia havde i sin klosterregel klare bestemmelser for behandlingen af de folk, der kom til klosteret, og Carsten Selch Jensen fortæller om, hvordan de forskellige kategorier af mennesker reelt blev behandlet, når de henvendte sig ved klosterporten.

Kapitlet »Munkene i Øm og deres klosterkirke« af Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen bygger for en stor dels vedkommende på »Danmarks Kirkers« behandling af klosterkirken ved Kjeld de Fine Licht og Vibeke Michelsen (DK 1992, Århus Amt, 8. bind, s. 3777ff). Det havde dog her været ønskeligt, om forfatterne

havde foretaget mere grundige sammenligninger vedrørende især formsproget med primært andre cistercienserklosterkirker, f.eks. synes en sammenligning med kirken i moderklosteret Vitskøl oplagt.

I Susanne Nissen Grams bidrag, der primært er baseret på hendes glimrende specialeafhandling fra 1998, udredes klostrets bygningshistorie på grundlag af de mange hovedsageligt ubearbejdede udgravninger, der i perioden 1896 til 1996 har fundet sted på klosteret. Udbygningsforløb og rumindretning præsenteres på en overbevisende måde. I østfløjen påviser hun således bl.a. en ombygning af kapitsalen, fra et oprindeligt rektangulært rum til et næsten kvadratisk rum. Forslagene til de enkelte fløjes udstrækning og indretning ledsages af gode illustrationer, der fremmer forståelsen af de komplicerede anlæg.

Fra de mange udgravninger på klosteret findes der langt over 23.000 fund. Hovedparten af disse er endnu ikke bearbejdede, men i Alice Madsens oplysende artikel berettes om klosterets bøger og de godt 40 jordfundne bogspænder og -beslag fra Øm. Arbejder af hvalrostand, ben og tak udgør en anden lille genstandsgruppe, som Helle Reinholdt behandler. Hun fortæller bl.a. om en fornem forskærerkniv med et skaft af hvalrostand, der forestiller en biskop, om en pergamentprikker af ben og om øreskeer af tak – genstande, der alle afspejler forskellige sider af dagliglivet på klosteret.

Lene Mollerups artikel er primært bygget på den glimrende specialeafhandling, hun i 1999 fik udgivet om begravelserne ved Øm Kloster. Til dato er der registreret 921 begravelser ved klosteret, og disse grave kan berette om tidens mentale og religiøse forestillingsverden. Ét blandt flere interessante aspekter er hendes påvisning af klosterfolkene og lægfolkene adskilte gravlæggelsessteder, der afspejler middelalderens skarpe skelnen mellem den gejst-

lige og verdslige verden. Skeletmaterialet er her primært anvendt til en bestemmelse af køns- og alderssammensætningen blandt de gravlagte, og sammenholdt med faktorer som gravtyper og gravenes placering inden for klosteret gives en vurdering af de begravedes sociale status og religiøse forestillinger.

Lene Møllerup og Jesper Lier Boldsen belyser i det efterfølgende kapitel de befolkningsmæssige relationer i middelalderens Jylland ud fra morfologiske forskelle baseret på kraniet. De konkluderer, at de begravede ved Øm Kloster sandsynligvis har haft den samme genetiske baggrund, og at såvel munken, herremanden som bonden rimeligvis kom fra nærområdet. Det forekommer mig dog lidt spekulativt, når det foreslås, at eliten kan have haft »sin oprindelse i et »krigeraristokrati«, hvis medlemmer oprindeligt var udvalgt netop på grundlag af deres større højde« (s. 176).

Hans Krongaard Kristensen har tidligere i KUML 1999 skrevet om den formodede hospitalsbygning ved Øm Kloster, og her fremlægges resultaterne i en let redigeret form. Bygningen var opført hen over en ældre kanal fra 1313, som blev ombygget i 1495 i forbindelse med opførelsen af huset. Kanalerne har givetvis fungeret som bl.a. spildevandsledninger, herunder til skyl af latriner. Bygningen formodes at have været hospital for såvel klosterfolk som lægfolk, men forfatteren afviser ikke en funktion som f.eks. abbedbolig. Som andre bidragydere, f.eks. Susanne Nissen Gram, peger han på, at den ældste klosterkirke, der fungerede fra 1172 til 1257, hvor den i dag kendte klosterkirke(ruin) blev indviet, muligvis skal søges i området vest for denne kirke eller måske øst/sydøst for østfløjen.

Bo Gregersen skriver om Øm Klosters ekspansion op mod reformationen og om de problemer og muligheder, der fulgte efter denne omvæltning. Ganske vist ophørte tilgangen af jordejendomme og munke i

1536, men Øms funktion som administrationscenter for store landområder og for markedsbyen Rye, der var ejet af klosteret, fortsatte. Fra 1539/41 sørgede en klosterskole, der blev drevet af de tilbageværende munke, desuden for uddannelse af protestantiske præster. Klosteret, der nu blev kaldt Emsborg, kom i 1560-61 til at fungere som den kongelige hovedresidens i provinsen, men efter 1561 blev bygningerne nedbrudt, og en stor del af materialerne blev genanvendt ved opførelsen af det yngste Skanderborg Slot.

Olaf Olsen har leveret et fint efterskrift, og bogen om Øm Kloster afsluttes med et appendiks: Øm Klosters inventarium fra 1554, gengivet på nudansk og i sin fulde længde. Inventariet blev til på kongens befaling, og rum for rum opremses klosterets løsøre – lige fra kirkens klenodier, over de kostbare bøger, munkenes madvarer og øl til ladegårdens dyr. Inventariet er en enestående kulturhistorisk kilde, som giver et godt indblik i klosterlivet på reformations-tiden, men til egentlig forskning vil originalversionen stadig være at foretrække.

Bogen om Øm Kloster indeholder mange gode kapitler, og den må karakteriseres som en tiltrængt udgivelse, da den samler resultaterne fra over hundrede års arbejde med dette vigtige cistercienserkloster, men helhedsindtrykket skæmmes desværre noget af de mange redaktionelle fejl. Alt for ofte bliver genstandsmaterialet fra vore middelalderudgravninger ikke udnyttet grundet manglende bearbejdning, og som flere af bidragyderne påpeger, må en af de fremtidige opgaver være at få bearbejdet og udgivet det meget omfattende genstandsmateriale. Af vigtighed må det ligeledes være at lokalisere den klosterkirke med tilhørende bygninger og kirkegård, der fungerede mellem 1172 og 1257.

Stig Bergmann Møller
Aalborg Historiske Museum

Ingrid Gustin: *Mellan Gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid.* Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Lund 2004. ISBN 91-22-02073-X. Bogladepri: 188 SEK.

Ingrid Gustins doktorafhandling er, som titlen lover, et nyt, centralt bidrag til diskussionen af vikingetidens handel og udveksling. Man skal ind i selve teksten for at opdage, at afhandlingen også er en bearbejdning af det store materiale af vægte og vægtlodder fra udgravningerne i Birka i 1990-95 og ikke mindst en storstilet, kontekstuel analyse af de såkaldte kubooidiske vægtlodder fra yngre vikingetid. Det er en hævdunden skik, at svenske arkæologiske afhandlinger gives titel efter det generelle antropologiske tema, værket anslår, mens danske næsten lige så ufravigeligt navngives efter det arkæologiske materiale, der analyseres, og norske efter undersøgelsens geografiske område. Under disse etiketter kan indholdet være lige så ens som forskelligt. I nærværende tilfælde kunne afhandlingen uden at skamme sig have båret en »dansk« titel med henvisning til de kubooidiske vægtlodder, der explicit er genstand for fem af afhandlingens ti kapitler og implicit ligger til grund for de øvrige.

Først og fremmest er afhandlingen dog det første monografiske forsøg på direkte at forbinde studiet af vikingetidens handel og udveksling med den kontekstuelle, symboltolkende arkæologi, som siden 1990'erne har præget de fleste andre områder af faget. Handel og udveksling var emner, som i høj grad optog processuelle arkæologer i 1980'erne. Med den økonomiske antropologis klassikere som pejlemærker florerede en rig debat om arten og udformningen af især jernalderens og vikingetidens udvekslingssystemer. Siden satte fagdialektikken ind og lod denne interesse stagnere til fordel for nye temaer. For den postprocessuelle generation smag-

te selve emnet handel af neoevolutionær systemtænkning og økonomisk kulturopfattelse. Handel og udveksling blev i første omgang gemt til side, selvom handel, som flere har påpeget, tvært imod også burde analyseres som en kulturel, symbolsk aktivitet. Gustins afhandling tager omsider denne tanke op og følger den til dørs.

I kapitel 2, hvis indhold tidligere har været luftet i festskrift til Hans Andersson (Lund 2001), retter Gustin sin kritik direkte mod én af den processuelle arkæologiske store inspirationskilder, den økonomiske historiker Karl Polanyis modstilling mellem socialt indlejret gavegivning og redistribution og rent økonomisk markedsandel. Gustin støtter sig til antropologen Stephen Gudeman, idet hun mod Polanyi og den »substantivistiske« skole efter ham hævder, at markedssfæren og den sociale sfære begge indgår i alle økonomier. Mens denne kritik utvivlsomt rammer en del af arkæologiens substantivister, er jeg ikke så sikker på, at den også når Polanyi selv. Han påpegede i sine skrifter omhyggeligt, at de transaktionsformer, han analytisk adskilte, i praksis kunne fungere samtidigt, således at f.eks. markedshandel optrådte i særlige domæner i samfund, hvor redistribution i øvrigt var den dominerende transaktionsform. I en kritik mod den processuelle arkæologiske syn på udveksling er det naturligvis fristende at rette skytset mod dens ideologiske trofæer. Men Polanyis økonomiske antropologi har en analytisk klarhed og måske netop derfor en praktisk anvendelighed, som jeg fortsat har til gode at finde modsvaret i kritikken. Er det endnu for tidligt at smide Polanyi ud med badevandet?

Det er én ting at *vilde* den fortolkende, kontekstuelle arkæologi, noget helt andet at nå frem til en meningsfuld analyse. Selv hos Gustins erklærede forbillede, Ian Hodder, kan teoretiske præmisser og intentioner ofte forekomme en god del mere overbevisende end konkrete analyser og

konklusioner. Derfor er det bemærkelsesværdigt, at Gustin i sin analyse faktisk når frem til at påpege noget, der fremstår såvel væsentligt som overbevisende.

I kort omrids er det ræsonnement, som løber gennem afhandlingen, som følger: Kort efter midten af 9. århundrede begynder normerede vægtlodder, som det beskrives i kapitel 5, at optræde i stort tal i østersøregionen, især i områdets handelsknudepunkter. Loddernes vægt er afpasset et orientalsk vægtsystem, men lodderne er (også) produceret på flere pladser i østersøområdet. De mindre lodder er formet som kubooktaider, dvs. som en terning med afskårne hjørner. Denne form kendes også tidligere fra metalgenstande i Nordeuropa, men ikke med de specifikke linje- og punktornamenter, der kendetegner lodderne. Derimod viser Gustin i kapitel 6 og 7, at en række redskabs- og smykketyper efter loddernes introduktion optræder med ornamenter, der meget præcist eftergør lodderne. Ud over målestave og vægte er det især hals- og armringer samt ring-spænder, undertiden hestestuder, men – og dette er vigtigt – aldrig våben. Gustin argumenterer derfor for, at vægtlodderne må have haft en symbolsk funktion, som blev overtaget på bestemte genstande.

I kapitel 8 og 9 søger hun at afdække, hvilke konnotationer symbolet da har båret. Hun betonere, at loddernes praktiske funktion – at opveje sølv i en udvekslingssituation – må have præget den symbolske betydning. Samtidig har de redskaber og dragttilbehør, der udsmykkedes med kubooktaider, generelt været meget synlige elementer, der har været velegnede til at signalere identitet i mødet med fremmede. Endelig taler symbolets store geografiske spredning imod, at der har været tale om en etnisk markør. Gustin argumenterer derfor for, at de kubooktaidiske formelementer var et symbol, som brugtes til at signalere tillid imellem parterne i fjernudveksling.

Kapitel 8, der sigter mod at etablere den sociale baggrund for denne tolkning, er afhandlingens mest berigende. Jeg vover et øje og anbefaler det som selvstændig lecture for travle læsere. Gustin søger her at etablere en kontekstuel forståelse af den markedshandel, der tidligere er fremstillet som en økonomisk modpol til socialt indlejret udveksling. Resultatet er den mest overbevisende redegørelse for de sociale implikationer af vikingetidens markedshandel, som nærværende anmelder har truffet på. Sideløbende med forfatterens eget argument introduceres en mængde nyere historisk og antropologisk litteratur, som ikke tidligere har cirkuleret i arkæologisk debat. Nye studenter kan begynde her.

Gustins analyse fletter sig, jævnfør afhandlingens titel, om begrebet *tillid* (s. 175). I en situation, hvor den fredelige, frivillige transaktion, som betegner handel, ikke kunne tages for givet, kunne udvekslingen nemt afstedkomme spændinger. I mødet mellem fremmede, der måske ikke engang beherskede et fælles sprog, var det afgørende at finde muligheder for at tilkendegive, at man ønskede at indgå i en handelsrelation og var fortrolige med spillereglerne for denne praksis. De kubooktaidiske formelementer, der kunne referere til opvejningen af sølv, var et oplagt symbol at anvende til dette formål. Selvom det i sidste ende forbliver et postulat, at netop handel var ornamenternes væsentlige konnotation (hvilket Gustin er fuldt klar over, jf. s. 184), så bliver det gennem afhandlingen et postulat, man finder grund til at fæste lid til.

Gustins afhandling realiserer i mange henseender ambitionen om en kontekstuel arkæologi for vikingetidens fjernudveksling. Netop derfor er det dog også værd at påpege, at det ikke altid er kontekstuelle indsigter, der leder til afhandlingens nye iagttagelser og argumenter. Flere af de vigtigste, operationelle begreber er ikke hen-

tet fra den kontekstuelle litteratur, men fra den såkaldte stildebate, der i slutningen af 70'erne og begyndelsen af 80'erne verserede inden for processuel arkæologi. Det modsvares konkret i Gustins tolkning, der ikke blot vil fremholde, at det kuboektaidiske formelement har haft en symbolsk betydning, men også at denne betydning har haft en social *funktion* – hvad purister nok vil finde at være en udpræget processuel tanke. Det samme viser imidlertid, at der ikke er nogen nødvendig modsætning mellem det, der ofte er erklæret som to uforenelige paradigmer.

Enkelte steder føler jeg, at netop paradigmaten spænder ben for læseren – måske også forfatteren? Det undrer mig især, at et vigtigt, fint analyserende kapitel om de kuboektaidiske lodders datering, proveniens og udbredelse er skjult som appendiks bag i bogen, mens en rent refererende tekst, som er uden funktion for afhandlingen, da indholdet siden rekapituleres på de relevante steder, er skudt frem som afhandlingens teoretiske indledning (kapitel 2). Jeg kan kun forstå denne prioritering som et forsøg på at tematisere afhandlingen efter en teoretisk (eller snarere stilistisk) norm. I mine øjne gør det analysen mindre klar, end tilfældet kunne have været. Jeg kunne have ønsket, at Gustin i højere grad havde vovet at trodse forskningsmiljøets normer. I dette ønske er jeg dog ikke langt fra at være ubeskeden. Som sagen står, er afhandlingen blevet et værk, som jeg ikke tøver med at ønske i hænderne på alle vikingetidsinteresserede med mod på et nyt, væsentligt perspektiv på periodens kulturmøder og fjernudveksling.

Søren M. Sindbæk
Afdeling for Middelalderarkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

hikuin 29. *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.* Højbjerg 2004. 309 sider. ISBN 87-90814-21-5. Bogladeprijs: 200 kr.

Umiddelbart når man begynder læsningen af bogen »Nordeuropæisk Dyrestil, 400-1100 e.Kr.«, hikuin 29, med 12 bidrag af 9 forfattere, undres man over artiklernes rækkefølge. Den umiddelbart mærkværdige rækkefølge forklares dog på s. 7 i det første bidrag af *Karen Højlund Nielsen*: »Fra antikristne symboler til »ophitisk kunstsmag« (s. 7-14). Forklaringen er den metodisk stærkt afvigende forskningshistorie de to efter hinanden følgende stilgrupper imellem: germansk jernalder kontra vikingetid. Forfatteren opfatter vikingetidens stile som en multikulturel stil med input fra mange af de lande, der omgiver Skandinavien, i modsætning til germansk jernalders strengere og på sin vis bundne udvikling. Det understreges, at bogens fokus vil være på de arbejder, der efter forfatterens mening har haft mest betydning for eftertidens arbejder – og standardværker.

Vigtigt i den indledende tekst er påpejningen af, at det religiøse indholdsmæssige aspekt af dyreornamentik ikke er nyt, men at denne form for analysearbejde har eksisteret lige så længe, man har beskæftiget sig med dyreornamenter. Helt centralt i diskussionen af netop dette aspekt er Bonifatius' brev til Cuthbert (se s. 8 ff.). Det understreger nemlig, hvad mange tidligere forskere har formuleret på forskellig vis, at dyreornamentikken anvendt på smykker, som vævet mønster på klædedragten med videre, udsendte et klart eksistentielt symbol. Som beskrevet hos Bonifatius signalerer saksernes dekoration på klædedragten »en hadefuld ting mod gud« (s. 9). Man kan virkelig undre sig over denne holdning, eftersom samme tids kristne illuminerede håndskrifter i stor stil benyttede sig af dyreornamentik – endog som udsmykning på en række små rejsekalke som Fejøbægeret og Jellingebægeret for ikke at

nævne den østrigske klostergave Tassilokalken – endog Urnes og andre trækirker var udsmykket med dyrestil. Så på trods af protest fra kirkens fædre (Bonifatius har næppe været den eneste) accepteres og indordnes dyreornamentikken i den tidlige kristne kunst.

Det er nyttigt for en gangs skyld at få en fremstilling af et specielt forskningsområde næsten fra dets opståen hos C.J. Thomsen, Sophus Müller og Oscar Montelius og allerede så langt tilbage i tid at kunne iagttage oprindelsen til senere tiders stilhistoriske brydninger som skildret i artiklen af *Karen Høiland Nielsen og Siv Kristoffersen*: »Germansk dyrestil (Salins Stil I-III), et historisk perspektiv« (s. 15-74). C.J.

Thomsen var efter forfatterens opfattelse den første, der skelnede mellem forskellige udformninger af nordisk dyreornamentik, mellem slanger og de senere drager (s. 13).

Bernhard Salin (1861-1931), Nils Åberg (1888-1957), Haakon Shetelig (1877-1955), Johannes Brøndsted (1890-1965), Sune Lindqvist (1887-1976), Baldwin Brown (1849-1932) – for unge studerende (og måske også yngre kandidater?) navne, der måske ikke alle vækker den store genklang – men som er uomgængelige, hvis man vil beskæftige sig med den disciplin af arkæologien, der hedder stilhistorie og dyreornamentik. Studiet var i sin spæde begyndelse ikke en geografisk isoleret forskning – gennem rejser og netværk havde ovennævnte pionerer skabt et stort europæisk (og også rækkende derudover) materialekendskab. Den europæiske verdens dyreornamenter hos f.eks. langobarderne, goterne, angelsakserne og endog langt fjernere befolkningsgrupper inkorporeredes i afhandlingerne.

B. Salin skabte grundlaget for den videre stilforskning i germansk jernalder med afhandlingen »Die Altgermanische Thierornamentik« fra 1904 – en metodisk opdeling i Stil I, Stil II og Stil III, der grunder sig på analyse af dyrenes delelementer: hoved,

krop, lår, ben og tær – en metode, der genses i Mogens Ørnsnes' afhandling »Form og Stil« fra 1966. Komparativt materiale indtager også en fremtrædende plads.

Ganske som denne gruppe forskere skabte den afgørende basis for videre forskning i germansk jernalders dyreornamentik, så kan tilsvarende siges om Haakon Shetelig for vikingetidens vedkommende. Her skal anmelderen fremhæve Oseberg publikationen bind III, 1920, og de i Osebergfundet af Shetelig udskilte træskærerskoler eller individuelle mestre, hvilket ejendommeligt nok ikke omtales, selv om de har haft ganske stor metodisk betydning inden for visse dele af stilforskningen (s. 33).

Europas smertefulde politiske udvikling op mod, under og lige efter 2. verdenskrig trak som så mange steder i samfundet også sine spor i den arkæologiske forskning. Lange rejser og studieophold – og for nogle landes vedkommende helt ophør af kontakt med udlandet – blev i en årrække stærkt begrænsede. Måske er dette baggrunden for en efterfølgende mere indadskuende udvikling af stilforskningen (s. 35).

Fra denne epoke lyser i det skandinaviske område især Wilhelm Holmqvist (1905-1989), Greta Arwidson (1906-1998) og Pär Olsén (1904-1987) op, men også Bjørn Hougen (1898-1976) og Eva Nissen Meyer (senere Fett, 1910-2003) og i England T.D. Kendrick (1895-1979) og E.T. Leeds (1877-1955). Med langtrækkende virkning udkom endvidere de banebrydende arbejder af J.E. Forssander (1904-1944), især »Provinzialrömisch und Germanisches« fra 1937, der stadig er aktuel for diskussionen af stempelornamentik og tidlig dyrestil.

Disse skandinaviske forskere lagde grunden til videre indsigt i tidlig germansk dyrestil og dennes begyndelse – stempelornamenter kombineret med dyreelementer før egentlig Stil I.

Det europæiske perspektiv i forskningen – der dog aldrig var helt fraværende – fik atter mulighed for at folde sig stærkt ud i god afstand af 2. verdenskrig og efterkrigstiden.

Metodisk stærke i Skandinavien var for denne tid to forskere – af karakter så forskellige, som tænkes kan: Bertil Almgren (1918-) og Mats P. Malmer (1921-). Impressionistiske kurvaturstudier kontra skarpe metodiske definitionskrav. Malmers arbejder ydede meget stor indflydelse på yngre arkæologer i 1960'erne og har siden haft stor effekt.

En illustration af dette er netop B. Salins stildefinitioner fra 1904 sammenholdt med M. Ørsnes' i »Form og stil« fra 1966. Sidstnævnte er præget af klare entydige definitioner og stringente metoder; resultatet en stilinddeling, stil B til stil F, stadig aktuel. M. Ørsnes arbejdede parallelt i tid med M.P. Malmer – kravene om stringent metode lå tungt i luften.

I artiklen fokuseres knap så skarpt på en række andre stilanalytiske arkæologer. Den norske arkæolog Egil Bakka (1926-1985) stod i sin arbejdsmetode i skarp kontrast til M.P. Malmers metodekrav, hvilket kommer klart frem i publikationerne. E. Bakka havde stor indsigt i sit emne, men når det kom til diskussion om f.eks. tidsmæssige aspekter af hans resultater, savnes en stringent metodisk holdning. Netop den hos flere forskere manglende kronologisk-metodiske arbejdsform bevirker, at der i den arkæologiske litteratur stadig forekommer meget diskutabile dateringer især inden for den ældre germanske jernalder. Denne side ser artiklens forfattere bort fra ligesom fra årsagerne til den debat, netop Bakkas arbejder rejste (s. 51 f.).

Fuldt fortjent er fremhævelsen af den tyske arkæolog og kunsthistoriker Günther Haseloff (1912-1990), der har spillet en betydelig rolle inden for analysen af de tidlige germanske dyrestile, især Stil I og overgangen til Stil II. Med G. Haseloff

kom et videre europæisk perspektiv ind i forskningen, og centralt for ham var vurderingen af stilenes geografisk kulturelle oprindelse (s. 52 ff.). G. Haseloffs store trebindsarbejde fra 1981 »Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit: Studien zur Salin's Stil I« er i dag en uomgængelig håndbog såvel pga. tekst som instruktive illustrationer.

Elev af G. Haseloff var Helmut Roth (1941-2003), hvis arbejdsstil lå i forlængelse af læremesterens. Her skal fremhæves billedforståelse og en ganske vigtig brik i stilsforskningen, nemlig den langobardiske kunst og dens betydning for europæisk stiludvikling – vigtige indsatsområder (s. 55 f.).

Artiklen arbejder sig frem i tid – dog uden samme velbalancerede dømmekraft over for de yngre som over for de ældre stilsforskere.

Den finske arkæolog A. Erä-Eskos (1923-) arbejde om finsk Stil I ligger efter min vurdering klart i forlængelse af M.P. Malmers ovenfor omtalte metodiske arbejder, men Erä-Esko skabte ikke en inddeling, der rigtig slog igennem (s. 57). En sammenkobling af dette arbejde med det på Helgö fremdragne støbeformsmateriale, som det sker i artiklen, er ikke helt logisk. Helgö har især betydning for værked- og ikke mindst distributionsanalyser – altså en helt anden vinkel på og effekt af arbejdet med dyrestil.

Så længe man har beskæftiget sig med dyrestil, har dens symbolindhold været et centralt emne – om end skiftende tiders arkæologer taler forskellige videnskabelige sprog, hvilket ofte overses eller mistolkes – og derfor opfindes den dybe tallerken talrige gange – med unødvendig polemik til følge. I artiklen omtales som allerede nævnt af senere forskere Helmut Roth og Günther Haseloff, medens anmelderen nok synes, at H. Vierecks arbejde fra 1967 og H. Kühns arbejde fra 1959 netop i den henseende ikke er sammenlignelige med de først nævnte.

Slutafsnittet »Symbolik og nye kulturhistorikere« udviser ikke den store sans for endbyrdes vægtning af de i artiklen omtalte forskere (s. 58 ff.). De nævnes tilfældigt og i flæng – stort som småt. David Leigh, George Speak, John Hines, Arne B. Johansen, Lennart Karlsson, Karl Hauck osv. D. Leigh, G. Speak og J. Hines er ganske vist yngre end H. Roth og G. Haseloff, men metodisk er der ikke tale om et nybrud. Der er tale om en fornyet interesse for stil – mindst dog hos J. Hines, hvis ærinde er et andet.

Om nogen havde Karl Hauck – omtalt i slutafsnittet – fortjent sit eget afsnit. At han overhovedet indplaceres i afsnit 7, kan man sige for og imod, bl.a. fordi guldbraketeater i mange år har været hans hovedobjekt i forskningen. Men vægtes inspiration til og indflydelse på symbolindhold og stil- og ornamentforståelse, er K. Hauck ikke til at komme udenom. Polyhistor, som han er, med indsigt og viden som ingen anden i vor tid om religion, kultur osv., har mange hentet stor inspiration og faktisk viden fra hans talrige arbejder. Kun værket om »Die Goldbrakteaten in der Völkerwanderungszeit« (1985–89) er der blevet plads til i denne artikels litteraturliste. Én titel af K. Hauck, syv af L. Hedeager – for dårligt på baggrund af den flittigste skribent om symbolforståelse og -tolkning i vor tid, der er i en kategori helt for sig selv. Hvorfor? – tjaa, ikke godt at vide; K. Hauck er ikke let at læse, men talende er, at flere af de i artiklen omtalte arkæologer har overtaget både det ene og det andet fra nestoren K. Hauck – ofte uden de henvisninger, som ellers er kendetegnet for ærligt arbejdende forskere.

Uforståeligt sammenholdt med ovenstående er den grundige omtale af Lennart Karlsson »Nordisk Form« fra 1983, der er et rent kompilatorisk arbejde uden noget metodisk indhold og uden nogen afsmitende effekt (s. 60). Effekt havde Arne B. Johansens »Nordisk Dyrestil – bakgrunn

og opphav« heller ikke, den vakte dog debat – ikke på grund af sine synspunkter, men dens åbenbare manglende præcision i relation til det behandlede materiale – kombineret med en uklar syntese (s. 61).

Klart at ny teoretisk litteratur om symbolindhold (f.eks. af I. Hodder) har haft sin betydning, ganske som udgravninger og analyser af en række lokaliteter som Ribe har haft det. I den samfundsanalytiske forskning, der som emne ikke er noget nyt for perioden 1980-erne og frem, har overvejelser om stils symbolindhold og sociale betydning spillet en fornyet rolle. Materiel kulturs rolle på det mentale og sociale plan blev og er et fokus-område. Dette har K. Høilund Nielsen tidligt pejet mod, men måske er det beskedenhed, at forfatteren ikke påpeger sin egen betydning for dette forskningsfelt udvikling. Netop politisk og social udvikling i germansk jernalder anskuet ud fra og i relation til dyreornamentik har været det største skridt mod det, som L. Hedeager tager op og videre forfølger som samfundets kosmologi.

Metodisk er der imidlertid langt mellem de to arkæologer; K. Høilund Nielsen har en dyb indsigt i materiale og kontekst, hvorimod L. Hedeager i sit arbejde tillader store tidsmæssige spring i det argumenterende materiale som f.eks. brugen af langt yngre skriftligt mytologisk materiale.

Forfatterne påpeger, at mange nyere stilarbejder er baseret på lokalt materiale uden den store indsigt i fremmede materiale, i modsætning til de arbejder som f.eks. B. Salin og andre tidligere forskere skabte sig gennem rejser og kontakter. Specielt er det igennem mange år stærkt voksende kontinentale dyreornamenterede materiale kun punktvis fremlagt. Stadig arbejder man på Kontinentet med samlebegrebet Stil II, som for alle, der har set materialet, klart vil kunne bære en mere nuanceret analytisk bearbejdning – givet med en række nye synspunkter til følge og af vig-

tighed for indsigten i det skandinaviske dyreornamenterede materiale. Netop her er der tale om direkte sammenhænge – se f.eks. K. Hauck – én ting er det nordiske indhold i de germanske dyrestile – en anden ting er samspillet med udviklingen på Kontinentet i romersk og efterromersk tid. Den vinkel mangler belysning.

Et suk i artiklen over manglende overskuelighed over publiceret kontinentalt materiale og over museumsmagasinerne kolossale indhold af dyreornamenteret materiale er der fra min synsvinkel kun en reaktion på – tag ud og se på materialet – ligesom »de gamle« gjorde (s. 63). Det vil ikke gøre diskussionen lettere – men nok mere spændende.

Med kombinationen af, citat: »germansk dyrestil, moderne samfundsteori og tysk progressiv kunsthistorisk tradition« (s. 64) – sidst nævnte lurer ikke blot i kulissen – men har for længst indtaget scenen, bliver det derfor spændende at se, hvad fremtiden byder af *europæiske* tanker.

Efter bogens fremlæggelse af emnet »Nordeuropæisk dyrestil« følger en artikel af *Iben Skibsted Klæsøe*, der uddyber vikingetidens stilarbejder i tilsvarende evolutionært tidsperspektiv: »Hvordan de blev til. Vikingetidens stilgrupper fra Broa til Urnes« (s. 75-104).

Artiklen er uhyre nyttig, idet den fremstiller den fra germansk jernalder meget afvigende baggrund for arbejdet med vikingetidens dyrestile (s. 75 ff.). Såvel metodisk som teoretisk har dette arbejde udviklet sig meget anderledes sammenholdt med germansk jernalder. Alene navngivningen af vikingetidsdyrestilene udtrykker dette forhold – det er som ofte stednavne, der kun siger læseren noget, hvis man forbinder navnet med en bestemt genstand forsynet med en bestemt udsmykning, eksempelvis: *Osebergstil*, *Broastil*, *Jellingstil*, *Mammenstil*, *Ringerikestil*, *Urnesstil*, kun afbrudt af et navn fra planteriget: akantusornamentik, og et fra dyreriget gribedyr.

Igennem tid har vikingetidens dyreornamentik været et felt for fri udfoldelse af impressionistisk forskning. Nok kan man inden for germansk jernalders dyreornamentik være uenige om grænsedragninger stilene imellem, men intet imod hvad der i tidens løb har været af diskussion om vikingetidens stile. Inden for både germansk jernalder og vikingetid findes genstande med dyreornamentik, der vittelig har lånt træk fra et par hinanden følgende stile. Men med de veldefinerede stile i germansk jernalder har man stadig hyppigere måttet erkende dette indlysende faktum; i vikingetiden, hvor der først de seneste år er søgt formuleret stildefinitioner, har diskussionen gået på ikke så meget overgangsfænomener som diskussion om, til hvilken stil som sådan en genstands udsmykning hørte.

Også dateringsmæssigt er metoden afvigende i de to tidsafsnit. Medens germansk jernalders dyrestile nogenlunde ligger fast i tid takket være talrige sluttede fund – især gravfund – med kombinationer af dyrestil og andre genstande, så er fikspunkterne i vikingetiden ikke særlig talrige og af meget uens karakter, hvorfor dateringerne da også afviger betydeligt de enkelte forskere imellem.

Man kunne også udtrykke ovenstående på anden vis: bearbejdningen af germansk jernalders dyreornamentik er sket efter forhistorisk arkæologisk metodiske krav, mange arbejder om vikingetidens dyrestile har sluppet denne tradition og har karakter af ren impressionisme – i bedste fald kunsthistorisk metode.

Arbejder med vikingetidens dyrestile har også udfoldet sig på anden vis end i germansk jernalder, idet man i større omfang inddrager europæiske dyrestilsornamenterede genstande i forskningen til diskussion af inspiration, forbilleder, kontakter, rejsende kunstnere/håndværkere, royale og elitære centres specifikke stiludtryk, dateringer med videre. Kun delvis

beror dette på manglen på daterende hjemlige fundsammenhænge. Noget tilsvarende kunne man ønske sig i større grad blev dyrket i germansk jernalder, men det kræver som omtalt ovenfor indsamlings- og analyseaktivitet med det kontinentale materiale fra germansk jernalder.

Først de senere år har forskere med forhistorisk skoling søgt at bringe orden i den vikingetidige uoverskuelighed. Artiklens forfatter er bannerfører i dette nødvendige arbejde. Emnet er vigtigt; først når dateringerne er nogenlunde på plads, kan de store mængder af løsfund – hovedsagelig detektorfund – udnyttes i sammenhæng med andet arkæologisk materiale til nødvendige kulturhistoriske analyser, der stadig er noget af en mangelvare inden for vikingetidsforskningen på trods af, at mange er af den opfattelse, at netop vikingetiden ved man så meget om – men ikke særlig konkret og slet ikke på et overordnet plan.

Bogens øvrige artikler illustrerer, hvor mangfoldigt jernalderens dyrestile analyseres og tolkes. Vigtigt i artiklen af *Bente Magnus*: »Ørnen flyr – om Stil I i Norden« (s. 105-118) er bortset fra den spændende tolkning også forfatterens nyttige tilbageblik på forskningstraditionen omkring ældre germansk jernalders stilforskning (s. 107 ff.). Denne indsigt gør bogens overblik over hele yngre jernalders stil- og dyreornamentikforskning komplet, og den vil være vigtig som kilde for novicer – ja selv for let øvede – i emnet.

Fremhæves skal ligeledes problemstillingen »Hvorfor dyrestil?« (s. 113). I dette afsnit præsenteres forudsætningen for at kunne følge med i den aktuelle diskussion af dyrestils betydning og symbolske indhold. En påpegning af germansk dyrestils forudsætning i århundreders kontakt med romersk kultur syd for Barbaricum er helt central.

Det er ejendommeligt, at ingen i det sidste halve århundrede har fornyet debatten om dyr som ornamenter i tiden før ger-

mansk jernalder. For det er netop i romersk jernalder – først og fremmest i yngre romersk jernalder – at brugen af dyr som ornament introduceres og anvendes langt hyppigere end tidligere samt antager en undertiden abstrakt karakter. Sammenhængen med romersk mytologi er på samme måde et vigtigt grundlag for tesen om den germanske dyreornamentiks skildring af den germanske verdens mytologi. Dette er i talrige artikler behandlet af K. Hauck, men netop en syntese over begyndelsen til hele det germanske »trylleri« med dyrestile er en mangelvare. Ganske som bud på, hvad der egentlig kan tænkes at forårsage det markante ikke brud men sceneskift mellem – for at bruge gamle termer – Stil I og Stil II. Endnu har ingen hverken fra kontinentet eller fra de skandinaviske lande givet en plausibel forklaring på, hvad der betinger skiftet i stil og dens abstraktion samt hele det iøjnefaldende og samtidige skift i formgivning af genstande – især af genstande knyttet til kvindernes sfære.

En af de omfattende genstandsgrupper fra ældre germansk jernalder rigt forsynet med dyreornamentik og andre ornamenter/tegn/symboler er de skandinaviske guldbrakteater, især D-brakteaterne. En analyse af disse fremlægges i en artikel af *Elisabeth Barfod Carlsen*: »Fabeldyr i udvikling. En analyse af D-brakteaterne« (s. 119-142). Artiklen er ledsaget af en historisk introduktion til arbejdet med guldbrakteater. Forfatterens analyse er baseret på korrespondensanalyse. Kronologisk referencemateriale er europæisk gravmateriale. Interessant er »bottom up« processen af D-brakteaternes udvikling og de kronologiske konsekvenser deraf (s. 129). Forfatteren påpeger en anden interessant ting, som flere forfattere i bogen er inde på, nemlig at der er større overlappning mellem Nydamstil og Stil I end hidtil antaget (s. 129 f.). Databehandlingens resultat svarer interessant nok til firdelingen af Stil I hos G. Haseloff (1981) (stilfase A-D) endog så-

ledes, at henholdsvis begyndelse og slutning på Haseloffs Stil I-grupper stemmer overens med begyndelsen og slutningen af D-brakteaterne – antagelig inden overgangen til Stil II (s. 130). Med den påviste kontakt mellem Nydamstil og Stil I har man på anden vis illustreret den gamle påstand fra anmelderen, at A-D-brakteaterne ikke kan anskues som en slavisk udviklingsrække fra brakteater af A-type til D-type.

Stor relevans ville en diskussion af de dyreornamentikinfluerede C-brakteater have, her er klare Stil I-træk både hos dyr og mennesker; hvor er man da henne i relation til D-brakteaterne?

Et mere lokalt fokus har artiklen af *Siv Kristoffersen*: »Folkevandringstidens dyreornamentikk i Sørvestnorge« (s. 143-162). Her præsenteres det sydvestnorske Stil I ornamenterede materiale på konventionel vis afsluttende med en diskussion af materialets sociale kontekst i relation til det norske gravfundne materiale i mands- og kvindegrave (s. 155). Mandsgrave med dyreornamenterede sværdgreb relateres til lederen eller lederrelaterede krigeraristokrater, medens dyrestilsornamenterede kvindesmykker skulle »ha fremstått mindre ladet« eller »blitt fremstilt som mindre ladet« (s. 157). Derfor skulle ornamenterede kvindesmykker også optræde uden for eliten, »de blev brukt i graver til en større gruppe velstående slekter« (s. 157). Dvs. forskjellen mellem politiske ledere og velstående slægter accentueres. »Slik har symbolbruk relatert til gender konstruert ulikhet innenfor social struktur. Gjendstands-kombinationerne i gravene viser at det var en presis og ren fremstilling av de ulike rollene. Social ulikhet er representert som biologisk bestemt« (s. 157).

Men skal der diskuteres socialt symbolindhold af disse genstande, kan diskussionen ikke stoppe op her. Man har her præcis det samme dilemma som i andre perioder af jernalderen: hvorledes kan mands- og kvindegrave rangeres socialt i

relation til hinanden? Et eksempel: i yngre romersk jernalder synes guldkolbearmringen at være det ypperste værdighedstegn for mænd (symbol med romersk baggrund), guldslangehovedarmringene for mænd den til den socialt højstrangerende mand knyttede gruppe mænd. Samtidige kvindegrave karakteriseres socialt ved guldslangehovedarmringe af samme type som mændenes men med lidt mindre tyngde. Mændenes sociale rangfølge synes klar, men hvad med kvinderne? De guldslangehovedarmringforsynede kvinder repræsenterer de kvinder af samme sociale status som den højst rangerende mand? eller skal de anskues i relation til begge høje socialgrupper af mænd? Jeg ville ikke finde på at påstå, at her er en social ulighed præsenteret som biologisk ulighed.

Det er en påstand, at rollen som »The Lady of the House« med dertil hørende karakteristika er socialt diskrimineret – det hviler i påstanden om sværdets større symbolmagt end de fineste og mest kostbare kvindesmykker – og hvor ved vi det fra? Det skal retfærdigvis siges, at forfatteren trækker lidt i land på s. 158 ved at sige, at »assosiasjonene som bliver vekket, kan være andre«. Mine var andre.

Fra Norge en tur til England og den store mængde af dyreornamenterede genstande, her ses specifikt på »saucer brooches« relation til Salin Stil I, ved *Tania M. Dickinson*: »Translating Animal Art. Salin's Style I and Anglo-Saxon cast saucer brooches« (s. 163-186). Forfatteren understreger det faktum, at skønt Salin Stil I er den i det angelsaksiske England hyppigst benyttede dyreornamentik, er stilen stort set kun analyseret i relation til typologiske arbejder om square-headed brooches (s. 163). Så artiklen skildrer et hidtil overset men omfattende materiale med Stil I ornamentik, og fascinerende er beskrivelsen af, hvorledes Stil I transformeres og tilpasses en ny genstandsform (for novicerne: saucer brooches er skiveformede).

Spændende aspekter af saucer brooches diskuteres, fremhæves skal her en diskussion af betydning for hele det nord- og vesteuropæiske materiale (dvs. inklusive Frankerriget), nemlig udviklingen af Stil I på saucer brooches og disses dateringer. Humlen er, at saucer brooches kun lader sig datere ved hjælp af sluttede fund, hvori indgår relieffibler (square-headed brooches) (s. 176 ff.). Og her opstår et væsentligt problem: J. Hines, forfatteren af »A New Corpus of Anglo-Saxon Great Square-Headed Brooches« 1997 (se s. 185), mener, at de store relieffibler har bibeholdt en »tidligere« (renere) form for Stil I end de saucer brooches, de findes sammen med (s. 181). Imidlertid har forfatteren foretaget en foreløbig vurdering af de omtalte relieffibler som, efter hendes mening, viser samme transformation af stilen som de ledsagende saucer brooches. Dette og flere andre modsætninger i opfattelse medfører bl.a., at hvis J. Hines' kronologi følges, så skulle der være produceret saucer brooches fra den første introduktion af Stil I på angelsaksisk smykkekunst omkring 500 e.Kr. og lige frem til en generation eller mere, efter at Stil I er ophørt alle andre steder.

Problemet må indkredses. De sidste angelsaksiske saucer brooches findes koncentreret i vestlige områder (se kort fig. 15, s. 179), og de har en overraskende svag udbredelse i Suffolk, Essex og Kent (især det kendte findested Faversham), der synes at tilhøre et tiltagende antal af markante, udvalgte familier (s. 181). Samtidig iagttages i Kent og East Anglia et skift indenfor dragtens udstyr med stigende kontinental og »romersk inspireret« dragt for kvinderne. Tiden for ophør af relieffibler og dermed også saucer brooches vil, med de ret sene dateringer foreslået af J. Hines, skabe konflikt ved parallelisering med frankisk kontinent materiale og de derfra modtagne impulser og importgenstande. Som anmelderen tidligere har påpeget, hvilket

også gælder J. Hines' bog fra 1997, er dateringerne af det angelsaksiske materiale under Stil I dateret lidt for sent. Er dette tilfældet, vil det, som forfatteren gør opmærksom på, medføre ændrede overvejelser om dyrestilens symbolske indhold – bl.a. skal man da ikke søge teorier om, hvorfor to tilsyneladende tidsmæssigt afvigende udgaver af Stil I eksisterer side om side (s. 181).

Identifikation af dyrefigurerne i europæisk dyrestil er et indlysende emne, som der ikke er skrevet særlig meget om sammenlignet med andre typer af dyrestilsanalyser. Emnet tages op af *Karen Høiland Nielsen* i artiklen »Ulv, hest og drage. Ikonografisk analyse af dyrene i Stil II-III« (s. 187-218).

Nogle dyreaftbildninger kan umiddelbart aflæses som ulve, vildsvin, rovfugle, slanger (orme), ravne, heste og mindre hyppigt hjorte og fisk. Andre af de afbildede dyr er vanskeligere at identificere, og nogle må kaldes fantasidyr (s. 187). I litteratur om dyreornamentikkens ikonografiske indhold har man hidtil især beskæftiget sig med de entydigt identificerbare dyr. Men hvad med resten? Forfatteren sætter sig for at forsøge at analysere, om der skulle gemme sig en systematik bag de ikke umiddelbart genkendelige dyrefigurer i det skandinaviske, angelsaksiske og kontinentale materiale; hvert område analyseres separat. Man skal huske, at de tre områders kronologier er ret vanskelige at sammenbinde – især dog kontinentets i relation til det angelsaksiske materiale. Fig. 1 på s. 188 viser en kronologisk oversigt og parallelisering af de tre analyserede områder, men man skal være klar over, at for Skandinaviens vedkommende hviler kronologien i denne analyse på stilfaser – tilsvarende gælder angelsaksisk område (s. 189). For Kontinentets vedkommende anvendes faser videreudviklet fra W. Menghins faser, der er udskilt på basis af gravfund med våbenudstyr (Menghin 1983). Absolutte da-

teringer er tilpasset nyere undersøgelser (note 9).

Når man ved, hvilke problemer der ligger i en relatering af det arkæologiske materiale mellem Menghins kronologi fra 1983 og andre kontinentale kronologier, er det ærgerligt, at der ikke er taget højde for dette i artiklen. Et af problemerne er netop at relatere de kontinentale kvindegroave til Menghins kronologi over våbengroave (mænd). Ærgerligt er det også, at velargumenterede danske/skandinaviske kronologier for yngre germansk jernalder, især den af Anne Nørgård Jørgensen fremlagte, der er opstillet i relation netop til kontinentalt materiale, ikke tages i betragtning. En henvisning til det af anmelderen publicerede forslag til kronologisk parallelisering mellem netop de tre her analyserede geografiske områder kunne også have været en hjælp for læserne i denne jungle af kronologisystemer. Samtidig havde det gjort det lettere at relatere forfatterens synspunkter til et skandinavisk gravmateriale.

Arbejdet med udskillelse af dyreformerne og den efterfølgende identifikation af dyrefigurerne er spændende (s. 189 ff.). Der kommer ulve, heste og drager frem, der efterfølgende indordnes geografisk og kronologisk. Der skelnes også mellem aggressive (aggressiv udgave af ulv samt drage) og ikke aggressive dyr (hest). Interessant er, at alle tre regioner har den »fredelige« ulv til fælles, derefter separeres områdernes brug af disse dyr – og de aggressive dyr eksisterer formentlig slet ikke på kontinentet (s. 213). Afslutningsvis omtales disse dyrefigurers motivkredse og de ikonografiske tolkninger (s. 213 f.). De iagttagne skift mellem aggressiv – ikke aggressiv udlægges som tegn på nye koncepter forstået som dynastiske skift (s. 214).

Nu skal læserne over i en anden verden, den insulære dyrestil udviklet med baggrund i det i angelsaksisk områdes dyredekorationer kombineret med bevarede træk fra keltisk kunst fra anden halvdel af det 6.

årh. og indflydelser fra mediterræn senantik initialhåndskrift fra 6. årh. Angelsaksisk områdes kontakter med Middelhavsområdet, den irske mission på kontinentet og dens klostergrundlæggelser er den historiske baggrund for den insulære dyrestil. Dette meget komplicerede emne tages op af *Uta Roth* i artiklen »Insulare Tierstile. Entwicklungsgeschichtliche Aspekte« (s. 219-242).

Det ældst bevarede håndskrift med dyreornamentik er det irske håndskrift om den hellige Columba, der opbevares i Royal Irish Academie i Dublin. Udviklingen mod en selvstændig dyreornamentik kan ses i fragmentet af Durham A II 10 evangeliet (Durham, Cathedral Library), hvor nye træk som fletbånd, knudeornamenter og dyreornamenter optræder (s. 219).

Med den irske mission i Skotland og Northumbrien – det nordligste af de angelsaksiske kongeriger – tilføres irsk kunst nye elementer. Blanding af irsk-keltisk og germansk-angelsaksisk stil fører til den såkaldte hiberno-saksiske stil. Af betydning i stiludviklingen er endvidere den romerske mission ved Theodor af Tarsus i 669, udsending for paven i England, han blev ærkebiskop af Canterbury. Andre gejstlige fra kontinentet tilfører England stilpåvirkninger alt efter, fra hvilke regioner de kom.

Dekorationskunstens udvikling kan følges i Book of Durrow (Dublin, Trinity College) dateret til kort efter 600, ligesom stilen fra denne og de følgende stiludviklinger kendes fra flere metalgenstande (s. 224 ff.). Irlands dominerende stilling inden for den gejstlige verden betød, at angelsaksere lod sig uddanne i Irland – f.eks. Beda. Den derfra udgående mission på kontinentet inspirerede antagelig til den såkaldte Echternach gruppe – der har tydeligt afsæt i Book of Durrows udsmykning. Echternach kloster blev førende inden for fremstillingen af håndskrifter. Af milepæle inden for Northumbrisk irsk kunst er efterfølgende Book of Lindisfarne

(London, British Library) antagelig fra det sene 7. årh. (s. 230 ff.). Dette er superkort hovedstationerne i en meget kompliceret men her fremragende fremstillet stiludvikling, der som nævnt også får stor indflydelse på de kontinentale og skandinaviske stiludviklinger, ligesom genstande fra de omtalte områder træffes i skandinavisk område.

Nu hvor germansk jernalders dyrepark er blevet præsenteret for læserne, må næste trin i udviklingen også afsløres. Hvilke dyr møder læserne omkring hjørnet til vikingetiden? Dette tager *Iben Skibsted Klæsø* sig af med artiklen »Løver, fugle og slanger« (s. 243-266). Det første, der kommer os i møde, er løvelignende dyr, der påstås at være fredelige og troskyldige – måske mod andre – men selv forsøger de ihærdigt at strangulere sig selv; det er i hvert fald om ikke andet et sympatisk træk, at det går ud over dem selv. Midt i vikingetiden omkring 900 kommer slanger og fugle (duer, ørne, falke, påfugle), og fra omkring 1000 arriverer en opretstående hestelignende figur helt forskellig fra yngre germansk jernalders heste og drager (s. 243). Maskefigurer, eksotiske planter som vinranker og akantus ledsager dyrene. Skiftende teorier om disse dyrs oprindelse fremlægges, men i vor tid samler interessen sig om påvirkninger fra angelsaksisk område og Frankeriget. Tassilokalkstilen er f.eks. et af de tidlige tegn på indflydelse fra angelsaksisk kristent (østmediterrant) influeret områdes påvirkning af nordeuropæiske stile (s. 245). Frankeriget spiller en stor rolle i udviklingen af dekorationsformer med afsæt i kristne motiver. Mange kristne motiver fra middelhavsområdet fik en renaissance under kejser Karl den Store (768-814). Andre har foretrukket at se motiverne have baggrund i nordisk mytologi i stedet for i kristendommen (s. 245). Ornametikken i den sene vikingetid udviser påvirkning fra kontinentale og engelske skriptorier (s. 246). Hvor dyb indsigt vi-

kingetidens kunstnere havde i den kristne symbolik kan diskuteres, men såvel handelsforbindelser, andre typer kontakter og missionsvirksomheden i Skandinavien bragte impulser til fornyelse af udsmykningen.

I afsnittet »Symbolik og motiv« (s. 246 ff.) gives en fremragende fremstilling af de vikingetidige motivers forudsætninger, anvendelse, habitus, symbolindhold m.v. Endelig en oversigt om dette vanskelige emne af en forsker, der har det dybe kendskab til europæisk materiale, der er nødvendigt for at frembringe en så fin og forståelig tekst. Så nu er der ikke længere en undskyldning for ikke at vide, hvorfor vikingetiden er befolket af løver, fugle, slanger osv. Afslutningsvis omtales også tvivlen om, i hvor stor udstrækning man i Skandinavien har forstået eller lagt en kristen symbolik i de fra kristne motivkredse modtagne inspirationer (s. 260). Det er tankevækkende, at mennesker fra f.eks. Danmark har besøgt steder som Ravenna og set kirkernes utrolige mosaikker med deres overvældende billedfremstillinger og symbolske indhold (s. 261, fig. 22) – og havde billedet været bragt i farver, havde det fremstået som den åbenbaring, det i virkeligheden er.

Det af forfatteren fundne og publicerede dække til et røgelseskar (opbevares i Kunstgewerbemuseum Berlin) med Jellingeornamentik har ganske som Jellingebægeret nogle implikationer, der må bære forskningen i sen vikingetid videre.

Artiklen af *Caroline Paterson*: »From pendants to Brooches. The exchange of Borre and Jellinge style motifs across the North Sea« (s. 267-276) fremlægger et nyt spændende materiale fra England, de små hængesmykker der ofte ikke fokuseres meget på. Artiklen viser, at også de har vigtige budskaber for stilforskerne og for forståelsen af udveksling af ornamenter store geografiske områder imellem. Endelig illustrerer artiklens omtale af »The Treasure

Act of 1996«, hvor grumt det går, når lovgivningen ikke sikrer og muliggør et fornuftigt samarbejde mellem amatørarkæologer og museer. Tænk hvad arkæologien går glip af – det ser man tydeligt af denne inspirerende artikel.

Hvorledes og i hvilket miljø skabes og samles form, ornamentik og inspiration til jernalderens mangfoldige udfoldelser inden for dyreornamenterede genstande? Herom handler *Anna Hed Jakobssons* artikel »Spår af en maktideologi. Städer, tomter, hantverk och djurornamentik« (s. 277–300).

Begyndelsen af urbaniseringsfasen i Norden er et element, hvis rumlige organisation forfatteren mener, er nøglen til indsigt i, hvad disse pladser repræsenterede i deres samtid – de forstås ikke som noget nyt men derimod afspejlende gamle forestillinger forbundet med frugtbarhed, skabervne og rigdom – og magten over disse fænomener (s. 277). Betones de træk ved pladserne, som peger bagud i tid, i stedet for alle de nye elementer, opnås en mere logisk baggrund for pladsernes eksistens (s. 278). Næppe nogen tvivler i dag på, at den yngre jernalders magtmanifestation var tæt forbundet med religiøse forestillinger og handlinger. Flere nyere udgravninger af de såkaldte »centre/centralpladser/handelspladser« har resulteret i huse tolket som kultbygninger (s. 280 f.).

Strukturerne af disse pladser viser, at storgårde og disses magtfulde besiddere udgjorde kernen i og kontrollerede pladserns virksomhed herunder også dens religiøse manifestationer (s. 280 f.). Forfatteren foreslår desuden, at selve produktionen kan have udgjort en del af kulthandlingen. Citatet: »Den som visade att han kunde skapa rikedom var kung« er der meget, der tyder på er et holdbart synspunkt lige fra i hvert fald romersk jernalder; desværre er der ingen kildehenvisning til det interessante citat. Tæt forbundet med denne udvikling er dyreornamentikken, dens form og ideindhold – tegn på forvandling/æ-

ndring og transformation (s. 282). En parallelitet hertil, mener forfatteren udtrykkes i de norrøne myter.

Interessant er synspunktet, at de med dyreornamentik dekorerede og transformerede genstande kan have været anvendt for at markere andre kulturelle transformationer, som f.eks. fra individ til social person (eksempelvis beretningen om Sigurd Fafnesbane eller Beowulf) eller en begravelseskontekst (s. 282 ff.). Sidstnævnte transformation uddybes eller eksemplificeres desværre ikke. Afsnittet konkluderer, at set fra et magtideologisk perspektiv synes herskerslægterne i yngre jernalder at have sat deres opkomst i forbindelse med guder, regin, og jætinder (s. 286). En dybere analyse af legaliteten i at inddrage og oversætte myter og sagn i relation til yngre jernalders dyreornamentik savnes dog.

Et andet interessant afsnit i artiklen handler om smedens evner/status/mytologiske habitus og i den forbindelse overvejelser over, hvorvidt kunstformerne i yngre jernalder og deres udtryk var eksklusivt forbeholdt det elitære miljø eller var repræsentativt for hele det germanske samfund i yngre jernalder. Forfatterens opfattelse er, at det drejer sig om mentalitet snarere end en eksklusiv ideologi, det vil sige, at de forestillinger, som elitens håndværkere udtrykte i ord eller genstand, fandtes hos de fleste mennesker, men at eliten havde indsigt i at opfatte, gøre brug af og isenesætte myter og »föreställningar« inden for rammen af en elitær kultur (s. 288 ff.). Kontrol af produktionen – magtideologi – rigdom.

Også guldgubbernes ideologiske indhold og formål diskuteres (s. 291 f.) uden dog at komme ind på konkrete fund – herunder det største af alle, Sorte Muld på Bornholm, som endog ikke er nævnt i litteraturlisten. Måske kunne denne den største af alle samlinger af guldgubber, netop i kraft af ikke blot det enkelte præg

og dets symboler men også i kraft af mængden og de forskellige præg have ført videre.

Yngre jernalders elitære lokaliteter og deres virksomhed anskues i relation til hændelser og forandringer ved overgangen fra 900-tallet til 1000-tallet (s. 292 ff.). At man flyttede bort fra de gamle centre og etablerede nye, forklarer forfatteren med, at de nye rigskonger på denne måde markerede deres afstandtagen fra den traditionelle magtstruktur. Måske var de gamle centre også for stærkt forbundne med den hedenske religion. Men bemærkes skal det, at de tidlige faser af de nye pladser ikke rummer håndværk af betydning – først fra 1100-tallet stiger håndværksaktiviteten (s. 293 f.).

Forfatteren gør afslutningsvis klart, at det analyserede materiale på grund af dets karakter indbyder til strukturel tolkning snarere end proces. Begrundelsen er det sparsomme kildemateriale, der gør det nødvendigt at anvende materiale fra forskellige tider/perioder og fra mange forskellige områder. Generaliseringer er, efter forfatterens opfattelse, her nødvendige for at bestemte typer af analyser muliggøres (s. 295). Tænk om alle forfattere, der beskæftiger sig med samme emne, havde den klare stillingtagen.

Afslutning: Bogens artikler giver en fremstilling af moderne forskning i emnet dyrestil og dets implikationer. Det fremgår tydeligt, at emnet kun bærer virkelig nydelsesværdig frugt, når det dyrkes med øje for periodens dimensioner. Der er i artiklerne fremlagt så mange nye iagttagelser, ideer, internationale relationer og fortolkninger, at man kan ærgre sig over (men forstå), at ingen har søgt at konkludere på artiklerne under ét – en sammenfatning. Det havde nemlig været noget af en historie, for forfatterne er ingenlunde enige om materie eller forståelse; godt man ikke har forsøgt at udglatte forskelle artiklerne imellem. Læserne må selv – og det kræver

grundig læsning – nå frem til hver enkelt forfatters univers.

Nu er der ingen undskyldning længere for ikke at kunne få overblik over dyrestilsforskningen og dens mange aspekter både før i tiden og lige her og nu. Det er en særdeles nyttig publikation, en håndbog – ikke af den slags, der til forveksling ligner ens gamle forelæsningsnotater, men en dybt funderet samling af hver på sin måde inspirerende artikler.

Ulla Lund Hansen

Institut for Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Axel Degn Johansson: *Stoksbjerg Vest. Et senpalæolitisk fundkompleks ved Porsmose, Sydsjælland. Fra Bromme- til Ahrensburgkulturen i Norden.* København 2003. 127 sider. ISBN 87-87483-62-9. Bogladepris: 218,75 kr.

Indenfor dansk stenaldersforskning er der en lang og god tradition for et nært samarbejde mellem professionelle arkæologer og amatørarkæologer, og specielt når det gælder udforskningen af den senpalæolitiske periode er det i høj grad amatørarkæologernes fortjeneste, at vi har så mange gode fund her i landet.

Axel Degn Johansson må i den forbindelse fremhæves som en af pionererne, når det gælder udforskningen af jæger-stenalderen. I behørig påskønnelse af sit mangeårige og alsidige virke i amatørarkæologiens tjeneste modtog han i 1994 Erik Westerby-prisen på 100.000 kr. Hans navn er først og fremmest knyttet sammen med Barmose-gruppen. Typelokaliteten for denne tidligtmesolitiske fase er den sydsjællandske boplads Barmosen I, som blev fundet, udgravet og siden hen publiceret monografisk af Axel Degn Johansson i bogen »Barmose-gruppen. Præboreale bopladsfund i Sydsjælland« (Aarhus Universitetsforlag 1990).

Stoksbjerg Vest repræsenterer et andet af Axel Degn Johannssons væsentlige bidrag til udforskningen af dansk ældre stenalder. Denne boplads, som nu er fremlagt i en monografisk publikation, er en af de store senpalæolitiske fundlokaliteter – både i omfang (knap 290 udgravede kvadratmeter) og i betydning. Som det desværre er almindeligt fra det sydiskandinaviske område, er kun flintinventaret bevaret, men det er til gengæld stort (ca. 48.000 stykker flint med en samlet vægt på omkring 607 kg), og allerede her må man beundre forfatterens vilje til at gennemarbejde og søge at skabe klarhed over så omfattende et materiale.

Bogen om Stoksbjerg Vest indledes med en kort oversigt over bopladsens topografiske beliggenhed i østenden af Porsmosen, som igen er den østligste arm af den velkendte Holmegårds Mose. Også undersøgelsens forhistorie ridser op. I bogens andet afsnit om »Undersøgelsen af Stoksbjerg Vest« gives en kort præsentation af udgravningsmetoden og de primære stratigrafiske forhold, og beskrivelsen munder herefter ud i en noget summarisk argumentation for at sektionsoptide pladsen i den efterfølgende gennemgang af datamaterialet.

Sektionsopdelingen og ikke mindst betegnelsen af de enkelte sektioner virker imidlertid noget vilkårlig og skaber ikke den klarhed over præsentationen, som utvivlsomt har været forfatterens hensigt. Det fremgår, at Sektion I og IV er de to væsentligste fundområder, og genstandsmaterialet herfra præsenteres da også relativt udførligt, hvorimod fundene fra Sektion II og III, som i virkeligheden blot udgør henholdsvis den nordlige og den sydlige del af området mellem Sektion I og IV, gennemgås mere summarisk. Endvidere er der en hel del flintoldsager fra de tilstødende udgravningsfelter, der beskrives kort som »Fund oven- og nedenfor sektion I« samt »Fund nedenfor sektion IV«. Materialefremlæggelsen slutes med en serie

ganske korte afsnit, der redegør for »Prøvegravning på toppen af bakken«, »Senpalæolitiske fund fra muld og overflade«, »Mesolitiske og neolitiske fund« samt »Fund fra bronze- og jernalder«.

Sektionsinddelingen bibeholdes i det efterfølgende kapitel, som giver et bud på »Kulturelt tilhørsforhold og datering« for fundmaterialet fra de enkelte sektioner. Det fremgår, at størsteparten af materialet tilhører en sen fase af Brommekulturen, men også Federmesser-kulturen samt Ahrensburgkulturen er repræsenteret. I det næstfølgende afsnit gives en fin lille oversigt over de øvrige senpalæolitiske lokaliteter i Holmegårds Mose, og her får læseren endelig en forklaring til bopladsnumrene på kortet i figur 1 – desværre med ca. 80 siders forsinkelse.

I sen-glacialtiden var Danmark del af et stort sammenhængende lavlandsområde, som strakte sig langt ud i Nordsøen og i flere perioder også omfattede en fast landbro til Sydsverige. I bogens sidste to afsnit tages læseren derfor med ud i verden, og fundene fra Holmegårds Mose søges indsat i en større overregional sammenhæng, der også rummer forfatterens registrering af en håndfuld nordtyske samt henholdsvis et vestsvensk og et sydnorsk fund fra det pågældende tidsrum. Bogen afsluttes med et udførligt og ganske fremragende engelsk summary, som udmærker sig ved at indeholde både litteraturreferencer og henvisninger til de mest relevante illustrationer fra de foregående afsnit.

I det hele taget må man glæde sig over bogens mange illustrationer og udførlige litteraturreferencer, som i nogen udstrækning råder bod på en ofte lidt for kortfattet tekst. Som monografi betragtet er det blivende indtryk desværre en lidt vel sammenfattende og beskrivende præsentation af et meget omfattende fundmateriale. Forfatteren har lagt et særdeles stort arbejde i både udgravning og bearbejdning, men læseren delagtiggøres kun i slutresul-

tatet og ikke i nogle af »mellemlægningerne«. Tilsvarende fremlægges kun få regulerbare data, som den interesserede læser kan analysere videre på.

Den tekniske kvalitet bærer generelt præg af at være et solidt og rimeligt professionelt udført arbejde. Alle illustrationer af flintoldsager er gengivet i 1:1, hvilket er en umiddelbar fornøjelse. Til gengæld må der gives minuspoint for en gennemført gråtonet og tåget billedbaggrund. Det er synd for de i øvrigt fremragende tegninger. Desuden er det et irritationsmoment, at så godt som alle grundplaner og profilplot/profilfotos er gengivet vinkelret på læseretningen, så man jævnlige må dreje bogen en kvart omgang. Dette er aldeles unødvendigt i betragtning af bogens format (A4). Hvis man havde opgivet den også her konsekvent gråtonede baggrund, kunne de pågældende illustrationer sagtens have været nedsat hensigtsmæssigt og placeret mere læsevenligt i teksten. Endelig beklages den manglende konsekvens med hensyn til opsætning, nummerering og tekstning (inklusive oversættelse) af tabellerne. Når typografien overalt fremstår ens med gråt farveskifte, bør man også vise læseren det hensyn at nummerere alle tabeller og forsyne dem med en tabeltekst – gerne konsekvent på både dansk og engelsk. Hvis nogle af tabellerne, som det formodentlig er tilfældet, kun skal forstås som opremsninger i teksten, bør typografien også afspejle dette.

Det er således med lidt blandede følelser, at jeg afslutningsvis anbefaler publikationen af Stoksbjerg Vest til KUML's læsere. Jeg er oprigtigt glad for bogen, men det er nok den samme glæde, som jeg vil føle over enhver ny monografisk publikation af fund og forskning fra den ældre stenalder. Axel Degn Johansson fortjener både ros og respekt for et efter omstændighederne godt og solidt arbejde. Han har frembragt et værk, som tydeligvis er funderet i en oprigtig glæde ved udforskningen af det sen-

palæolitisk materiale. I ordets oprindelige betydning en sand *amatør*, dvs. en der elsker faget, og hvor arbejdet bærer lønnen i sig selv. Bogen om Stoksbjerg Vest sætter dermed endnu en gang tyk streg under det faktum, at fundtilvæksten indenfor dansk senpalæolitikum primært er præget af amatørarkæologernes indsats. Til gengæld må det så også anføres, at bogen både indholdsmæssigt og teknisk savner netop det professionelle fingeraftryk, der kunne signalere, at dansk senpalæolitisk forskning ikke kun er en hjertesag for amatørarkæologerne.

Berit V. Eriksen
Moesgård Museum

Rud Kjems: *Anders på Hvolris – Arbejderen der blev museumsmand.* Dansk Tidsskrift for Museumsformidling nr. 24. Højbjerg 2004. 119 sider. ISBN 87-90814-26-6. Bogladepris: 120 kr.

Tæt ved landevejen til Ålborg, en femten km nord for Viborg, ligger Hvolris Jernalderlandsby. Eller slet og ret Hvolris. I dag et moderne arkæologisk besøgscenter med rekonstruerede jernalderhuse, udstilling af oldsager fundet på stedet ved udgravninger, fortidsminder, butik og café m.m. Hvolris er – med over fyrre år på bagen – et af de ældste af slagsen, skabt i begyndelsen af 1960'erne ved et heldigt møde og samspil mellem to karismatiske personer: arbejdsmanden Anders Olesen (1910-1971) og museumslederen Peter Seeberg (1925-1999) fra Viborg Stiftsmuseum.

I bogen »Anders på Hvolris – Arbejderen der blev museumsmand« har den vel-skrivende Rud Kjems fortalt denne historie, som er langt mere end en historie. Den er et vigtigt bidrag til dansk arkæologisk socialhistorie og museumsformidling.

Rud Kjems ved, hvad han skriver om, da

han lige som bogens udgiver og redaktør, Jens Vellev, var tilknyttet Viborg Stiftsmuseum/Peter Seeberg i de dynamiske år i 1960'erne. Forfatteren lægger i det første kapitel festligt og oplagt ud med en skildring af sit første møde med Anders Olesen. Rud Kjems var ansat som militærnægter ved museet, da han blev sendt ud for at hjælpe Anders Olesen med en arkæologisk udgravning. »Bare hæng i – så skal det nok gå«, havde Peter Seeberg sagt. Rud Kjems hængte i, men da Anders Olesen var et sandt arbejdsjern, blev den unge mands arme hurtigt noget lange og møre, da han forsøgte at følge med. »Ved siden af mig så jeg Anders' skovl arbejde i en ubønhørlig malende rytme, mens lag på lag blev høvlet af«. Midt på formiddagen gik det da også galt, da Rud Kjems væltede med trildebøren, så læsset røg ned i udgravningsfeltet: »Ud af øjenkrogen så jeg Anders dreje hovedet. Det lynede bag brillerglassene, og et drag af ærgrelse krusede munden, men så var hans skovl tilbage i den gode, gamle rytme«.

Anders Olesen var født i 1910 i et husmandssted på Bjerregravhede, få kilometre fra Hvolris. Han havde 10 søskende, blev som ni-årig sendt ud og hjælpe til på omegnens gårde, og forlod som 13-årig hjemmet. Herefter fulgte flere år, hvor han førte en noget omtumlet tilværelse, først som karl på gårdene og siden som arbejdsmand med plantning af læhegn, tørvegravning m.m. Hans arbejdskraft stod der ry og respekt om: En dag, de skulle læsse roer, bad vognmanden Anders Olesen om at læsse anhængerens, så ville de andre komme og hjælpe ham, når de var blevet færdige med at læsse forvognen. Det nåede de aldrig, Anders Olesen var færdig med sit før dem! I 1944 ramte et alvorligt uheld Anders Olesen, da han fik sit ene ben kappet af højt oppe på låret i et ælteværk i en tørvegrav. Han ville ikke søge invaliderente, det var kun for virkelige syge mennesker! »Jeg er stærk nok til at arbejde,« sagde han, og

det gjorde han så resten af livet med et træben som erstatning for det manglende ben.

Bortset fra Anders Olesens legendariske styrke, træbenet og at han var ungkarl, så havde de første 50 år af hans liv formet sig, som det gjorde for tusinder af samtidige mennesker, som var rundet af husmænd og arbejdere. Men der var endnu en egen-skab, der skilte ham fra flokken. Anders Olesen havde siden sine drengedage været lidenskabeligt optaget af »gamle sager«, især oldtiden og dens spor i landskabet. En morbror, der var amatørarkæolog, og en historisk interesseret lærer, stimulerede ham. Anders Olesen erhvervede efterhånden en del arkæologiske bøger og fik et godt kendskab til dansk arkæologi. Men han havde nok aldrig troet, at han skulle blive arkæolog og museumsmand.

Vendepunktet indtraf i marts 1961, da han mødte Peter Seeberg, der året forinden var blevet ansat som leder af Viborg Stiftsmuseum. Peter Seeberg var taget til Bjerregravhede for at foretage en besigtigelse af en urne nedsat i en lille kiste af kløvede sten. Fundstedet lå lige ved Fårehøj, en gravhøj op og ned af Anders Olesens barndomshjem, hvor nu hans broder boede. De fandt endnu et par urner. Anders Olesen var der selvfølgelig og var med ved undersøgelserne. Peter Seeberg var imponeret over den ildhu og interesse, Anders Olesen lagde for dagen, og den lethed, hvormed han håndterede graveredskaberne. De to fattede straks interesse for hinanden. Peter Seeberg manglede netop en mand, der kunne klare de daglige besigtigelser og mindre gravninger i området, og Anders Olesen var mere end almindeligt interesseret i at foretage dette – og havde for øvrigt gjort det i nogle år i mindre omfang og lavet skriftlige indberetninger til museet i Viborg – og nu ville han oven i købet blive betalt for det.

Fra da af gik det stærkt. På højdedraget Hvolris finder Anders Olesen skår af ler-

kar – »rene tilfældigheder«, siger Peter Seeberg, »jeg skal fandeme vise ham, hvem der har ret«, siger Anders Olesen, fatter skovlen og graver ivrigt en hel flok jernalderhustomter frem! Der er også spor af andre oldtidsperioder på stedet, og sporene er godt bevaret under flyvesand. Hvolris ligger godt for oldtiden, her er let opdyrkelig jord, frugtbar ådal, kilde (Hvol-ris = væld-krat), hærvejen er gået lige forbi, osv. osv. Peter Seeberg ser mulighederne for at gøre Hvolris til et forsknings- og formidlingscenter, hvor kulturhistorien gennem oldtiden kan afdækkes, støttet af midler fra fonde. Området er ganske enestående, og ved en ihærdig indsats overtaler han Viborg byråd til i 1963 at købe Hvolris-området. Anders Olesen ansættes som altnuligmand. Han forestår udgravninger, viser rundt og fortæller. Andre kommer også til og foretager bl.a. udgravninger. En stor tømmerlade og et lille træhus, som Anders Olesen kommer til at bo i, flyttes til Hvolris fra Viborg.

Historien er god – arbejdsmanden der blev museumsmand – og så er denne arbejdsmand, Anders Olesen, noget helt for sig selv. I kraft af stedet, og det han graver frem af det, men først og fremmest fordi han er en stor personlighed og fortæller. Folk strømmer til for at se, hvad der er fundet ved udgravningerne – der var 3000 i 1964, og besøgstallet steg til over 10.000 sidst i 1960'erne – og for at høre Anders Olesen berette. Der arrangeres udgravningslejre om sommeren. Aviser og TV opdagede ham hurtigt, og han blev landskendt. Hans form er så ganske anderledes, end den museumsfolkene ellers praktiserede. Peter Seeberg beskrev det ganske smukt: »Han optræder med hele sindets kraft i en åben kreds. Han er eminent mundtligt, og dermed vidunderlig afhængig af omgivelsernes modtageevne, og som en mundtlig natur føder han, mens han taler. Et godt selskab gør ham uimodståelig«. Ordene er godt nok møntet på en anden

museumsmand, Holger Friis, men det må også gælde for Anders Olesen, mener Rud Kjems. Hos Anders Olesen fik fantasien frit løb, og han kunne med bred pensel male oldtidsmenneskenes liv og færden frem på Hvolris, hytterne de boede i, køerne som skulle malkes, kornet der skulle sås og høstes, stenkredsen hvor de anrøbte guderne, den hellige kilde, købmændene der lige var kommet dertil med varer, og »kvindernes pottemageri og stemningen omkring ildstedet, når nattevinden ruskede i langhusets tag«.

Fortællingen! Er dette ikke blandt det største, det mest fascinerende indenfor det lidt kunstige ord *formidling*? – at høre på en, der har noget at fortælle og virkelig kan fortælle – med betoning, pauser, mimik, fagter, engagement, alvor og lune. Hvor personen – fortælleren – det subjektive moment, er med helt fremme. Hvor det ikke bare er den gode historie, men måden den fortælles på, og ikke mindst fortælleren. Her er vi mange, der kan lære meget, her er vi langt fra forudsigeligt programmeret powerpoint, hvis skærm med huskeord mange latente gode fortællere desværre gemmer sig bag i dag; men ak, at være rigtige, levende fortællere er desværre trods alt kun få beskåret, da det er en naturgave. Hvad gør det så, at det hele ikke er så videnskabeligt korrekt med seler og livrem. For det er jo ikke løgn, hvis fortælleren tror på det!

I en række kapitler fortæller Rud Kjems om de gode dage på Hvolris, men i slutningen af 1960'erne kommer der skygger i paradiset. Anders Olesens helbred skrantes, han får kærestesorger, men det værste er dog – set fra hans vinkel – at Hvolris ikke længere står øverst på Stiftsmuseets prioriteringsliste. Peter Seeberg, der har fået flere og flere ting at se til – bl.a. til glæde og gavn for hele den danske museumsverden! – og som hidtil har taget sig af Hvolris, overlader det nu til en anden, så Anders Olesen får en ny og mere direkte

overordnet. Tingene udvikler sig nu hurtigt og skæbnsvangert. Anders Olesen tager sin afsked i 1971, for »jeg har kun et barn, og det er Hvolris. Det barn har man nu taget fra mig ... Min afsked kan tages som en protest mod tidens overfladiskhed mennesker imellem, manglende vilje til at interessere sig for hinandens arbejde, jageriet og en for mig ubehagelig rundhåndethed med de penge, som vi gang på gang bliver anmodet om at spare på. Hvis jeg fortsat skal kunne respektere mig selv, må jeg sige fra nu«. Kort efter tager Anders Olesen sit eget liv.

Som museumsfolk og arkæologer står vi i dyb gæld til folk som Anders Olesen. Deres betydning – ved siden af kongehuset – for dansk arkæologis popularitet kan ikke vurderes højt nok. De er – modsat akademikere flest (i hvert fald i 1960'erne) og vores dronning – rundet af folket. Amatørarkæolog betyder en person, der elsker arkæologi, og det er en god indfaldsvinkel til at sysle med al begyndelse. Amatørarkæologer kan være vidtløftige, fantasifulde, subjektive, besværlige og store fortællere – lige som Anders Olesen. Og når de prøver på at blive fagarkæologisk stuerene – det gjorde Anders Olesen ikke, han så på visse fagarkæologer, som trold på præst, navnlig »overstuderede akademikere, især yngre, der udbredte sig om alt mellem himmel og jord« – ja, så bliver det hele lidt kedeligt og uinteressant.

Nej, lad os få nogle flere rigtige amatørarkæologer, der ikke ligner fagarkæologerne, så vi kan få en mere livlig og nærværende arkæologi, mere inspiration, dristige teorier, gerne med sol, måne og stjerner som modvægt mod den statistiske, matematiske, digitaliserede, skrivebords factsorienterede og pseudovidenskabelige – og hvad ved jeg, og jeg skal komme efter jer! – universitetsarkæologi med dens mange indviklede modeller, fodnoter og alenlange litteraturlister.

Jeg kan derfor kun varmt anbefale den-

ne varme og kloge bog, hvor der optræder ikke mindre end tre store fortællere: Anders Olesen, Peter Seeberg og – Rud Kjems. Og så er stoffet nyt. Og så er der masser af vedkommende, overvejende af redaktøren og forfatteren, tagne fotografier, som ikke tidligere har været præsenteret for en større kreds. Og så er der masser af nye historier. Lad os slutte med en af dem.

Det kan jo være svært, også i dag, at få tid til at skrive udgravningsberetningerne, så derfor havde Peter Seeberg beordret Anders Olesen ind på museet i Viborg, hvor han kunne arbejde i fred og ro. Anders Olesen stillede troligt om morgenen og tog fat på skriveriet. Ret hurtigt løb han dog sur i det, og før den første time var gået, forlod han museet med følgende bemærkning til sekretæren: »Jeg smutter lige hen og køber en halv flaske snaps og nogle citronvand. Så kan vi få os et par »flyvere«, og så vil arbejdet gå langt lettere«. Senere på formiddagen gik skrivearbejdet igen i stå, og Anders foreslog nu Tove, at de sammen gik op og fik en pilsner på »Sørens Vinstue« på Nytorv. Ved frokosttid havde han fået nok. Ikke mere skriveri den dag!

Palle Eriksen
Ringkøbing Museum

Jan Klápště (red.): *The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings.* Ruralia IV, 8.-13. September 2001, Bad Berkesa, Lower Saxony, Germany. Památky archaeologické, Supplementum 15. Inst. of Arch. of the Acad. of Sciences of the Czech Republ. Prag 2002. 362 sider. ISBN 80-86124-36-3. Bogladepri: 20 Euro.

I september 2001, mens World Trades Centers to tårne sank i grus i New York, var bygningsforskere fra hele Europa samlet til symposiet »Ruralia IV« i Bad Berkesa, Tyskland. Her var det helt andre sam-

fundsomvæltninger, der var på programmet, og det mærkes ikke i den bog, der her skal anmeldes, at verden udenom var i kaos. Hvad vil historikere om 800 år udlede af det? At begivenheden i NY ikke fandt sted? At den ikke var så indgribende i verdensordenen? Jeg gætter på, at nyhederne fra New York dog alligevel forårsagede mindre forsinkelser i talerækken i Bad Berkesa.

Symposiet Rurialia, der siden 1995 er blevet holdt hvert andet år skiftende steder i Europa, er mødestedet for forskere med speciale og interesse i landbrugshistorie og den landlige bebyggelse. I 2001 var temaet bygninger, og »The rural house« er publiceringen af indlæggene fra dette fjerde møde i rækken. Bogens 36 artikler rummer bidrag fra 41 forfattere fordelt på 16 lande med et forord af Haio Zimmermann og et afrundende kapitel af Heiko Steuer. Det er således kendte og respekterede navne, der indrammer indholdet, og det samme gælder listen over de nationale repræsentanter i Rurialia-komiteén – tilsyneladende er det især universitetsansatte, der tegner foretagendet – men ellers savner man en præsentation af de enkelte forfattere i bogen. Har man ikke det store kendskab til de udenlandske, her tænkes især på østeuropæiske, forskningsmiljøer ville det være nyttigt at få lidt at vide om personernes baggrund, da de i en bog af denne karakter let kommer til at stå som repræsentanter for deres lands forskning på de pågældende områder. Stuart Wrathmell fra England er så venlig at »advare« den udenlandske læser om, at hans synspunkter måske ikke har bred støtte blandt engelske bygningshistorikere, hvilket imidlertid ikke nødvendigvis betyder, at de er forkerte! Generelt indeholder de fleste bidrag dog et rids af hidtidig forskning på området, og som sådan giver »The rural house« et vist overblik over »Stand der Forschung« i de europæiske lande.

Det første man med en vis misundelse

noterer sig er, at forskningen i mange lande kan støtte sig op ad en mere eller mindre talrig bevaret bygningsmasse fra middelalderen – i Nordtyskland, England og Böhmen tilbage til 1400-tallet, i Sydtyskland tilbage til 1300-tallet, og i Schweiz findes endda et par huse fra hhv. 1176 og 1287. Som det fremhæves af mange af forfatterne, har dendrokronologien haft en enorm betydning, fordi man nu med sikkerhed kan udpege middelalderlige huse eller bygningsdele. I Sydtyskland er det således først indenfor de sidste 20 år, at det er blevet erkendt, at forskellige stående bygninger indeholdt større eller mindre dele fra middelalderen (Bedal s. 240).

Man har hermed også fået fast grund under fødderne i studiet af bygningstypers og konstruktioners alder, og gamle diskussionstemaer er blevet endelig afgjort. Det gælder f.eks. skråstivernes udviklingshistorie (Dörfler, s. 54-55) samt spørgsmålet, hvorvidt bindbjælker (bjælker, der ligger over tagremmen eller på stolperne) eller ankerbjælker (bjælker, som er forankrede i stolperne) er ældst – det er bindbjælken (Dörfler, s. 55 og Maschmeyer, s. 90). Det er især tyske forskere, der dyrker denne specialiserede gren af husforskningen, den såkaldte »Gefügeforschung« (studiet af bygningernes skelet, opbygning og konstruktioner), som har ligget stille i Danmark siden 1950/60'erne. Et af de fire danske bidrag, Henriette Rensbros, tager dog denne tradition op i sin undersøgelse af arkæologisk udgravede huse fra 1200 til 1600 i Østdanmark (inkl. Skåne). Her kan hun skelne to hustyper: Type I, hvor stolperne ikke står parvist, og tagbjælkerne derfor formodentlig har hvilet på tagremmen, samt type II med parvise stolper, sandsynligvis forbundet med ankerbjælke og skråstivere mellem ankerbjælken og stolperne. Mens Rensbros' tolkning af bjælkernes placering er sandsynlig, må det overraske at se type II betegnet som den direkte arvtager/efterfølger til jernalder-

husenes konstruktionsteknikker, mens type I er en middelalderlig innovation (s. 42-43). På baggrund af de nordtyske huse, som man uden tvivl må se som forudsætning for den danske udvikling, ser det tværtimod ud til, at skråstivere indføres gradvist i 1400-tallet (Dörfler, s. 54-55), ligesom der som sagt nu er almindelig enighed om, at ankerbjælken er yngre end tagbjælken ovenpå remmen.

Årsagen til bevaringssituationen gøres til genstand for forskellige tolkninger. I England var det op til 1980'erne den almindelige mening, at de middelalderlige huse var dårligt byggede og kun stod omkring en generation, men også her har dendrokronologien påvist hidtil uerkendte bevarede bygninger fra middelalderen, og man har efterhånden indset, at mange af de bygningskonstruktioner, som kendes i det traditionelle husbyggeri op i nyere tid, rækker tilbage til middelalderen (Wrathmell, s. 175, 180 og 185). I England bliver brugen af lave stenmure som fundament for væggene indført allerede i 11-1200-tallet, men når bondehuse ældre end 1400 alligevel ikke findes bevaret, skyldes det ifølge Stuart Wrathmell, at mange brug blev nedlagt som følge af det store befolkningsfald efter Den Sorte Død i midten af 1300-tallet (s. 179). For Nordtysklands vedkommende gør Heinrich Stiewe gældende, at indførelsen af gennemgående syld under husene forhindrede forrådnelse af stolperne, en nyskabelse som fremmes af et generelt byggeboom under højkonjunktoren i 1500-tallet (s. 81-83).

I det hele taget er det en generel iagttagelse hos mange af forfatterne, at det er i middelalderen, der sker væsentlige brud med den forhistoriske byggetradition, evt. med en eksperimenterende periode i overgangsfasen (f.eks. Bradley, s. 214 og Zimmermann, s. 164-166), mens den middelalderlige tradition lever videre op i nyere tid. Konrad Bedal påpeger, at alle væsentlige hustyper var opfundet i 1200-tallet (i Syd-

tyskland) og ikke ændrede sig grundlæggende før i 1900-tallet, fordi de imødekom også en senere tids behov (s. 256). Som motorer til udviklingen nævnes mange forskellige forhold, hvoraf især ressourceknaphed (træmangel) (f.eks. Wrathmell, s. 184), ændrede driftforhold (f.eks. Dörfler, s. 56 og Maschmeyer, s. 92) og samfundsmæssige og økonomiske omvæltninger (bl. a. Pálóczi-Horváth, s. 308) er gennemgående temaer. Tilmann Marstallers artikel viser, hvordan man med en tværfaglig tilgangsvinkel kan trænge dybere ned i spørgsmålet om netop ressourceforhold. Ved at undersøge bygningsmaterialerne i stående huse – typer og anvendelse – tegner sig et billede af udnyttelsen og tilgængeligheden af ressourcer i nærmiljøet. De planter, der er brugt som magring i lerklining, kan fortælle om voksested og afgrøder, mens hustømmerets kvalitet røber træsituationen på det pågældende tidspunkt (eller for den pågældende bygherre).

Bruddet med den ældre byggetradition er særlig tydeligt i de østeuropæiske områder, hvor grubehuse tidligere dominerede som beboelse, men afløses af jordplane huse i løbet af middelalderen (i tiden op til 12./13. årh.). Flere artikler nævner dog, at man har fundet svage spor af jordplane huse samtidige med grubehusbebyggelsen (Slovakiet: Ruttkay, s. 265; Ungarn: Takács, s. 286 og Pálóczi-Horváth, s. 308), og det skal blive interessant at følge, om billedet vil blive ændret i takt med, at man får bedre hold på disse mere diffuse bebyggelsesspor. Umiddelbart er den østeuropæiske bygningskultur fremmedartet i forhold til danske forhold, også når man ser på de jordplane huse, men der gøres en del ud af studiet af ildsteder og ovne, og her er der uden tvivl inspiration at hente for danske forskere, især da der sandsynligvis er en tæt påvirkning fra det sydtyske område, som i hidtidig forskning er anset for arnestedet, om man så må sige, for centrale innovationer indenfor boligkulturen

– især kakkelovnen og stuen (se bl.a. Felgenhauer-Schmidts artikel).

Grubehuse kendes som bekendt også i Vesteuropa, men her anvendt som især værksteds- og måske forrådshytter. Et par artikler (Kenzler, s. 104-105, De Meulemeester, s. 169-170) påpeger en flydende overgang fra grubehuse til kældre, som er vigtig at være opmærksom på, også i dansk sammenhæng. Jeg kender til eksempler på »grubehuse« fra danske byer, der har umiskendelig lighed med det, der andre steder tolkes som kældre (nedgravede med vægbænke), og det er værd at overveje, om der ikke også i Danmark er et nært slægtskab – også funktionsmæssigt – mellem de to typer. Også Michael Schmaedeckes artikel om kornopbevaringshuse på stolper giver et ændret perspektiv på de hjemlige forhold. I Schmaedeckes oversigt over lande, hvor denne bygningstype findes, opregnes de fleste europæiske lande inklusive alle vore nabolande, men Danmark figurerer ikke. Det skyldes givet, at her tolkes alle bygninger af typen fire stolper i en firkant i arkæologiske udgravninger rutinemæssigt som staklader, dvs. opbevaringssteder for høstakke. Ifølge Annette Hoffis disputats »Lov og Landskab« fra 1997 omtales bygninger med specifik kornopbevaringsfunktion da heller ikke i de middelalderlige landskabslove, og det er selvfølgelig muligt, at man i Danmark har fundet andre løsninger. Det er alligevel påfaldende og en overvejelse værd, om ikke nogle af de mange staklader kunne være kornhuse, som så evt. er gået ud af brug inden landskabslovenes nedskrivning.

Hermed er vi ved et centralt problem, der tages op i mange af indlæggen i »The rural house« – spørgsmålet om hvordan bygningers funktion kan påvises arkæologisk. Mette Svart Kristiansens artikel om undersøgelserne ved Tårnby kan tages som eksempel på, hvordan det trods gode forberedelser, grundig udgravning og minutøs bearbejdning er særdeles vanskeligt

at vriste sikre konklusioner ud af materialet. Haio Zimmermann opfordrer til, at der foretages flere fosfatkarteringer i hustomterne, men det er næppe en relevant strategi i udgravninger med kulturlag og/eller flere overlappende huse, som tilfældet var i f.eks. Tårnby. Ježek, Klápště og Tomášek konkluderer i deres indlæg, at »det sidste håb« er »konkave kontekster« med lang tids jordakkumulation (dvs. bebyggelser i lavninger, modsat »konvekse« lokaliteter, der har været udsat for pløjning, hvilket er helt håbløst) (s. 347). Eneste optimistiske indlæg i dette problemfelt er Emma Bentz' undersøgelser fra Kyrkheddinge i Sverige. Ved at indmåle fund i kvadratmeter-felter og studere spredningsmønstre mener Bentz, at visse fundgrupper kan give oplysninger om liv og færden på gården (mønter, dyreknogler m.m.), mens andre ikke egner sig (f.eks. tekstilredskaber). Alligevel viser hendes overvejelser, at man skal være forsigtig i sine tolkninger, og, som hun selv anfører, opfatte fundspredningen som et udgangspunkt for diskussion frem for som en absolut sandhed (s. 11).

Der kunne nævnes mange andre interessante emner fra »The rural house«, som f.eks. syldsætningens indførelse i forskellige områder, at innovationer i boligen optræder med kun lille eller ingen forsinkelse på landet i forhold til byen (Bedal, s. 254, Kenzler, s. 108-109), Jochen Kombers omtolkning af Trelleborg-hustypens konstruktion samt ikke mindst det indblik, man får i andre landes forskningshistorie. Det er ganske interessant, at det tilsyneladende er et generelt træk, at den arkæologiske udforskning af den middelalderlige landbebyggelse i Europa først er kommet rigtig i gang i 1980'erne. Det er dermed et ungt forskningsfelt, som endnu har mange ubetrådte stier. Med Ruralia udbredes viden og metoder på europæisk plan til gensidig inspiration.

Artiklerne er på engelsk, tysk og fransk,

og det er tydeligt, at redaktøren ikke har haft sin stærke side i det engelske sprog. Selvom det kan være ganske charmerende, at forfatternes accent skinner igennem, kan det i nogle tilfælde virke meningsforstyrende. Til de mere pudsige sprogfejl hører de »villains« (skurke), der nok skulle have været »villeins« (hovbønder/livegne) (optræder 3 gange på s. 315) eller de »props« (prop i ental betyder støtte, men i flertal bruges det om teaterrekvisitter), der rettelig burde være »supports« eller »up-rights« (s. 329). Redaktionen er i det hele taget noget lemfældig. Litteraturlisterne er meget uensartede, nogle artikler har abstract og resumé, andre har kun det ene eller det andet eller ingenting. Det er meget forskelligt, om der gives kildehenvisninger i figurteksterne, et par steder er der rod i figurerne (s. 92 og s. 97), og på s. 99 er det gået helt galt med teksten. Det burde i øvrigt være et krav, at der altid er målestok ved afbildninger af huse, hvadenten de er i plan eller opstalt – det savnes ved mange figurer. Ligeledes kunne man ønske sig, at der fandtes et fælles oversigtskort over lande og landområder. Generelt er bogens layout og opsætning dog pæn.

Marie Klemensen
Afdeling for Middelalderarkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Anne Hedeager Krag (red.): *Dragt og magt*. København 2003. 280 sider. ISBN 87 7289 777 5. Bogladepriis: 298 kr.

I bogen *Dragt og magt* diskuterer danske og svenske forskere beklædningens sociale og symbolske betydning. Netop bogens tværfagligt anlagte vinkling bringer ny indsigt og erkendelse til tekstil- og dragtforskningen, og i artiklerne bydes der på en variation af de budskaber, som dragten kan signalere i tid og rum.

Tidligere blev den traditionelle tekstil- og dragtforskning ofte studeret som et emne, der var interessant i sig selv og blev derfor ret sjældent kritisk anskuet ud fra en kulturel sammenhæng eller kontekst. Det er derfor særdeles fornyende her at få stof-fet præsenteret i nye rammer med øje for denne metodiske nødvendighed.

Mag.art. Anne Hedeager Krag er initiativtageren til den gode ide at samle forskere i 1997 til det symposium på Københavns Universitet om *Dragt og magt*, som danner basis for bogen.

De 14 danske og svenske forskere har så forskellige discipliner som arkæologi, etnografi, historie, konservering og kunsthistorie. Flere artikler beskæftiger sig med nordisk jernalder og vikingetid fra omkring 500-1100, medens andre udforsker, hvordan europæiske magtsymboler udtrykkes gennem dragter fra Det byzantinske Rige og Frankeriget omkring 550-1500. Beklædningstraditionen fra 1100-1800-tallet belyses i dansk regi ved eksempelvis kalkmaleriernes visuelle potentiale, bispdragstens historie, fransk inspireret borgermode samt militær- og embedsuniformers magtsignaler. Endelig præsenteres vi for overdådige kroningsdragters signalværdier. Og sluttelig udforskes Inkarigetets rige traditioner knyttet til dragten.

Alle diskuterer ud fra deres forskningsområde, hvorledes hersker- og magtsymboler kommer til udtryk i dragten inden for forskellige samfundsstrukturer, hvorfor bogen er opdelt i syv overordnede afsnit, som anviser de enkelte forskeres kildemæssige udgangspunkt.

Omkring 1970 begyndte professor, dr. Inga Hägg sit pionerarbejde med dragtmaterialet fra Birka. Til forskel fra tidligere tekstilforskere, der havde arbejdet med materialet, valgte Hägg en ny fortolkning, idet hun anlagde et socialt metodisk aspekt for sine analyser. Hägg viser, hvordan der begås en alvorlig metodisk fejl ved at an-

vende den traditionelle kvantitative bedømmelse af gravgodset i Birkas kammergrave, hvilket medfører at fundene betragtes udfra en nutidig værdiforestilling. Det er vigtigt at holde sig for øje, at det letforgængelige men kostbare materiale i graven vil være stærkt reduceret eller ganske enkelt nedbrudt, og det kan derfor ikke indregnes i en værdikalkulering. Den symbolværdi genstandene havde, forstår vi ikke uden videre, hvorfor det er vigtigt at tolke fund i deres kontekst eller historiske sammenhæng, hvilket kan bringe forskeren nærmere den dødes virkelige sociale identitet. Udfra denne restriktive metode er det lykkedes Hægg at tilføre vigtige nye forskningsresultater, og hun tolker Birka-dragtfragmenterne som rester af en overdådigt rig og orientalsk præget dragtskik med baggrund i Byzans rolle som forbillede for herskerdragten. På dette grundlag baserer Hægg sit indlæg om *Härskar-symbolik i Birkadräkten*.

Siden 1990'erne har mag.art. Margrethe Watt forsket i guldgubber og drøfter her i artiklen *Guldgubernes dragter – mode eller herskersymbolik*, hvorledes de skal tolkes. Fra hele Skandinavien kendes knap 2800 såkaldte guldgubber, hvoraf 90% er fundet på Bornholm. Siden 1700-tallet har litteraturen omtalt disse knap to cm høje figurer af mænd og kvinder i et forsøg på at tolke deres ikonografiske indhold enten som symboler på førkristen norrøn kongeideologi eller snarere med elementer af både senantik tradition og nordisk mytologi, ligesom teorier om deres anvendelse spænder vidt. Watt påpeger, at studier af guldgubernes dragter kan bidrage med vigtige oplysninger, ikke blot om deres funktion, men også om samfundsstrukturer og internationale relationer i yngre jernalder. Watt gør samtidig opmærksom på det metodiske problem, at guldgubernes billedverden bevæger sig på grænsen af det u håndgribelige med mere eller mindre kodede signaler. Herefter

følger en interessant gennemgang af elementer med relevans for diskussionen af magtmanifestationer.

Udfra *Textilfragmenten i båtgrav 5, Valsgårde, en tolkning av en mansdräkt* diskuterer ph.d. Anita Malmius, om der kan påvises en udvikling af højerestands-dragten i det centrale Svealand, hvilket kunne give større forståelse af magtstrukturer fra yngre jernalder til og med vikingetiden. Undersøgelserne koncentrerer omkring de rige skibssætninger ved Vendel og Valsgårde nord for Gamla Uppsala, hvor også to storgårde er lokaliseret. Malmius' foreløbige undersøgelser af skibssætning 5 viser, at den afdøde hviler på et fjerdækket leje, og at han dækkes af en kappe uden dog at være formelt påklædt. Til gengæld var forskellige typer af eksklusive tekstiler placeret ovenpå de skjolde, der også dækkede den afdøde, ligesom de var trukket henover den afdødes hoved. Herudfra diskuterer Malmius det centrale spørgsmål, om dragtstofene har tilhørt en storgodsejer, eller om det snarere er krigerens, rytterens eller hirdens dragt, disse stoffer skal associeres til.

Artiklen *Herskersymboler i dragten fra Danmarks yngre jernalder og vikingetid* er baseret på et udvalgt nordisk arkæologisk tekstilmateriale fra perioden 550 til omkring 1050 med andet samtidigt nordvesteuropæisk billedmateriale samt de få historiske kilder fra tiden. Perspektiveret i denne sammenhæng diskuterer mag.art. Anne Hedeager Krag karakteren af de danske gravfund, hvoraf adskillige rummede indfarvede tekstiler samt silke såvel som guld- og sølvindvirkede materialer. Hun konkluderer, at personer der besad stor magt i Danmarks yngre jernalder og vikingetid som gravlagt blev iført særligt kostbare dragter udstyret med usædvanlig fornemme detaljer, som yderligere signalerede magtstatus overfor omgivelserne. Derfor kan disse herskerdragter associeres til en ældre kristen dragttradition fra den europæiske merovinger- og karolingertid.

Fil.dr. Lena Holmquist Olaussons indlæg omhandler *Den første kände Sigtunabiskopens begravning*, en unik begravelse, som blev opdaget i 1993 i Sigtunas middelalderlige bydel. En af de få genstande som afdækkedes var en bispestav udført i hvalrostand, hvorfor skeletresterne måtte antages at have tilhørt en biskop. Graven, dateret til omkring 1100, blev nedfrosset in situ og bragt til det Arkæologiske Forskningslaboratorium i Stockholm, hvor fortsatte undersøgelser afdækkede fragmenter af en alterkalk af tin samt et sølvkors, som har været applikeret på bispedragten. Trods den biskoppelige gravs ydmyge udstyr signalerer gravlæggelsens få genstande alligevel helt bevidst den gravlagtes høje klerikale status og dermed magt, konkluderer Olausson.

En historisk kontinuitet kan vi se i brugen af forskellige hersker- og magtsymboler baseret primært på dragten og dens insignier. Dette gælder såvel for det romerske herredømme som for de byzantinske, merovingiske, karolingiske og efterfølgende ottoniske herskerdynastier. I Norden kan man ligeledes iagttagte, som skildret ovenfor, hvorledes indflydelse fra denne tidlige europæiske middelalder afspejler sig i germansk jernalder, vikingetid og langt senere i nordisk middelalder.

Hos mag.art., ph.d. Iben Skibsted Klæsø kan man følge en analyse af *Hersker- og magtsymboler i karolingiske afbildninger fra 8.-10. årh.* Begreber som tronen og højsædet, kronen og hjelmen samt sværdet inddrages som hersker- og magtsymboler knyttet til de miljøer, hvor der er overskud, økonomi og ekspertise til stede. Forskellen mellem sådanne begreber signalerer personens sociale rang og samfundsmæssige status, det være sig en konge, kejser, fyrste, verdslig eller hellig og endelig, om det er en mand eller kvinde.

Hersker- og magtsymboler ser vi således udtrykt gennem klædedragten ved en overdimensionering af dragtens udsmykning,

ligesom man ved anvendelse af andre kostbare symbolbærende genstande eller værdighedstegn søgte før i tid og fortsat idag ved præsentation af en person at give indtryk af storhed, styrke og kraft. Ved indfarvning af tekstiler med purpur eller indigo og valg af eksklusive materialer som silke, sølv og guld signaleredes der til omgivelserne ikke alene rigdom, men også magt.

Om *Dragtkultur i byzantinsk billedkunst indtil 1453* redegøres der detaljeret for af lektor, mag.art. Jens Fleischer baseret på den i Konstantinopel i 1100-årene herskende hofkultur, som fortsat var gældende, da latinerne plyndrede byen i 1204. Clavi-motivet, tunikaens purpurfarvede prydbånd, dets udnyttelse og anvendelse kan aflæses såvel i oldkristen som i tidlig byzantinsk billedkunst, hvor dette dragtsymbol blev betydningsgivende i fremstillinger af Kristus, apostle og engle, ligesom clavi-motivet kan følges videre til den koptiske dragt. Clavi-motivet var allerede forbundet med den romerske senatordragt, og da der herskede en klar forbindelse mellem romersk og byzantinsk kejserkult, påvirkedes også forvaltningen af insignier og hofceremonier i brugen af dragtsymbolik og ceremonielle klæder.

Bispekåben som liturgisk magtsymbol diskuteres af mag.art., ph.d. Hanne Frøsig Dalgaard, ligesom hun sideløbende beretter om *Bispekåben fra Dansk Kirke i Udlandet*. Interessant nok gør en 1800-tals armensk, og dermed katolsk bispekåbe, sin entre i Danmark for senere at blive anvendt ved Dansk Kirke i Udlandet.

Forskningsprofessor Axel Bolvig informerer fascinerende om *Dragt, magt og afmagt i danske kalkmalerier*. Han gør samtidig rede for en ny fortolkning af de eksisterende kalkmalerier i dragtanalytisk regi, ligesom han slår til lyd for det frugtbare i den mangefacetterede analyse. Den materielle kildedefinition, som har skabt en opdeling af vore discipliner, bør udviskes således, at

vi alle – arkæologer, etnografer, historikere og konservatorer – hver især yder vort bidrag til en analyse af *emnet*, hvilket i de senere år netop har resulteret i en række tværfaglige og interessante metodiske resultater. Bolvig argumenterer, at i de kalkmalede billeder er det magtens – eller afmagtens – konvention, som kanaliseres ind i billederne via dragtgengivelser, idet alle billeder og alle detaljer i billederne indgår i et kodet tegnsystem, der er socialt og historisk betinget. Vi bør se på kalkmaleriernes retorik, og dermed finde frem til billedernes ideologi, vel vidende at den ikke er en ensartet størrelse, men kan variere alt efter om det er malerens, bestillerens, betragterens eller historikerens synspunkt, vi indtager. Det endelige spørgsmål bliver derfor, om magten ligger hos den afbildede, kunstneren, bestilleren, den datidige eller nutidige betragter?

Lektor, ph.d. Tine Damsholt diskuterer, hvorfor den socialhistoriske dragt eller uniformering, der udviskede individuelle forskelle, lanceredes i 1790'ernes København. Adelen herredømme var blevet gradvist afløst af det velhavende borgerskab som de toneangivende også på modens område. Dragt, magt og ideologi indgår som elementer i den samme kulturelle konstruktion, hvor dragten kædes sammen med den rådende patriotiske ideologi, inspireret af Den franske Revolution, hvor *Tarvelighed er en herlig borgerdyd*, alt medens overdådighed er skadelig. Og i håbet om at signalere den rette patriotiske dydighed hyllede den københavnske borger sig villigt i dragter inspireret af klassiske forbilleder.

Legendefortællinger hos etnografiske samfund gemmer undertiden på den rette forklaring på fænomener, som vi i Vesten ikke umiddelbart begriber.

Phil.dr. Inge Schjellerup beretter således om, hvorledes *Kult og klædedragt hos inkaerne* rituel er indbundet i en peruviansk skabelseslegende, der beretter, at den øver-

ste guddom bestemte inkaernes klædedragt, som derfor var strengt traditionelt bundet for hele inkariget i fortidens Peru. Det tredelte inkasamfund fungerede særdeles organiseret og kontrolleret ligesom også selve fremstillingsprocessen af klædedragten. Afgørende var det anvendte stof, hvorledes det var fremstillet, om det var groft eller fint samt mønstre og farvevalg, ligesom udførelsen af det hovedtøj der hørte til dragten. Således markerede dragten både personens sociale status, og hvorfra personen kom.

Direktør, cand.mag. Kay S. Nielsen spørger *Hvorfor uniformer*. Og ud fra en militærhistorisk indfaldsvinkel understreger han uniformens betydning som et signal om sammenhold og gensidig forpligtelse og dermed militær-uniformitetens nødvendige ensartethed.

Det er derimod *Civiluniformens symbolske og praktiske funktion*, som mag.art. Ingeborg Cock-Clausen debatterer samt uniformens tegngivende signaler ligesom dens relation og tilpasning til det samfund, hvori den har sin funktion.

Når sådanne signaldragter anvendes, iklæder bæreren sig samtidig visse bestemte funktioner, understreger konservator Katia Johansen i sit indlæg om de overdådige og kostbart udstyrede danske *Kroningsdragter* – både de bevarede og de i kilderne beskrevne. Kroningsdragten var en manifestation af kongens indsættelse og dermed erhvervede magt. I magtspillet overfor den rige adel gjaldt det for kongen om at sløre egne svagheder, ligesom mange danske konger udstedte dragtforordninger, hvori kongen tilretteviste adelen om at klæde sig mere ydmygt, antagelig for at skabe en social distance mellem de kongelige og adelen. »Magten som sådan er gået ud af tøjjet«, skriver Katia Johansen i sin skildring af vort nutidige kongehus, men symbolværdien består fortsat.

Denne betydningsfulde publikation er et godt eksempel på det givende og forny-

ende i en tværfaglig diskussion, dog uden en egentlig integrering mellem bogens enkelte bidrag. Et metodisk forbehold savnes nok i de indlæg, hvor tolkning og diskussion alene baseres på billedmateriale. Således erklærer Baudelaire, at forståelsen af dragtens skønhed og betydning er et *symptom på higen efter det ideelle eller en sublim deformation af naturen*. Kunstneren bag billedmaterialet vil jo hige efter at idealisere billedets personer, hvorfor dragter og draperier måske nærmer sig den Baudelaire'ske *deformation af det oprindelige*?

Ligesom der ligger subjektive holdninger bag enhver epokes tolkning af samtidens hersker- og magtsymboler, vil sådanne symbolværdier også til stadighed være under forandring og udvikling påvirket af fremmede impulser. Nogle symboler vil, som teksterne her har beskrevet, blive videreført fra tidligere traditioner og overleve gennem flere perioder, medens andre efter en kort levetid erstattes af nye, som måske tillægges ganske andre værdinormer. Dragtens symbolværdier legitimerer således også sin bærer, hvorved dragten faktisk får en direkte funktion i form af en vis grad af magt og værdighed belyst gennem samfundsmæssige og sociale sammenhænge. Det er netop den grundlæggende ide, hvorom diskussionerne går i denne smukt redigerede bog.

Mytte Fentz

Afdeling for Antropologi og Etnografi
Aarhus Universitet
Moesgård

Anne-Christine Larsen (red.): *The Vikings in Ireland*. Roskilde 2001. 172 sider. ISBN 87-85180-42-4. Bogladepri: 200 kr.

Anledningen til denne bog var udstillingen »The Vikings in Ireland« på Vikingeskibsmuseet i Roskilde; den er arrangeret i samarbejde med The National Museum of

Ireland og kunne stadig ses i sommeren 2004. Udstillingens opbygning og indhold beskrives af redaktøren i et særskilt kapitel (s. 127-48), men det fremgår ikke, hvad der er udstillet. F.eks. er Ardagh-kalken og Derrynaflan-skatten, som begge er illustreret og omtalt her, naturligvis ikke i Roskilde. Det fremgår dog, at den fornemme abbedstav fra Clonmacnoise faktisk er der – men der er intet foto af den i bogen. Bogskrinet, som pryder bogens forside (Soiscél Molaise-skrinet), er også særskilt omtalt – men er det i Roskilde for tiden? En af de særligt interessante (og afbildede) ting er i øvrigt en lang lænke med halsring, formentlig til slaver. Afsnit af den tidligere danske ambassadør i Irland, Ulrik Federspiel, om dansk-irske relationer »in 1000 years« (s. 149-64), og af den irske ambassadør i Danmark, James A. Sharkey (en prolog, s. 9-10), hører også til bogens »udstillingsdel«.

Men den er langt mere. I artikelform og med litteraturhenvisninger gør otte førende irske forskere (fem arkæologer, to historikere og en litteraturforsker), samt to danske arkæologer og en navneforsker, rede for vigtige aspekter af det emne, som angives i bogtitlen, og som også omfatter 1000-1100-årene. Bogen giver en fortrinlig status over forskning om skandinaverne i Irland og deres betydning. Her er sket meget i de senere år, og ved at være både bredere anlagt og ved at omfatte hele vikingetiden og det følgende århundrede er *The Vikings in Ireland* et fint supplement til den store kongresrapport (468 s.) *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age* (red. H.B. Clarke m.fl.), Dublin 1998. I begge bøger må man dog lede efter en redegørelse for det meget store Skuldelev-skib nr. 2, som er bygget i Irland år 1042, repareret her en snes år senere og endte på bunden af Roskilde Fjord omkring en halv snes år efter dette. Her må man gå til den store publikation *The Skuldelev Ships I* (red. Ole Crumlin-Pedersen og Olaf Olsen), Roskilde 2002.

I *The Vikings in Ireland* skriver Steffen Stummann Hansen (s. 11-16) om et i forskningen glemt brev til Jonas Collin 1847 fra den unge J.J.A. Worsaae. Heraf fremgår, at Worsaae faktisk var meget opmærksom på de politisk urolige forhold i Irland, og artiklen giver således et bidrag til opfattelsen af denne centrale skikkelse.

Donnchadh Ó Corráin giver en oversigt (s. 17-27) over den komplicerede historiske udvikling i Irland, i relation til skandinaverne, fra det første dokumenterede angreb i 795 indtil 1170, da Irland blev erobret fra England. Den kontroversielle opfattelse af, at der var irske munke på Færøerne i 700-årene (tolkning af Dicuills historie) burde dog være diskuteret.

Charles Doherty diskuterer (s. 29-35) vikingernes betydning for Irland og ser dem som vigtige katalysatorer for udviklingen af det før så traditionsbundne irske samfund. Patrick F. Wallace skriver om Irlands vikingebyer og understreger, at der nu er vigtige arkæologiske spor af skandinaver også fra andre byer end Dublin, som længe helt har domineret billedet – og der kommer stadig mere.

John Sheehan gør (s. 51-59) rede for skattefund fra 800- og 900-årene og påpeger bl.a., at selv om både skriftlige og andre arkæologiske kilder tyder på, at nordmænd var langt mere aktive i Irland end danskerne, så viser skattefundenes sølvgenstande, at Danmark spillede en større rolle end Norge for udviklingen af en ny økonomi i Irland baseret på sølv – hvilket leder til spørgsmålet om danskeres betydning i Irland også mere generelt.

Stephen H. Harrison redegør (s. 61-75) for ny forskning om et klassisk emne: vikingegrave og -gravgods i Irland. Her er både mænd og kvinder og meget gravgods. Han påpeger bl.a., at modsat forholdene i Skotland, Cumbria og Isle of Man, som næsten kun har spredte grave, så indgår langt hovedparten af Irlands vikingegrave i de store gravpladser fra Kilmainham og Is-

landbridge ved Dublin, som desværre blev fundet allerede ved midten af 1800-årene.

Cormac Bourke giver (s. 77-86) en nyttig introduktion til den særegne irske kirke og vikingernes forhold hertil, herunder plyndring af kirkelige institutioner – som irerne også selv bedrev med lyst. Her diskuteres også de mange beslag fra kirkelige genstande, som endte i norske grave.

Raghnall Ó Floinn – med nordisk fornavn – giver en fortrinlig oversigt (s. 87-97) over forholdet mellem irsk og skandinavisk kunst. Kapitlet bør læses af alle med interesse for vikingetidens kunst. Man vil lede forgæves efter omtale af irsk påvirkning på nordisk kunst. Vejen var modsat og gik tildels via Sydengland, og nordisk påvirkning på irsk kunst fandtes stort set kun i 1000-1100-årene, med Ringerike- og Urnesstilene.

Máire Ní Mhaonaigh skriver (s. 99-105) om vikingerne i middelalderens (især 1000-1100-årenes) irske litteratur, hvor man udviklede forestillingen om de vilde, hedenske plyndrende mænd, som kom til at tegne eftertidens opfattelse af skandinaverne i Irland.

Gillian Fellows-Jensen beretter (s. 107-13) om nordiske person- og stednavne samt låneord i Irland. Stednavnene findes naturligt nok især på Østkysten, og låneordene har især at gøre med sejlads. Kun ca. 20 nordiske låneord bruges i dag.

Anne-Christine Larsen og Steffen Stummann Hansen sammenholder (s. 115-26) aspekter af vikingetidens Irland med de nordiske samfund i Nordatlanten og eftersøger en fælleskultur og irsk påvirkning her. Sikre og meget usikre eksempler nævnes. Nordiske ringspænder og ringnåle var inspireret af irske former – ja. Men er f.eks. udbredelsen af armringe af jet virkelig knyttet til Irland? Materialet stammer fra Nordøstengland eller Skotland, og det blev også forarbejdet til armringe i f.eks. Hedeby (f.eks. kataloget *Vikingerne i England*, 1981, s. 178, nr. K11).

Udtrykket »The Scandinavian Empire of the Western Seas« er uheldigt – det var jo slet ikke en politisk helhed. En sammenligning med vikingerigerne i England ville også have været nok så relevant for forståelsen af Dublins vikingetid, jf. s. 116.

Trods nogle mindre indvendinger skal bogen varmt anbefales. Den har fortrinlige og velskrevne, up-to-date oversigter over de vigtigste aspekter af vikingerne i Irland med tilhørende litteratur, og den er den eneste nyere bog, som dækker hele perioden ud fra en arkæologisk vinkel. Tak til redaktøren for en godt samlet buket.

Else Roesdahl

Afdeling for Middelalderarkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Gordon Malcolm og David Bowsher med Robert Cowie: *Middle Saxon London. Excavations at the Royal Opera House 1989-99.* MoLAS Monograph 15. London 2003. 359 sider. ISBN 1 901992 32 2. Bogladepri: 26£.

Udgravningerne ved Londons Royal Opera House i 1996 var årtiers største arkæologiske undersøgelse i London, og sandsynligvis det mest omfattende indblik, vi nogensinde vil få i det *Lundenwic*, der i yngre jernalder og tidlige vikingetid var en af nordsøområdets vigtigste handelspladser. I feltarkæologisk sammenhæng er udgravningen for længst blevet legendarisk som normsættende for den konsekvent stratigrafiske procedure ('single context'), der blev anvendt. De 2.500 kvadratmeter kulturlag, som blev gennemført, får nyere undersøgelser i f.eks. Ribe, Birka eller Kaupang til at tage sig meget beskedne ud.

Nu er udgravningens monografi udkommet. Det er vel kun i arkæologi, det kan kaldes ekspresfart, når et vigtigt forskningsværk udkommer syv år efter hoved-

undersøgelsens afslutning. Men faktum er, at en udgravning af dette format mere end én gang har lidt en skæbne, der manende går under navnet datadøden.

Monografien om Opera House udgravningen er et af de første større resultater af den moderne, gennemprofessionaliserede kontraktarkæologi, der i hjertet af en storby på blot 18 uger kan gennemføre en metodisk stringent udgravning af to meter tykke kulturlag over et område på størrelse med en fodboldbane – og dertil indarbejde en efterbehandlings- og publikationsstrategi, der gør resultaterne tilgængelige på kortere tid, end det i mands minde er sket for traditionelle forskningsgravninger. Det er en arkæologi, der stiler efter at nedbryde grænserne mellem det, der herhjemme endnu betegnes nødudgravninger og forskningsudgravninger, ved at lade valget af udgravningsmål være styret af anlægsarbejder – fra et bevaringssynspunkt en upåklagelig indstilling – men hævder sin egen dagsorden ved til gengæld at kræve, at det bliver muligt at honorere forskningens spørgsmål i disse udgravninger. Alt i alt en prisværdig vision, som Opera House udgravningen efter almen vurdering løftede på forbilledlig vis.

Er publikationen da lige så mønstergyldig som udgravningen? Det skal med det samme siges, at det er imponerende, hvor meget der er kommet med. I bogens første hoveddel får vi en klar, gennemanalyseret fremstilling af bebyggelsens udvikling fra ca. 600 til 850, opdelt i 10 analytiske perioder. Dette afsnit er ordnet efter, hvad forfatterne kalder »den kronologiske fortælling« – så vidt undertegnede kendskab en stilistisk nyskabelse i en arkæologisk monografi. Den rekonstruerede bebyggelsehistorie danner her rammen for en beskrivelse, der for hver periode rummer en historisk introduktion, en beskrivelse af de vigtigste anlæg samt en diskussion af den arkæologisk dokumenterede udvikling. Intet ville have været lettere end at adskille

disse tre aspekter i tre systematiske kapitler. Forfatterens mål med at integrere dem er tydeligt nok at bringe udbyttet af udgravningens centrale bedrift, den konsekvent stratigrafiske afdækning af en stor bebyggelsesflade, i tæt samspil med samtidige skriftlige kilder.

Denne beskrivelse efterlader en mere dynamisk forståelse af pladsen, end jeg før har oplevet med tilsvarende publikationer. Den diakrone udvikling bliver det organiserende princip for forståelsen, ikke et appendiks til et statisk idealbillede. Hvor det fungerer bedst, formår skriftlige og arkæologiske kilder virkeligt at støtte – ikke blot supplere – hinanden. Det bliver således klart, at Lundenwic nok er bebygget i 600-tallet, men først træder i karakter som handelsknudepunkt omkring år 700 – altså næppe tidligere end Ribe her hjemme. Dette sammenfald, som for øvrigt også gælder Hamwic, må få konsekvenser for vores forståelse af udspringet for 700-tallets nordsøhandel.

En anden historisk interessant sammenkædning er sammenfaldet mellem det skriftligt belagte vikingeangreb mod London i 851, fundet af en skat af Northumbriiske *stycas* nedlagt ca. 850 og anlæggelsen af en forsvarsvold kort forinden. Her får de historiske beretninger substans, til forskel fra de mange af middelalderens skriftligt belagte erobringer og plyndringer, der efter arkæologiske vidnesbyrd er gået sporløst hen over de bebyggelser, de hævdes at have ramt. Interessant er det igen at sammenligne med Ribe, der ligeledes blev omgivet med en lav vold, kort før aktiviteten på markedspladsen efter alt at dømmes ophørte i midten af 800-tallet. Det kunne tyde på, at vi ikke skal se disse befæstningsværker som en forudsætning for pladsernes fredelige funktion, men derimod et (forgæves) forsøg på at redde funktionen, da freden blev brudt.

Bogens anden sektion består af en række mere problemorienterede tematiske be-

handling af bl.a. dateringsspørgsmål, bygninger og anlæg, håndværk og handel. Det glider naturligt over i tredje og sidste del, der rummer de behørigt specialistrapporter. På trods af deres knappe form husker de fleste af disse rapporter ud over at sammenfatte væsentlige iagttagelser at give et overblik over selve materialet, der sætter andre forskere i stand til at planlægge tværgående undersøgelser. Det savnes undertiden selv i større udgravningsmonografier.

Det kan dog mærkes, at udgivelsen er gået hurtigt. Teksten kommer med en god portion taste- og sættefejl, noget der uvilkårligt skaber usikkerhed for bogens oplysninger. Alarmklokkerne ringer også, når et citat af Bede i en indgående diskussion refereres til år 687 (s. 32) for senere at optræde i en kildeoversigt under år 679 (s. 198).

Ind imellem ryger overblikket helt. Bogens største mangel er den indledende beskrivelse af udgravningsproceduren, som er utilgiveligt kortfattet. Det bliver kilden til en usikkerhed, som siden ikke forlader én under læsningen. Antallet af genstandsfund er, opdager man hurtigt, temmelig beskedent sammenholdt med udgravningens størrelse. Det føder en række spørgsmål: Hvor meget er egentlig gennemsoget, og hvordan? Det meldes der ikke et ord om. Efterhånden som man når publikationen detektivisk igennem, dukker nogle vigtige oplysninger op under specialistafsnittet om glas og om faunalevn. Men det kan ikke være meningen, at det skal være et detektivarbejde at udrede de basale præmisser for den viden, et forskningsværk præsenterer.

Den samme kritik må rettes mod bogens udgravningsplaner. Man har valgt en grafisk form, som fuldstændigt ignorerer 'huller' i iagttagelsen. Faser, hvor senere forstyrrelser har gjort det umuligt at afdække mere end 10-20% af fladen, fremtræder som hele planer med store åbne

områder. Hvad værre er, så giver bogen selv med den bedste detektivkunst ikke mulighed for at rekonstruere det konkrete undersøgelsesgrundlag præcist. Ikke engang i kraft af fotografierne, der ikke er kompasorienterede, og som netop fordi de viser alle de forstyrrende anlæg, som ikke gengives på planerne, i mange tilfælde er svære eller umulige at koble til de anlæg, de skal vise. De muligheder, som egentligt ligger i den tredimensionelle udgravningsteknik, bliver således ignoreret. Som videnskabelig læser sidder man tilbage med afgørende spørgsmål, som er blevet tilside-sat til fordel for en præsentabel helhed, der utvivlsomt har gjort sig vel overfor Museum of Londons business-parters.

Man får i sagens natur ikke en stor udgravning rundet af på 359 sider. Men at vælge en kunstig helhed frem for præcision er en prioritering, som ikke havde krævet meget plads at gøre om, og som næppe tjener værket til særlig ære. Hvis denne form for facade er et vilkår, som følger med kontraktarkæologien, er det endnu for tidligt at udråbe den som forskningens endelige sejr over nødudgravningerne. En bedrift er værket dog i mange henseender, og et bidrag med central betydning for 700- og 800-tallets arkæologi og historie i hele nordsøområdet.

Søren M. Sindbæk
Afdeling for Middelalderarkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Hans Mikkelsen: *Vor Frue Kloster. Et bediktinernonnekloster i Randers.* Med bidrag af Jens Andersen, Michael Andersen, Keld Grinder-Hansen, Jette Linaa Larsen, Lars Krants Larsen, Andrea Münch og Anne Pedersen. Kulturhistorisk Museum & Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2002. 346 sider. ISBN 87-88415-14-7. Bogladepri: 348 kr.

I bogens forord nævnes, at den primært er en materialefremlæggelse fra de arkæologiske undersøgelser i klosteromtten 1987-89. Dette burde nok tydeligere have fremgået af bogens titel, så folk ikke af vanvare køber bogen, fordi de tror, den handler om et klostres historie eller livet i et kloster. Der er intet forkert i denne disponering, men bogen er helt klart beregnet for fagfolk, og den handler om en arkæologisk udgravning og fundene derfra. Hvad angår det sidste, er den af stor og blivende værdi for arkæologer, der arbejder med middelalderen.

I kapitel I præsenterer forfatteren dog i et underafsnit (Sct. Peders Kirke) klosterkirken, hvoraf de sidste rester blev undersøgt af Frits Uldall i 1905 ved nedbrydningen af et hus, hvori store dele af kirken indgik. Uldall fik aldrig selv publiceret undersøgelserne, så her får vi for første gang en dokumenteret fremlæggelse af iagttagelserne. Det ser ud til, at Uldalls materiale lidt har karakter af detailstudier, og desværre har Hans Mikkelsen også haft svært ved at viderefordre kirken som en helhed til læserne. Der burde nok være lavet nogle tegninger (ikke nødvendigvis målfaste) af de forskellige murflader med angivelse af, hvilke udsnit der var gengivet i foto og tegninger.

Ellers handler det første kapitel om tolkningen af de forskellige arkæologiske spor til en forståelig bygningshistorie. Analysen viser en vældig byggeaktivitet i middelalderen igennem, og resultatet falder smukt i tråd med de senere årtiers erkendelse af, at et klosterkompleks ikke blev bygget en gang for alle, men pø om pø. Det spændende ved undersøgelsen i Randers er, at man også har påvist en række småbygninger af midlertidig karakter, som for nogles vedkommende måske bedst tolkes som arbejdsstrukture for bygningshåndværkere, der arbejdede på de egentlige klosterbygninger.

I kapitlerne II & III får vi en præsentation af mønterne (ved Keld Grinder-Han-

sen), og dateringen af de arkæologiske faser diskuteres. Ved udgravningen fandtes 166 mønter, og i mangel af mere eksakte dateringer spiller de en stor rolle ved faserens datering. Som det fremgår af forordet, har anmelderen gennemlæst dele af bogen. Dette indebærer dog ikke enighed i alt. Jeg tror fortsat, der er problematiske dateringer i materialet. I følge kap. I bliver fundamentet lagt i fase 1, byggeriet påbegyndes i fase 2, bygningen er ufærdig med støberivirksomhed i fase 3, og først i fase 4 rømmes der ud efter støberiet og påføres fyld til et egentligt gulv. Dateringen af disse faser er: fase 1 = 1100-tallet, fase 2 = 1100-tallet, fase 3 = o. 1200-o. 1260, fase 4 = o. 1260-o. 1330. Det har taget lang tid.

En af de ting, der fra en nutidig betragtning kan undre læseren vedrørende mønterne, er forestillingen om, at de er tabt enkeltvis i klostret. Hvad har der egentlig foregået i dette lille hjørne af Vor Frue Kloster, og hvorfor er det uproblematisk at sammenligne klostret med Torvet i Horsens? Er det nonnerne, der har strøet om sig med mønter? Her savner man nogle refleksioner over de seneste års diskussion af de middelalderlige kulturlags karakter og dannelse. I dag vil man vel opfatte primært afsatte lag (ud over konstruktioner) som relativt sjældne og ofte fundfattige. Derimod viser det sig, at forbausende meget materiale er sekundært og tertiært aflejret som affald, opfyldning og omrodede lag af forskellig art. Lagopbygningen er heller ikke foregået kontinuerligt, men som kortvarige aktiviteter adskilt af langvarig stilstand. Dette forhindrer naturligvis ikke, at det enkelte lag har en fornuftig datering, der blev skabt, da lagets materiale på et tidspunkt deponeredes et andet sted, og for så vidt heller ikke, at der kan være en rimelig relativ fornuftig rækkefølge opfyldslagene imellem. Ved ældre undersøgelser har man ikke analyseret lagene så grundigt ud fra den nævnte problemstilling, hvilket eksempelvis betyder, at det af

forfatteren omtalte møntrige lag DM fra Øm Kloster (s. 79) godt kan fortolkes anderledes (hvilket er sket), så det ikke støtter teorien om en lang gangbarhed for middelaldermønter.

Bogens hovedafsnit er klart kapitlerne IV, Genstande og V, Keramik med godt 200 sider. Disse kapitler vil utvivlsomt i lang tid fungere som væsentlige opslagsværker. Det middelalderlige genstandsmateriale, der i sin tid har været anvendt i Danmark, er langt fra klarlagt. Ved mange større arkæologiske undersøgelser dukker der genstande frem af hidtil ukendt art eller med tidligere ukendt formgivning. Det betyder naturligvis ikke, at man i al fremtid skal have en detaljeret fremlæggelse af alle fund; men for Vor Frue Klosters vedkommende har vi fået fremlagt et spændende og væsentligt materiale. Behandlingen af de forskellige genstandsgrupper virker dog lidt ujævn, og man kan forbauses over udvalget. Der optræder én hanespore uden forarbejdningsspor. Hvad skal vi med den, når knoglematerialet ellers ikke behandles? Det kan være vanskeligt at få overblik over genstandsmaterialet. Næppe alle vil læse bogen fra ende til anden. Mange vil derimod betragte den som et opslagsværk, hvor man leder efter parallelmateriale. Man kunne ønske, at forfatteren i lidt højere grad havde tilgodeset denne udnyttelse. Hvordan slår man op i det ellers alfabetisk ordnede kapitel, når en blyplade med tekst skal findes under indskrift, et bæltespænde under beslag af bronze og overfald kommer før høstkniv, tråd før parrerplade. Til slut i kapitlet (s. 163) opregnes i et diagram en række genstande opdelt i funktionsgrupper. Det er dog ikke til stor hjælp. Her optræder bl.a. hammer, bor, dorn, mejsel, stemmejern, pren og syl. Genstandene har dog ikke eget opslagsord, men skal findes under værktøj, fordi det i virkeligheden ikke er muligt at bestemme de pågældende genstande præcist. Alt for mange genstande

præsenteres også uden angivelse af fase eller datering.

Ved undersøgelsen fandtes 39.080 keramikskår. Bearbejdningen heraf er et prisværdigt og stort arbejde, og resultaterne vil utvivlsomt med stor vægt indgå i den fortsatte udforskning af dansk middelalderkeramik. Kapitlet stiller dog store krav til brugeren. Eksempelvis opdeles keramikken i mange typer og undertyper (gråbrændte kuglepotter f.eks. i 8 typer). Mærkeligt nok er næsten ingen af de talrige afbildninger forsynet med typeangivelse (findes kun ved typerne 42-49 samt 50 og 54), hvilket betyder, at man vanskeligt kan lave opslag via illustrationerne, men må nærlæse teksten for at afgøre typen.

Keramikken som sådan opdeles i fem materialegrupper A-E, og grupperne A-D underopdeles i eksempelvis A1 og A2. Overfladisk kunne det ligne andre keramikforskeres klassifikation; men sådan er det desværre ikke helt. Der er små forskelle på, hvad koden dækker. Ærgerligt, at alle kaster sig over alfabetets første bogstaver. Dagmar Selling var nok den første med en sådan klassifikation, der har været meget udbredt i Sverige; den er naturligvis ikke sammenlignelig med Mikkelsens. Måske skulle man overveje, om disse bogstaver i virkeligheden letter forståelsen. Når B1 hos forfatteren defineres som rødbrændt, blygaseret vare, må begrebet *rødbrændt, uglaserede B1-skår* dække en interessant variation.

Klassifikation må bygge på klare definitioner, der lægges tydeligt frem for læseren. Dette synes at mangle i forbindelse med forfatterens skelnen mellem skåle og fade. Vurderet ud fra illustrationsmateriale bygger inddelingen næppe på en funktionsmæssig forskel svarende til nutidens distinktion mellem de to typer service.

De kritiske bemærkninger om keramikafsnittet skal dog ikke overskygge det faktum, at vi her får præsenteret et stort systematiseret keramikmateriale fra byen Ran-

ders. Hovedparten (35.800) er gråbrændte skår. Meget af denne vare er lokalt eller regionalt fremstillet, som analysen viser.

Derfor er det for udforskningen af den danske gråbrændte keramik nødvendigt at få analyseret lokale fund. Med denne bog kom vi et langt skridt videre.

Kapitel IV er et forsøg på en funktionsanalyse. Dette kan være en vanskelig disciplin. Hvis fundene er få, tillægges enkelte fund måske overdreven stor udsagnskraft. Måske viser et bogbeslag i klostergården, at der var oplæsning under syarbejdet (s. 289), måske ikke. Der er dog klart en række funktioner, som på overbevisende måde kan tillægges et rum eller mere løst en fase. Ærgerligt blot, at forfatteren er så karrig med at oplyse beliggenheden af de forskellige bygninger. Bygning 5's placering nævnes side 287 under fase 3 og bygning 13 side 289 under fase 5, og så gælder det om at huske placeringen, for den bliver ikke gentaget, og det gælder heller ikke for bygningerne 6-12. En oversigtsplan med placeringen af samtlige bygninger kunne have gjort underværker.

Bogen er forsynet med en meget omfattende litteraturliste, der nok væsentligst hænger sammen med, at der i kapitlerne om genstande og keramik er rigtig mange referencer. Det gør bogen til et vigtigt værktøj i den fortsatte forskning på disse felter.

Hans Krøngaard Kristensen

Afdeling for Middelalderarkæologi

Aarhus Universitet

Moesgård

Peter Hambro Mikkelsen & Lars Christian Nørbach: *Drengsted. Bebyggelse, jernproduktion og agerbrug i yngre romersk og ældre germansk jernalder.* Moesgård Museum & Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2003. ISBN 87-88415-20-1. 246 sider. Bogladepri: 320 kr.

Landsbyen Drenghsted, der ligger i Sydvestjylland mellem Ribe og Tønder, var i årene mellem 1961 og 1973 sæde for en af de første store bopladsudgravninger i Nordeuropa, baseret på maskinel fladeafdækning. I alt 50.000 m² blev frilagt, og en sammenhængende bebyggelse kunne dateres primært til 400- og 500-tallet. Den særlige bevågenhed, som blev Drenghsted til del, skyldtes ikke mindst et omfattende antal jernudvindingsovne fundet i tilknytning til bebyggelsen. Olfert Voss, der stod for udgravningen, udførte sammen med Rasmus Thomsen fra Varde Stålværk en pionerindsats inden for eksperimentalarkæologien gennem udforskning af slaggegrubeovnenes funktion og dermed af den lavteknologiske jernhåndtering. Alligevel forblev selve pladsen upubliceret frem til i dag. Dette havde flere årsager.

Først og fremmest tilførte Steen Hvass' store udgravninger ved Hodde og Vorbasse dansk jernalderarkæologi to 'cases', der har fungeret som rollemodel for al senere bopladsarkæologisk forskning i Danmark. Gennem de mange hegn, som forbandt de enkelte bygninger, var det muligt at udskille gårdene og placere dem og dermed hele landsbyen i separate faser. Bebyggelsen i Drenghsted manglede imidlertid hegnene, hvorved en gårdstrukturering og faseopdeling af bebyggelseshorisonterne blev anset for umulig. I eftertiden har det imidlertid vist sig muligt at indkredse gårdene og følge den kronologiske udvikling også på lokaliteter uden hegn.

For det andet forelå en række kalibrerede C14-dateringer af trækul fra ovnene, der tidsfæstede jernudvindingen til perioden mellem 210 og 410 e.Kr., mens den arkæologiske datering af bebyggelsen lå i 400- og 500-tallet. Hermed stod det klart, at jernudvindingen ikke kunne knyttes til den udgravede landsby, og muligheden for at tolke lokaliteten som en samlet erhvervsøkonomisk enhed faldt dermed bort. Nye kalibreringer viser imidlertid, at

jernudvindingen i Drenghsted er foregået mellem 380 og 540 e.Kr., altså eksakt samtidig med bebyggelsen. Ovnene og landsbyen hører således sammen og åbner dermed for en integreret forståelse af denne klassiske jernudvindingslokalitet.

I 1999 forsvarede to ph.d.-afhandlinger ved Afdelingen for Forhistorisk Arkæologi ved Aarhus Universitet, som begge benyttede det omfattende materiale fra Drenghsted, nemlig henholdsvis Lars Christian Nørbachs afhandling om danske lokaliteter med jernproduktion ca. 200-600 e.Kr. og Peter Hambro Mikkelsens afhandling om driftsformer og dyrkningsstrategi i jernalderens landbrug. Sidstnævnte tog udgangspunkt i en arkæobotanisk undersøgelse af skaktovnsanlæg fra 1.-8. årh. e.Kr. Disse to afhandlinger har ligget til grund for foreliggende bog, i hvilken Drenghstedgravningen omsider har fået sin endegyldige publikation. Nørbachs del omhandler selve pladsen og ovnene, Mikkelsens del diskuterer landbruget. I begge tilfælde kontekstualiseres pladsen i en større bebyggelsesmæssig og erhvervsøkonomisk sammenhæng.

Trods gårdenes manglende hegn lykkes det Nørbach at sandsynliggøre tre bebyggelsesfaser. 40 langhuse menes at repræsentere 20 selvstændige gårde, fra den egentlige landsbys etablering i slutningen af 300-tallet til ophøret i midten af 500-tallet. Til hovedhusene knytter sig en række bygninger som grubehuse, halvtagshegn etc. og sammenlagt henved 30 brønde, vidjeflettede, plankebyggede eller fremstillet af udhulede træstammer, der ligger spredt over området. En række C14-dateringer af brøndenes træ bekræfter den arkæologiske datering, og pollenprøver fra indholdet viser et omgivende kulturland præget af lyng og græsser. De i alt 224 jernudvindingsovne er placeret i overensstemmelse med ovne fra andre pladser, nemlig i 'croften', dvs. området umiddelbart uden for toften, men inden for mar-

ken. Nørbach antager, at de mange ovne har været knyttet til to af landsbyens gårde igennem alle tre faser.

Til Nørbachs store fortjeneste hører, at han er i stand til at sætte Drenghed ind i en større kontekst af danske jernudvindingspladser. Set på baggrund af denne lydfrie akademiske præstation og et banebrydende arbejde med danske jernudvinding er det lidt forstemmende, at de sidste sider tilegnes lidt løst og fast om sociale og kultiske fortolkninger. For at være en opdateret akademisk diskussion af smeden og håndværkerens rolle og betydning savnes centrale værker som bl.a. Eugenia Herbert (E.W. Herbert: *Red Gold of Africa*. Madison 1984 og E.W. Herbert: *Iron, Gender and Power. Rituals of Transformation in African Societies*. Bloomington & Indianapolis 1993), Mary Helms (M.W. Helms: *Craft and the Kingly Ideal. Art, Trade and Power*. Austin 1993) og fra Skandinavien bl.a. Lotte Motz (L. Motz: *The Wise One of the Mountain. Form, Function and Significance of the Subterranean Smith. A study in folklore*. Göppingen 1983). Dette kunne have løftet diskussionen ud over niveauet for smedeprocessen som 'det skinbarlige trylleri for udenforstående' (s. 112), og havde perspektiveret den traditionelle diskussion om frie og ufrie smede, højt eller lavt socialt niveau, subsistenshåndværk over for erhvervshåndværk – en diskussion, der stort set har kørt i tomgang i nogle årtier.

Bogens anden del omhandler agerbruget i Drenghed, men er også meget mere end det. En grundig og perspektivrig indføring i – og diskussion af – jernalderens agerbrugsproduktion og afgrøder, som fortjener at blive obligatorisk læsning, leder frem til Mikkelsens egentlige undersøgelse af det arkæobotaniske materiale i tilknytning til selve ovnene. Gennem analyser af det forkullede halm tilføres dansk jernalderarkæologi med én gang substantiel ny viden om drifts- og dyrkningsformer, om afgrøder og udbytte, der ligger

uden for, hvad de arkæologiske kilder normalt giver mulighed for, og Mikkelsen har med dette åbnet for et helt nyt forskningsfelt.

Gennem disse analyser har det været muligt at bestemme hovedafgrøderne på markerne omkring Drenghed, nemlig avnklædt byg og rug, altid dyrket hver for sig på separate marker. Ikke mindst er opdagelsen af rugens betydning som vinterafgrøde epokegørende, idet den traditionelt er set i sammenhæng med indføring af muldfjælspløven og de højryggede agre ved middelalderens begyndelse. Der fremtræder nu et velorganiseret landbrug med brug af vintersæd, med rene marker og dyrkningsrotation mellem byg og rug allerede i slutningen af 300-tallet på markerne omkring Drenghed og på et testmateriale fra pladserne Snorup og Krarup. Generaliseret og perspektiveret får disse resultater i fremtiden afgørende indflydelse på fortolkningen af jernalderbøndernes landbrugsøkonomiske vilkår, der nu synes langt mere stabil og mindre konjunkturfølsom end tidligere antaget. Og de viser samtidig, hvor helt afgørende naturvidenskabelige analyser er for det arkæologiske feltarbejdes videnskabelige dimension.

I alt fire store plantegninger følger som løse bilag første del af bogen. De er et godt redskab for enhver, der ønsker at fordybe sig i pladsens dokumentation. Desuden er tekstdelen rigt forsynet med tegninger af fund og anlæg, foruden udbredelseskort med de enkelte genstandsgrupper (omend der ikke altid er fuld overensstemmelse mellem fundantal i tekst og på kort – eks. fig. 43). Til anden del hører fire oversigter, der dokumenterer planteindholdet i hver enkelt prøve. Også disse er vedlagt som løse bilag. Desuden findes mange informative skemaer og diagrammer i selve teksten, der ligeledes er rigt udstyret med gode tegninger til illustration af landbrugsprocesserne, arbejds gange etc. Bogen er i Jysk Arkæologisk Selskabs sædvanligt

fine tryk, gode papir, stiv indbinding etc. Dette er altså ikke netop en 'low budget' produktion. Derfor melder spørgsmålet sig også, hvorfor man dog ikke samtidig har afsat flere ressourcer til redaktionelt arbejde. Dels havde det gavnet den til tider noget tunge tekst i bogens første del, dels havde det sikret, at samtlige litteraturreferencerne fulgte international standard og i øvrigt ikke var så inkonsistente og sjukskede, at det truer med at påvirke det samlede indtryk af bogen. Indholdet er imidlertid væsentligt, og bogen bør finde en naturlig plads i jernalderforskningen lang tid fremover.

Lotte Hedeager

Institut for Arkeologi, Kunsthistorie og
Konservering
Universitetet i Oslo

Stig Bergmann Møller: *Aalborg gråbrødrekloster. Marked, by og kloster.* Med bidrag af Niels Lynnerup og Lene Møllerup. Aalborg-bogen 2000. 139 sider. ISBN 87-87409-17-8. Bogladepri: 128 kr.

I forbindelse med et byggeri i Aalborgs centrum fik Aalborg Historiske Museum i 1994-95 mulighed for at foretage en større udgravning af byens gråbrødrekloster. På baggrund af tidligere undersøgelser på nabogrunde var museets forventninger store, og man blev ikke skuffet. Ud over væsentlige bygningsrester af klosteret fandtes ældre aktiviteter, hvoraf de ældste dateres til 800-tallet. Dermed er det muligt konkret for første gang at berette om Aalborgs ældste tid, hvor Aalborg endnu ikke var en by.

Bogens første af i alt fire kapitler behandler tiden før klosteret. Fra o. 800 bosatte bønder sig umiddelbart øst for Østerå. I takt med den stigende handel voksede trafikken ved overfartsstedet, hvor Østerå løber ud i Limfjorden, og en markedsplads blev anlagt i begyndelsen af

900-tallet. En begravningsplads fandtes i en del af området i første halvdel af 1000-tallet; desværre blev intet af den tilhørende trækirke fundet. Fund af bl.a. romanske kvadersten, en romansk granitsøjle og en romansk døbefontsfod indikerer, at en romansk stenkirke i 1100-tallet afløste den formodede trækirke. Den sæsonprægede markedsplads og kirkegården fungerede indtil midten af 1000-tallet, og herefter fulgte en egentlig bydannelse. I det undersøgte område registreredes dele af fem beboelseshuse, hvoraf det yngste blev nedrevet o. 1250.

Inden præsentationen af klosteret i kapitel tre, giver kapitel to en kort, generel introduktion til gråbrødreordenen og dens udbredelse i det middelalderlige Danmark. I 1223 blev den endelige ordensregel udformet, og i 1232 grundlagde brødrene det første danske kloster i Ribe; i alt 29 klostre stiftedes i Danmark. Reformatorerne så ikke blidt på gråbrødrenes afladshandel og relikviedyrkelse, og ordenens medlemmer måtte forlade Danmark i 1537.

Omkring 1250 byggede gråbrødrene i Aalborg en stenkirke, hvoraf dele af nordfundament og gulve registreredes ved undersøgelsen. O. 1300 blev denne kirke nedrevet og en ny og væsentlig større påbegyndtes, ca. 48x12,5 m, hvori højkor, og sandsynligvis munkekoret, var hvælvet. Koret stod antagelig færdig i 1313, hvor der afholdtes provinsialkapitalmøde i Aalborg gråbrødrekloster. Den enskibede klosterkirke var, som de fleste gråbrødrekirker, en langhuskirke, hvor skib og kor har samme bredde.

Østfløjen på ca. 32x9 m var den bedst bevarede klosterfløj, og især bygningens nordligste rum, en kælder, tiltrak stor opmærksomhed. Efter udgravning blev kældrens ca. 2 m høje mure bevaret for eftertiden i Gråbrødrekloster Museet. Kælderen var oprindeligt overhvælvet med fire krydsribbehvæl, i rummets midte båret af en genanvendt, romansk granitsøjle. Af

syd- og vestfløj blev kun registreret enkelte fundamentsrester.

500 skeletter blev udgravet, heraf er 332 nærmere undersøgt af Niels Lynnerup og Lene Møllerup. Resultaterne omtales i kapitel 4, hvori bl.a. alder, køn og den almene sundhedstilstand behandles. F.eks. ses, at kvinder og mænd begravet i de to klosterkirker blev ældre og højere end gennemsnittet. Ikke overraskende, fordi der sandsynligvis er tale om socialt velstillede mennesker, som antagelig har haft et lettere liv med tilstrækkelig ernæring, gode boligforhold, let arbejde og en relativ lav sygdomsfrekvens. Mere spændende forekommer den nye metode, hvor frekvensen af mellemøretbetændelse anvendes til at berette om befolkningens sundhedstilstand. Hermed kan konstateres, at sundhedstilstanden var bedre på landet end i byen, ligesom levevilkårene blev dårligere i løbet af middelalderen. Pesten i midten af 1300-tallet og den senmiddelalderlige landbrugskrise gav voldsomme sociale ændringer, og den nye metode kan nu påvise sådanne forandringer på det enkelte menneske.

Publikationen om Aalborg gråbrødre-kloster udgør Aalborgbogen 2000, og disse bøger henvender sig i første omgang til medlemmerne af de kulturhistoriske foreninger i og omkring Aalborg, hvilket afspejler sig i sprogbrug og bogens fremtoning. Sproget er enkelt, ligefremt og vel-formuleret, og tungere fagudtryk er udeladt. Der er tale om en læsevenlig publikation, hvilket underbygges af det store antal farveillustrationer, 46 i alt, hvor 32 er helsides! Hertil kommer flere sort-hvid gengivelser, bl.a. tre som viser Aalborgs størrelse henholdsvis i 1000-tallet, o. 1300 og o. 1530. Ligeledes er de arkæologiske vidnesbyrd sammentegnet s. 40, og på baggrund heraf gives s. 129 et bud på klosterets størrelse kort før 1530. Måske havde det alligevel lettet forståelsen af den arkæologiske dokumentation for ikke fagud-

dannede, hvis enkelte af de mange farveillustrationer var erstattet med rekonstruktioner, som viste udvalgte stadier af det store klosterbyggeri.

Ved middelalder-skeletter giver armstillingen en indikation om, hvornår gravlæggelsen fandt sted, og dette forhold udnyttes flittigt – og tilsyneladende fuldt forsvareligt – til at datere diverse byggerier på klosteret og udvidelser af eksisterende kirkegårde. I hvert fald synes disse dateringer fint at harmonere med tidsfæstelse foretaget ud fra undersøgelsens mønter.

Den begrænsede plads har naturligvis betydet et bevidst fravalg af visse emner. Således omtales kun mønter blandt udgravningens antagelig mange genstandsgrupper, hvoraf kun smeltedigel s. 18, Kristusfigur s. 21, romansk granitsøjle s. 22, bæltespænde s. 29, seglstampe s. 69 og rosenkransperler s. 120 afbildes. En inddragelse af diverse genstandsgrupper havde givetvis kunnet give et mere nuanceret billede af livet i gråbrødre-klosteret end det fremstillede, som kun baseres på skriftlige kilder.

Pladsmangel er muligvis også begrundelsen for den beskedne og til tider resuméagtende fremstilling af det store skeletmateriale, som sammenlagt for samtlige undersøgelser indeholder godt 670 skeletter. Det ville være ønskeligt med en mere fyldestgørende behandling af i hvert fald dette materiale; gerne også af klostermaterialet, men måske stiller Aalborg Historiske Museum – som har udgivet bogen i samarbejde med Selskabet for Aalborgs Historie – sig tilfreds med den foreliggende udgave.

Bogen kan varmt anbefales til alle med interesse for middelalderens klostre og byer – det er sjældent, at man får 700 års markeds-, by- og klosterhistorie på så få sider.

Hans Mikkelsen
Roskilde

Lars Nørbach (red.): *Prehistoric and Medieval Direct Iron Smelting in Scandinavia and Europe. Aspects of Technology and Science.* Acta Jutlandica LXXVI:2; Humanities Series 75. Århus 2003. 335 sider. ISBN 87-7288-774-5. Bogladepriis: 448 kr.

Her i landet er der længe mellem bøger om emnet jernproduktion. I 2003 kom imidlertid hele to af slagsen, artikelsamlingen »Prehistoric and Medieval Iron Smelting« og Peter Hambro Mikkelsens og Lars Nørbachs længe ventede publikation af Drenghedpladsen. Lokaliteten der gennem mere end 30 år var en arkæologisk myte – oftere nævnt end egentlig kendt. Begge publikationer viser en ny vinkling på temaet jernudvinding, idet der i højere grad end tidligere fokuseres på sammenhængen mellem jernproduktion og omgivende samfund.

I »Prehistoric and Medieval Direct Iron Smelting« er den ellers så velkendte ovntypologiske eksercits trængt i baggrunden af betragtninger over produktion, forsyning og teknologi i relation til landskab og ressourcer, til ejendomsforhold og til magtstrukturer. Det gælder i vidt omfang også de metallografiske studier.

Publikationen er en artikelsamling af de indlæg, der blev holdt på det internationale symposium »Prehistoric and Medieval Iron Technology in Scandinavia and Europe – Aspects of Technology and Society«, der foregik på Sandbjerg Slot i efteråret 1999. Symposiet fandt sted i regi af Comité Pour La Siderurgie Ancienne, der gennem mere end en menneskealder har været en meget aktivt arbejdende afdeling af UISPP (hvis statutter i øvrigt er gengivet indledningsvis). Manuskripterne fra de i alt 34 forfattere blev indleveret året efter symposiumets afholdelse, og afspejler således »Stand der Forschung« ved årtusindskiftet. Sproget er engelsk med en enkelt fransk og tysk undtagelse.

Alene antallet af bidragydere antyder en

stor emnemæssig spredning, og redaktøren giver da også i forordet udtryk for, at det har været vanskeligt at gruppere bidragene efter emne. Det er imidlertid gjort med en ganske heldig hånd, og læseren har gode muligheder for til- eller fravalg blandt de ret forskelligartede artikler.

Bogen er inddelt i fem afsnit, hvoraf I og II vedrører jernproduktion i relation til den bebyggelses- eller samfundsmæssige ramme. Første afsnit omfatter lokale studier, medens det efterfølgende har et regionalt perspektiv. Samme princip følges for afsnittene III og IV, der præsenterer en række metallografiske undersøgelser, først med lokalt, dernæst med regionalt sigte. Femte og sidste afsnit tager geofysisk prospektering og arkæomagnetisk datering under behandling.

Indledningsvis lægges der ud med et CV for europæisk jernforsknings nestor, Radomir Pleiner, der siden 60'erne har været en central person indenfor området, og i øvrigt er grundlægger af og mangeårig sekretær for den arrangerende komité. Af CV'et fremgår, at Pleiner og kolleger allerede i 1993 faldt som ofre for besparelser på instituttet i Prag, hvilket formentlig afspejler tilpasningen til nye økonomiske betingelser i det gamle Østeuropa, og måske også kan ses som et fingerpeg om fagområdets prioritering i de gamle jerntæpelande, der forhen var nærmest ledende indenfor feltet. At Pleiners produktion ikke blev bragt til ophør ved den lejlighed kunne være fremgaaet, hvis en bibliografi var blevet vedføjet CV'et.

I Henrik Thranes åbningsforelæsning nævnes, meget apropos, de meget få veteraner, der har tegnet »jernarkæologien«. Han kunne, som Lars Stenvik gør i et senere bidrag, have tilføjet, at veteranerne eller pionererne om man vil, i hvert fald i Skandinavien indledte deres virke nogenlunde synkront i 60'erne efter inspiration fra Polen og Tyskland. Om Stenvik også har ret i, at interessen for jernudvinding

blev næret af inspiration fra den gryende »New Archaeology«, skal anmelderen lade være usagt. Henrik Thranes efterfølgende påpegning af det arkæologiske kildematerialers katastrofalt begrædelige situation kan næppe nogen være uenig i. At truslen fra dyrkning så i særlig grad er følelig for sporene efter jernudvindings- og smedaktivitet er imidlertid notorisk. Det mekaniserede landbrug er formentlig hovedårsagen til kildematerialets øjnefaldende skævhed, der lader 2.-7. årh. fremtræde med voldsom dominans, jernets første århundreder optræde sporadisk og alene henviser produktionen efter 7. årh. til slagter og jernet selv i fravær af bevarede anlæg.

Anmeldelse af en artikelsamling vil i sagens natur byde på svære valg, og i det aktuelle tilfælde er det måske rimeligst at give en kort præsentation af alle bidrag.

I. Jernproduktion og bebyggelse. Henriette Lyngstrøm behandler relationen mellem produktion, forbrug og distribution af jern i Danmark 500 BC-AD 1500. Udgangspunktet er bærer og knive, og mediet er analyser af slaggeinklusioner, der har vist sig anvendelige ved proveniensbestemmelser og studiet af smedeteknikker. Metoden er i øvrigt emnet for et senere indlæg ved Vagn Buchwald, der har været ledende i udviklingen af den. Jernbærers morfologi afvises som sikker indikator for proveniens og synes måske snarere at være kvalitetsmarkerende. Analyserne af knive tyder på, at der i 6. årh. sker ændringer i de tidligere nære relationer mellem smed og bruger, til nu at omfatte brugen af jern fra fjernere producenter på den skandinaviske halvø.

Lars Erik Narmo belyser middelalderlig jernproduktion i Gausdal, Norge, med fokus på sammenhængen mellem agrar produktion og jernhåndtering og udveksling af jern og landbrugsprodukter mellem primært jernproducerende og agrare områder. Endvidere berøres jernets rolle i det feudale afgiftssystem. I parentes bemærket

forekommer jern også på dansk område som afgifts- eller landgildebetaling, og emnet turde vel være en nærmere behandling værd?

Lena Grandin og Eva Hjärthner-Holdar beskriver den tidlige jernproduktion på den såkaldte Röda Jorden, Västmanland. Her som ved tidligere lejligheder præsenteres man for nogle bemærkelsesværdigt tidlige C14-dateringer for starten af jernproduktionen i området. Den skal angiveligt finde sted i 8. årh., der imidlertid blot er et valg af det ene yderpunkt i et dateringsinterval.

Det hævdes, at der fra starten er tale om fremstilling af egentlige redskaber uden en forudgående fase med fremstilling af smykker og andre småting, som, hævdes det, er almindeligt i andre regioner.

Wolkenberg i det sydlige Brandenburgs brunkulsområde er med sine mere end 1000 ovne det største udvindingsfelt fra sen yngre romertid i Tyskland. I Ines Spaziers artikel præsenteres det snævert afgrænsede område (1x2 km), der udover mere tilfældigt fordelte ovne også udgør det vestligste eksempel på et rækkeordnet ovnbatteri i lighed med de store polske felter. Wolkenbergfeltet, der alene rummer anlæg fra jernudvinding, er uden indikationer på lokal efterbearbejdning, og i øvrigt uden samtidig bebyggelse.

Peter Hambro Mikkelsens analyser af forkullet plantemateriale i slaggeblokke formidles her i kort form. Oprykkede kornstrå med ledsagende ukrudt præsenteres som en yderst informativ kilde til belysning af tidens landbrugsmæssige praksis, af marktilstanden på lokaliteterne, og af årstiderne for jernudvindingskampagnerne. Samplerne omfatter materiale fra de store udvindingsfelter Drengsted, Krarup og Snorup og altså fra skaktovne. Skade blot at analysemetoden kun kan anvendes på denne ovntype, og derfor er begrænset til det jyske område.

Den indirekte metode til jernudvinding,

dvs. primær fremstilling af råjern med efterfølgende afkulning, kan allerede fra 5.-6. årh. dokumenteres på lokaliteten Ponte di Val Gabbia III nær Brescia i Norditalien. Tizzoni & Tizzoni redegør i en kort fremlæggelse for lokaliteten, der udover ovne også omfatter en esse. Op gennem middelalderen kan en stigende produktion af jern dokumenteres via skriftlige kilder, der endvidere omtaler ejendomsforholdene til de omfattende ovnanlæg. Den følgende artikel omhandler ligeledes jernproduktion på støvlehalvøen, nærmere betegnet Mount Amiata ved Siena. Maria Elena Cortese beskriver et projekt, der udfra skriftlige kilder søger at belyse ejendomsforholdene til og organiseringen af områdets jernproduktion, der i anden halvdel af 13. årh. ekspanderer ved ibrugtagning af vandkraft.

II. Regionale Studier. Et hidtil overset hjørne af Nordvesttyskland tages under behandling af Frank Nikulka. Med udgangspunkt i lokaliteten Heek, Westphalen, tegnes en skitse af sammenhængen mellem topografi, ressourcer og en jernproduktion fra dens begyndelse i sen førromersk jernalder til frem i middelalderen, hvor der for første gang ses tegn på centralisering af produktionen, formentlig betinget af etableringen af det magtfulde bispedømme i Paderborn.

Ren historik er Lars Nørbachs korte indlæg om dansk jernforskning. Fagfeltets beskedne rolle i dansk arkæologi tilskrives den danske selvforståelse, hvor landet i et historisk perspektiv ses som en landbrugsnation snarere end et industrisamfund. Forskningen har derfor været varetaget af et fåtal af personer, der til gengæld har tegnet hele området, inklusive den metallurgiske side. I den tre sider korte oversigt over jernforskning fra Langebeck og Nyrop til de igangværende Snorup-undersøgelser er alle nævnt og ingen glemt.

Irene Schrüfer-Kolb leverer en oversigt over jernfremstillingen i East Midlands,

England, hvor udnyttelsen af en række forskellige malmressourcer kan følges fra førromersk tid til ind gennem romertiden, hvor et militært betinget behov for jernforsyning bliver mærkbar og medfører en egentlig industriel produktion. Efter en regression i saksisk tid genoptages i middelalderen en storskalaudnyttelse, der kan følges frem til så sent som 1970'erne. Gennem hele forløbet er såvel udvinding som smedeaktivitet nært knyttet til bebyggelsen, der omfatter både landlige og bymæssige enheder som enkelte romerske villaer.

Lars Stenvik tager det skandinaviske område under behandling i en kort oversigt over brugen af forskellige ovnanlæg. Meget rimeligt søger han at forklare diversiteten i ovntyper som tilpasning til specifikt lokale betingelser og malmtyper, peger på, at jernudvindingen og teknologiske innovationer i forbindelse hermed næppe kan beskrives som et lineært forløb.

Et regionalt tværgående projekt omkring introduktionen af jernet i Sverige og Grækenland præsenteres af Hjärthner-Holder og Christina Risberg. To så vidt forskellige områder som det centrale Sverige og Argolis i Grækenland sammenholdes med hensyn til de mekanismer, der førte til jernets introduktion og jernteknologiens fulde integration i samfundet. Igen berøres samfundsøkonomiske og politiske strukturers betydning for jernets introduktion, og der peges på decentraliserede magtstrukturer som mere permissive overfor teknologiske innovationer. Begge steder finder introduktionen af jern sted i samfund under omformning. I det 12. århundredes Grækenland sker dette med de mykenske paladseres forsvinden og en bebyggelsesmæssig regression i øvrigt. For Sveriges vedkommende males med bred pensel for at tegne nogle samtidige brudflader i bronzealderssamfundet. Forsøget på at få introduktionen af en egentlig jernteknologi med skærende redskaber til at foregå nogenlunde synkront i begge områder

kræver, at der hugges en hæl og kappes en tå. Det opnås ved at tildele det græske område en relativt lang initialfase og en tilsvarende kortvarig og meget tidlig introduktion af jernet for Sveriges vedkommende. Herved bliver det muligt at udpege det 8. århundrede som begyndelsen på en fuldt udviklet jernalder i begge områder. Atter engang præsenteres man for udsagnet om, at de første svenske jerngenstande fra 13.-12. årh. reelt var funktionelle redskaber, og at der ikke fandtes en initialfase med primært smykker og småting. Spørgsmålet er, om ikke en såkaldt første fase med primært prestigeobjekter og smykkefremstilling er en ren konstruktion. De tilfældigt overleverede jerngenstande fra jernets første århundreder kan næppe være repræsentative for produktionens omfang og anvendelse.

I et indslag fra Lithauen gøres der rede for jernets introduktion, der finder sted i århundrederne før Kr. f., hvor produktionen alene er dokumenteret gennem slagger. I romersk jernalder vokser omfanget betragteligt, og der kan peges på brugen af flere forskellige ovntyper, inklusive en nær parallel til de fra Polens Helligkorsbjerg kendte skaktovne med slaggegrube.

III. Metallografiske undersøgelser. Genstande og lokalitet. Afsnittene III og IV indeholder en række artikler, der hører til de mere tungt fordøjelige tekster for den humanistisk uddannede. Således præsenteres man for en analyse af en række redskaber og våben fra Toledoregionen i det islamiske Spanien (800-1000 e.Kr.), ud fra hvilken det påvises, hvorledes redskaber og større våben blev fremstillet af højkvalitetsjern, medens jern af lav kvalitet og tildels også sammensmedet genbrugsjern blev reserveret til smedning af spyd og pilespidser. En efterfølgende artikel af samme forfatter, Mattias Karlsson Dinnetz, omhandler analyser af et gotlandsk enægget sværd fra sen førromersk jernalder. Undersøgelsen viser, at sværdet oprindeligt var fremstillet

af relativt homogent og hærdbart stål, men gennem opvarmning i ligbålets oxiderende atmosfære var blevet afkullet og derfor kunne bøjes sammen som led i gravritualet. Trods den almindelige antagelse om at førromerske sværd var fremstillet af letbøjeligt jern af lav kvalitet, kan det ud fra analysen antages, at de nordiske sværd faktisk var fremstillet af forholdsvis homogent og hærdbart stål, men altså efterfølgende omdannet til afkullet jern i ligbålene. Der henvises ligeledes til de klassiske forfattere Polybius og Plutarcus omtale af bøjede keltiske sværd, medens analyser af samme har godtgjort, at reelt kun 1/3 af undersøgte keltiske sværd var af jern af lavere kvalitet.

Fra Estland foreligger et metallografisk studie af i alt 18 økser fra såvel forhistorisk tid som middelalder. Økserne er undersøgt i fulde længdesnit og viser, at brugen af en række forskellige smedeteknikker som svejsning, laminering, strækning, opkuling var kendt allerede fra de første århundreder efter vor tidsregning. I en anden artikel gøres der ud fra rent kemiske/petrografiske overvejelser en række betragtninger over de involverede processer i såvel direkte (bloomery) som indirekte (blast furnace) jernudvinding. Flere af processerne lader sig ikke observere i de færdige emner, men kan, om man så må sige, opfanges i forskellige stadier af slagger.

Smedeteknikker og råstofforsyning undersøges i en række analyser af forskellige materialer, fundet i et middelalderligt smedeværksted i byen Leopoli-Cencelle nær Viterbo, Italien. I en egn med malm af relativt ringe kvalitet ses tegn på import af malm fra Elba, der af mangel på brændsel udførte malmen til videre forarbejdning på den tyrrenske kyst.

Vanessa Fell præsenterer en analyse af to jernblokke fra engelsk førromersk jernalder. Blokkenes karakteristiske form antyder en funktion som handelsjern, og analyserne henfører dem til et ret tidligt forarbejdningsstade på vejen mod anvendeligt jern.

Fra byen Cosne-sur-Loire er gennem årene udgravet en række slaggeholdige affaldsgruber fra karolingisk tid og umiddelbart efterfølgende periode. Tyndslibsanalyser af slaggematerialet dokumenterer til sætning af reduktionsfremmende stoffer som kvarts og kalksten, ligesom trækulsinklusioner fra en forbavsende lang række træsorter kan påvises. Ikke overraskende viser slaggerne kun små strukturelle forskelle fra materiale fra den forudgående gallo-romerske periode.

Metallografiske undersøgelser af inventaret fra en skythisk høvdingegrav fra Ukraine tyder på, at en dolk til ceremonielt brug formentlig er fremstillet af i praksis uanvendeligt jern, medens der blandt det øvrige gravgods kan dokumenteres fremstilling af hærdet stål og i øvrigt blå-anløbning. Jern antages i det skythiske samfund at have repræsenteret en betydelig værdi.

IV. Metallografiske undersøgelser, Regionale studier. I Sauerland, Nordrhein-Westphalen, findes et righoldigt materiale af belysningen af overgangen fra direkte (Rennverfahren) til indirekte jernteknologi (Hochofentechnik). Overgangen mellem de to teknologier finder sted i intervallet 8.-13. årh. Omend slagger fra førstnævnte proces generelt er mere jernholdige, påvises vanskelighederne i at sondre mellem slaggematerialer fra de to fremgangsmåder.

Fra Slovakiet tegnes en skitse af Púchovkulturens jernmetallurgi. Púchovkulturen efterfulgte umiddelbart den keltiske periode, og analyser af såvel ovne som jerngenstande tyder på en videreleven af den keltiske metallurgi. Det påvises blandt andet gennem genstande fra den befæstede centralplads Liptovska Mara, hvortil jernet tilsyneladende tilførtes som luppe, og hvis jerngenstande dokumenterer komplekse processer som opkulning af ægge i skærende redskaber og forskellige hærdeteknikker.

Emnet for Vagn Buchwalds artikel er spørgsmålet om definering af karakteristiske træk, der skiller direkte udvundet jern fra produkter udvundet efter andre teknikker. I det øvrige Skandinavien blev der i forskelligt omfang produceret jern efter den direkte metode helt frem til 1850, medens indirekte udvundet jern var tilgængeligt i de samme områder fra omkring 1200. En række sampler, der omfatter norsk og svensk jern udvundet efter den gamle teknologi, over det middelalderlige såkaldte Osmundsjern til moderne højovnsjern fra 19. årh., undersøges ved hjælp af slaggeinklusionsmetoden, dvs. slaggeindlejring i det færdige jern. Med den såkaldte F-værdi ($F = \text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3$) som brugbart parameter synes det muligt at skelne mellem udvindingsmetoderne og at udpege proveniensen. Netop proveniensanalyser ud fra slaggeinklusionsmetoden har Buchwald præsenteret ved andre lejligheder, om end begrænset til et Skandinavisk materiale. Metoden kræver prøvetagning i ukorroderet jern, og anmelderen skal ud fra egne erfaringer ikke undlade at pege på, at metoden vil give rig lejlighed til at fundere over prioriteringen mellem præsentable museumsgenstande eller data om proveniens og teknologi.

Sauerland, Westphalen, optræder endnu engang og med samme problemstilling, nemlig vanskelighederne i at skelne mellem slaggemateriale fra henholdsvis direkte og efterfølgende indirekte jernudvinding. Igen byder det valgte område på problemer med stedmæssigt sammenfald mellem anlæg fra den gamle proces og den nyere. Tilmed accentueres identifikationsproblemerne med brugen af gammelt slaggemateriale i den raffineringproces, der følger af den nye teknologi. De såkaldte osmundsslagger fra raffineringprocessen kan i et vist omfang udskilles gennem deres større indhold af wüstit, fayalait og leucit samt calcuimfosfat, der som tilsat kalksten har medvirket ved fjernelsen af det

uønskede svovl og fosfor. Produktionsanlæggene for raffineringprocesserne, der stadig ikke er sikkert lokaliserede, er nøglen til forståelsen af den lokale teknologi, der i den sene middelalder fandt anvendelse i en masseproduktion af jern og stål i forskellige kvaliteter. Pleiners eget bidrag er en bredt anlagt oversigt over europæiske jernlupper, dvs. smedelige blokke af jern fremstillet ved den direkte metode. Analyse materialet spænder over Hallstattlupper fra 8.-6 årh. f.Kr. til middelalder, og omfatter også skandinavisk materiale. Luppernes karakter af halvfabrikata fremgår af deres yderst heterogene sammensætning, der i de enkelte objekter spænder fra ferritisk jern til partier af egentlig stål. Overraskende forekommer lupper, der nærmest må betegnes som støbejern og formentlig derfor har været uønskede spildprodukter. Luppernes morfologi beskrives, herunder de for Nordeuropa så karakteristiske splittede eller fingrede lupper. Der konkluderes, at den direkte metode ofte havde karakter af ukontrollerede processer, men at dette ændrede sig i løbet af højmiddelalderen. Endelig berøres andre aspekter ved lupperne – de handelsmæssige og transportøkonomiske.

Fosfors rolle i tidlig jernhåndtering har ofte været berørt tidligere. Skiftevis uønsket som et skørnende stof og som en forsætteligt brugt ingrediens til hårde og skærende dele af redskaber. En simpel sammenhæng mellem fosforrige malme og det færdige produkt kan ikke påvises. Fosforindholdet i forholdet til kulstofoptag diskuteres i forbindelse med den ofte fremhævede skørhedsfase forårsaget af fosfor. Forsøgene ligger i direkte forlængelse af Tylecote og Thomsens forsøg fra 70'ernes begyndelse.

»Kul-gas-slagge-metal« er overskriften på et indlæg fra Arne Espelund. Artiklen søger at identificere de operationelle parametre, der kendetegner den direkte udvindingsmetode. Især berøres slaggens rolle i

forbindelse med uønsket kulstofoptag under reduktionsprocessen, og desuden balancen mellem aktørerne gas og kul. I den forbindelse gennemgås to vidt forskellige historisk kendte udvindingsmetoder: Den »nordiske« metode, beskrevet af Ole Evenstad i 1782 overfor den katalanske metode, anvendt omkring 1800.

V. *Geofysisk prospektering og arkæomagnetisk datering*. Bogens femte kapitel angår som nævnt geofysisk kortlægning og magnetisk datering. Som læseren af nærværende årsskrift kan erkundige sig om (Kuml 1965), har begge emner mere end 40 år på bagen, og pionertiden er overstået. Som bekendt har magnetometerafsøgning op gennem 90-erne været i systematisk anvendelse på de store jyske udvindingsfelter som eksempelvis Snorup, og har som en non-destruktiv undersøgelsesmetode været det eneste alternativ til udgravninger af et omfang, ingen alligevel forestiller sig muligt. Feltmetodik og tolkningsproblemer berøres i samtlige tre artikler, hvoraf de to har mere generel baggrund, medens en tager udgangspunkt i et feltstudie i Wales. Afsøgning af slaggegrubefelter har som nævnt vist sin praktiske anvendelighed og effektivitet (op mod 0,5 ha pr. dag). Hidtil har metoden dog kun været anvendt på anlæg af skaktovns- eller slaggegrubetype, og derfor været begrænset til Jylland, som den eneste landsdel med ovne af denne type. Fundstederne for de mere spredt forekommende ovne af Skovmarkentypen med forekomst også på Øerne burde nok ved given lejlighed gøres til genstand for afsøgning.

Der gøres rede for, at også andre jordfaste anlægstyper som arnesteder og andre former for ovnanlæg kan omfattes af magnetometerkortlægning, og endog jernalderhuse og højryggede agersystemer giver aflæselige anomalier. Derimod har det ud fra målinger på slaggeblokke vist sig, at magnetisk datering af ovnanlæg på grundlag af blokkenes remanente magnetisering

skuffende nok ikke lader sig udføre med tilstrækkelig nøjagtighed. Årsagen er, at slaggeblokkens magnetisering er for heterogen til at udvise en ensartet magnetisk orientering, og heroverfor hjælper i sagens natur ingen raffinering af målemetoderne. Forfatterne til afsnittets artikler omfatter hele feltets få aktører, herunder Tatyana Smekalova, Skt. Petersborg, der går igen som forfatter i alle tre artikler. Selv Tordenskjold havde trods alt flere soldater!

Som det fremgår, spænder indlæggene vidt såvel kronologisk som geografisk. Det første kunne måske have været disponeret strammere, medens den geografiske spredning muligvis afspejler, hvilke indlægsholdere der har fulgt op med et skriftligt indlæg. Det vides imidlertid ikke, da det ikke er muligt at konsultere en deltagerliste. Påfaldende er det dog, at de vesteuropæiske bidrag dominerer. Bortset fra Pleiners egen bredt europæisk anlagte oversigt kommer kun fire af bidragene fra det forhen så produktive Østeuropa, og man savner helt en repræsentation af det polske område. Her sker der faktisk fortsat noget indenfor feltet jernudvinding, jvf. de seneste bibliografier.

Som en status over »jernarkæologien« ved årtusindskiftet er Prehistoric and Medieval Direct Iron Smelting uomgængelig læsning for den, der ønsker at holde sig ajour med dette herhjemme så beskedent dyrkede felt. Bogens disposition gør det muligt at vælge i stoffet, og i det omfang læserens kundskaber udi kemi og fysik på højere niveau måtte være rustne, byder værket første halvdel så rigeligt på muligheder for at blive informeret om en nyere og mere bredt favnende retning indenfor jernrelateret arkæologi.

Til allersidst et surt opstød. Det burde i vore dage være muligt at fremstille en bog, hvor illustrationsmaterialet er sat hensigtsmæssigt ind i de enkelte artiklers tekst. 106 siders illustrationer anbragt bagerst i bogen er intet mindre end en plage for læse-

ren. Godt at man ikke fulgte samme princip for litteraturhenvisningerne.

Jørgen A. Jacobsen
Odense Bys Museer

Bodil Petersson: *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion.* Lund 2003. 496 sider. ISBN 91-89116-48-8. Bogladepris: Ikke oplyst.

Det sidste tiårs overflod af rekonstrueret forhistorie har vel næppe undgået kultur turistens, såvel som kulturhistorikerens opmærksomhed. Det er nu muligt at lade sig underholde i vikingecirkus og tage på ferie i fortidsland. Levendegørelse og rekonstruktion er både blevet en del af turistindustrien og den seriøse forskning og formidling. Og det er ikke altid muligt at skelne disse størrelser fra hinanden, trods deres vidt forskellige målsætning og ambitionsniveau. Om de arkæologiske rekonstruktioner er der omsider skrevet et større, sammenfattende værk:

»Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion« er Bodil Peterssons doktorafhandling. Petersson har akademisk baggrund i arkæologi og idéhistorie og er tilknyttet Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet.

Følgende hovedspørgsmål udgør bogens fundament og disposition: 1) hvordan har arkæologiske rekonstruktioner udviklet sig fra 1600-tallet til i dag? 2) hvilken rolle spiller politik i forhold til rekonstruktioner? 3) kan man opnå viden gennem rekonstruktioner? 4) hvad gør rekonstruktioner til eventyr? Petersson har valgt Danmark, Norge og Sverige som undersøgelsesområde og har – uden at gøre krav på fuldstændighed – anvendt et omfattende og bredspektret materiale, bestående af arkæologiske rekonstruktioner i alle afskygninger. Således ikke kun omfattende etab-

lerede museer, men i høj grad også græsrodsinitiativerne. Materialet omfatter i alt 303 poster, samlet i et anvendeligt appendix og inddelt efter land og amt/fylke/län. Herunder findes en kort beskrivelse af hver post med eventuelle referencer til litteratur og internet. Bogen er rigt forsynet med illustrationer i sort-hvid såvel som farver, med engelsk resumé og opsat i et imødekommende layout.

Kapitlet »Rekonstruktionens historier« rummer de arkæologiske rekonstruktioners historik fra 1617 til 1960'erne. Petersson sætter hermed grundlæggelsen af Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre og fundet af de fem vikingskibe fra Skuldelev som en særlig milepæl i denne sammenhæng. Et startskud til en periode som Petersson betegner *Lejre-epoken*. Årstallet 1617 refererer til den svenske kong Gustav II Adolfs kroning, der blev fejret i middelalderens tegn med rollespil, hvor kongen selv fremstod som goterkongen Berik. Således sammensmeltedes eventyr, romantik, patriotisme og magtudøvelse. I kapitlet gennemgås derudover en lang række rekonstruktioner – gammelkendte (Julianehøj, Frederik Sehesteds bjælkehytte, Gokstadrekonstruktionen Vikings færd til USA, langhuset ved Trelleborg, Kivikgraven m.fl.), såvel som flere mere ukendte, i hvert fald for undertegnede. Iblandet gennemgangen findes flere dyberegående personskildringer af relevante nøglepersoner, herunder Frederik Sehested og Arthur Hazelius (grundlæggeren af friluftsmuseet Skansen i Stockholm, 1891). Petersson viser, at rekonstruktioner og levendegørelse af fortiden fra starten har været stærkt præget af aristokratiet. Et fænomen, der dog dæmpes i 1800-tallet for at forsvinde helt i første halvdel af 1900-tallet. I 16-1700-tallet er det magtbærende og fortidsforherligende i fokus for i 18-1900-tallet at blive afløst af nationalismens stats- og identitetsskabende fortidsforestillinger.

I kapitlet »Rekonstruktion og politik«

beskriver Petersson de politiske baggrunde for en lang række arkæologiske rekonstruktioner. Vægten er naturligt nok lagt på de nordiske nationalstaters brug af forhistorien, men også regional og lokal samt overnational (europæisk) brug heraf spiller en rolle. Nationalt spiller især vikingetiden en rolle (selv om der også her ind imellem spilles på de internationale forbindelser). Således nævner Petersson Vikingskibsmuseet i Roskilde som et eksempel på en symbiose mellem ambitiøs videnskabelighed og national symbolværdi, der udløser omfattende fondsmidler. Regional distance til Centralsverige og historisk samhørighed med Danmark spores i Skåne, hvor fx ringborgen i havnebyen Trelleborg sidestilles med de danske ringborge (Petersson anfører, at dette afvises af flere danske arkæologer), og det såkaldte vikingereservat ved Foteviken er historisk indrammet af slaget, hvor kong Erik Emune besejrede kong Niels ved Fodevig i 1134. Bronzealderen og middelalderen fremhæves som særligt europæisk orienterede perioder, bl.a. med henvisning til Europarådets arkæologiske kampagne for bronzealderen (1994-97), hvor denne periode udråbtes som »Europas første guldalder«. Efter dette kapitel følger en klar fornemmelse af, at stort set enhver arkæologisk rekonstruktion på en eller anden led er bevidst eller ubevidst politisk funderet.

Kapitlet »Kundskabens dimensioner« handler om den viden, der eventuelt kan opnås gennem arkæologiske rekonstruktioner – i forbindelse med forskning, såvel som formidling og levendegørelse. Petersson fremdrager baggrunden for, og debatten om, rekonstruktionen af jernalder/middelalderborgen Eketorp på Øland. I denne forbindelse har ikke mindst arkæologen Ulf Näsman markeret sig. Oprindeligt medvirkede han til rekonstruktionen af Eketorp (påbegyndt 1978), men vendte sig senere som kritisk opponert mod projektet. Et oppositionspar indenfor både-

konstruktioner ses mellem den danske og den svenske/norske forskning. Der er tendens til, at man i Danmark fører en hyperstringent og objektiv linje, hvor der fokuseres alene på målbare resultater og naturvidenskabelige beregninger (eksempelvis Vikingeskibsmuseets Roar Ege-projekt), mens man i Sverige og Norge har lagt større vægt på de subjektive og eventyrlige elementer (eksempelvis Erik Nylens Krampmacken-projekt og Ragnar Thorseths Saga Siglar-projekt). Petersson ser dette som symptomatisk for en opsplitning mellem et naturvidenskabeligt og et humanistisk kundskabsideal. To idealer hun gerne så sammensmeltede i forbindelse med den eksperimentelarkæologiske forskning, hvor subjektiviteten og følelsesmæssige aspekter i høj grad betragtes som mangel på seriøsitet: »Rekonstruktion bör inte vara antingen bara teknik eller bara känslor. Den måsta vara en kombination av de båda«. (s. 242).

»Tidsrejsens eventyr« hedder bogens fjerde kapitel, hvor Petersson forsøger at indkredse hvilke virkemidler, der bruges, når vi »rejser« tilbage i tiden via de arkæologiske rekonstruktioner. Der bliver bl.a. lagt vægt på at analysere de stereotype associationer, der knyttes til de enkelte forhistoriske epoker. Stenalderen – urstadiet – hvor lykkelig samklang med naturen, økologi og shamanisme dyrkes. Bronzealderen med mere komplicerede køns- og magthierarkier og den evindelige forestilling om fred, solskin og soldyrkelse. Jernalderen, mindre magisk og mere praktisk – hverdagsliv med jordbrug og husdyrhold er omdrejningspunktet, sjældne gange krydret med lidt krig. Den eventyrlige vikingetid, hvor krig, sørejser, erobringer og fjernhandel hører til hverdagens uorden (paradoksalt nok har den brutale, men alligevel populære, voldtægts-viking også været frontmand for UNICEF (Gokstadrekonstruktionen Gaia) og en norsk kvindebevægelse for global fred og frihed

(kvinde-vikingskibet Embla)). Middelalderen har de senere år vundet popularitet med sine konkrete køns- og standsforestillinger. Rollefordelingen er klar – og naturligvis er det oftest de høje stænder, der ses repræsenteret på middelaldermarkederne. I begrebet »tidsrejse« ser Petersson politik, kundskab og eventyr smelte sammen til en uadskillelig helhed.

I det afsluttende kapitel »Föreställningar om det förflutna« overvejer Petersson de mange forskellige niveauer af rekonstruktioner: fra kulturmindestmærket, som i sig selv er synligt i landskabet, over stolpehuller fra et hus markeret med pæle eller beton, til den fuldstændige rekonstruktion med udklædte statuer. Om man vælger det ene niveau frem for det andet lader til især at være styret af økonomiske og administrative ønsker. Også begrebet »autenticitet« rummer flere niveauer. Mens der med eksperimentelarkæologiske rekonstruktioner (bør) tilstræbes fuldstændig autenticitet, kan man med miljøskabende rekonstruktioner bedre tillade sig at gå på kompromis med fx konstruktionsmetoder og materialevalg – så længe det ikke kan konstateres af publikum. Petersson ser både fordele og ulemper ved rekonstruktionen som medium. Fordele er bl.a. det umiddelbare indtryk – fortiden bliver omsat fra abstraktion til billede; derudover er der mulighed for, at amatører kan medvirke; også tværfagligheden, inddragelsen af diverse håndværk m.m., er en force. Derimod er en væsentlig ulempe, at rekonstruktioner kan komme til at bekræfte stereotyper og myter. Petersson ser det som meget vigtigt, at rekonstruktionen ikke bare bliver en integreret del i eksisterende museers organisationsstruktur, uden at den frie og kreative karakter bibeholdes. »Rekonstruktionen är som bäst när den genom sina många uttryck får besökaren att stanna upp och undra om det verkligen var så«.

Jeg har følgende indvendinger mod Peterssons bog. Naturligvis er det nødven-

digt at begrænse sit undersøgelsesområde, men Island og Finland kunne godt have været inddraget på et eller andet plan. Der er tale om nordiske lande på lige fod med de tre undersøgte. Island har et meget heftigt tilhørsforhold til vikingekulturen, som afgjort afspejler sig i visse rekonstruktioner. Finland ligger på grænsen mellem skandinavisk og slavisk kulturhistorie – hvorledes afspejles det? En (bare kortfattet) perspektivering mod det nordlige Tyskland og Polen samt Baltikum ville ligeledes have været ønskelig. Det er områder der, efter Murens fald, har oplevet eksplosiv vækst i rekonstruktioner og levendegørelse, og som, ikke mindst, henvender sig stærkt til Skandinavien. Min største indvending er dog af mere overordnet art. Jeg synes, at bogen til en vis grad mangler progressiv kritik, både overfor den konservative arkæologi, såvel som rekonstruktionsfænomenet i sig selv. Måske er Petersson for venlig? Hvorfor er der ikke et kapitel om »oplevelsescenter-effekten«? – At fremkomsten af kommercielle centre med forhistorisk underholdning har en afsmitende effekt på seriøse museer og centre. En effekt der medfører, at publikum efterspørger en uforholdsmæssig høj grad af aktivitet og levendegørelse. Hvis museerne vil overleve økonomisk, er de tvunget til at efterkomme publikums ønsker – koste stort set hvad det vil på seriøsitet. Dette økonomiske pres er i dag den største trussel mod den kulturhistoriske museumsverdens troværdighed – om der er tale om etablerede museer eller græsrodsinitiativer er for så vidt underordnet.

Når dette er sagt, må det imidlertid understreges, at Peterssons bog er et grundigt og informationsmættet arbejde. Veldisponeret og velskrevet. Den kan ikke kun læses af fagfolk, men også af lægfolk – og det sidste er en kvalitet, som absolut ikke bør forklejnes. Ikke mindst udvises der sympati og forståelse for de mange motiver og drømme, som ligger bag de arkæologiske

rekonstruktioner og levendegørelsesfænomenet som helhed. Denne sympati og forståelse kunne ellers klæde de arroganter dele af det arkæologiske etablissement, som tilsyneladende blot forsker og eksisterer for egen vinding. »Föreställningar om det förflutna« er et engageret arbejde, der gennemsyres af en positiv stemning for rekonstruktioner og eksperimentelarkæologi. En stemning som ikke går ud over videnskabeligheden og distancen til de behandlede emner.

Ole Thirup Kastholm Hansen
 Institut for Arkæologi og Etnologi
 Københavns Universitet

Else Roesdahl (red.): *Bolig og familie i Danmarks middelalder.* Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2003. 307 sider. ISBN 87-88415-22-8. Bogladepris: 288 kr.

Under det sena 1990-talet arrangerades vid Aarhus Universitet två konferenser som tog sin utgångspunkt i familjen och bostaden under medeltiden. Ett flertal av konferensinläggen har nu samlats i en gemensam publikation under den samlande titeln »Bolig og familie i Danmarks middelalder«. Syftet med boken är att skildra den genomgripande förändringsprocess som transformerade det danska samhällslivet från en ålderdomlig järnåldersstruktur till en medeltida modernitet. Detta märks särskilt tydligt i sättet att organisera bostäderna där vikingatidens långhus med eldstaden mitt på golvet och fasta inventarier successivt ersattes av bostäder med flera rum, kakelugnar och flyttbara möbler. Det var kort sagt under medeltiden som den moderna bostaden tog form.

Boken består av inte mindre än 21 artiklar skrivna av representanter för sju olika ämnesdiscipliner. Arkeologer och medeltidsarkeologer dominerar dock stort. Detta hänger samman med ett förnyat ar-

keologiskt intresse för bostaden och dess inredning. Till skillnad från tidigare arkeologisk forskning, som huvudsakligen ägnat sig åt byggnadernas konstruktioner och bebyggelsestrukturen, är det nu bostädernas materiella miljö som står i ökad fokus. Byggnaderna behandlas inte utslutande som teknologiska objekt utan även som scenutrymme för människans medvetna agerande.

Det första av de fyra bokavsnitten behandlar medeltidens privatliv och familjestrukturer. En etnologisk synvinkel på bostadsforskningen ges av *Bjarne Stoklund*. Han hävdar bland annat att det retrospektiva studiet av byggnadskulturen borde vara mycket fruktsam. Medeltiden framhålls som den stora perioden av förnyelse medan den därefter följande perioden, som sträckte sig ända fram till 1700-talets mitt, tycks ha varit en relativt oföränderlig tid. Enligt Stoklund kan och bör etnologiska uppmätningar och dokumentationer av tidigmodern bebyggelse användas aktivt för att hjälpa oss i våra analyser av medeltidens byggnadskultur och bostadsdisposition. Enligt min mening finns emellertid en viss fara i denna optimistiska hållning. Det finns en tendens att allt för okritiskt föra tidigmoderna förhållanden bakåt i tiden och därigenom söka förklara medeltiden. Medeltiden var nämligen inte någon enhetlig och statisk tidsperiod, och den präglades av helt andra förutsättningar än senare tidsperioder. Detta understryker också *Bjørn Poulsen* då han genom att utnyttja de skriftliga källorna konstaterar en påfallande förändring under medeltidens lopp beträffande bostadsrummens antal och deras funktionella användning, av existensen av möbler och inventarier. Poulsen tolkar detta som uttryck för en under medeltiden intensifierad individualiseringsprocess, en utveckling mot det privata. Bakom detta ser han en successiv förskjutning från storfamiljen till kärnfamiljen som familjelivets grundpelare i danskt

samhällsliv. Själva familjebegreppet är också något som historikern *Agnes S. Arnórsdóttir* valt att specialstudera. Det danska källmaterialet är i detta avseende tämligen magert varför europeiska jämförelser är nödvändiga. Behållningen med Arnórsdóttirs bidrag är inte så mycket de kortfattade resultat som hon presenterar utan snarare de många forskningsuppslag som hon framför. Ett i sammanhanget mer perifert bidrag utgörs av *Hans Jørgen Frederiksens* artikel som behandlar Jesu Kristi släktskap och den S:t Anna-kult som frodade ibland annat Danmark på medeltiden. För den inte så fullt bibelinsatte kan tilläggas att helgonet Anna var Jesu mor. Artikeln bjuder visserligen på intressant läsning, men känns definitivt inte relevant i en bok om den danska medeltidens bostäder och familjestruktur.

Bokens andra avsnitt behandlar bostäder på gårdar och borgar. *Jørgen Lund* inleder med en artikel om bostadsfunktioner i järnåldershus omkring Kristi födsel. Visserligen är det ibland nödvändigt med tidsmässiga tillbakablickar för att förstå medeltidens samhällsliv, men man kan verkligen fråga sig vad byggnadskulturen i början av vår tideräkning har med medeltiden att göra. Tyvärr stör denna artikel, som till sitt innehåll är klart läsvärd, bokens syfte och övergripande idé att intensifiera studiet av medeltidens bostadsmiljöer. Situationen vid Kristi födsel är i detta sammanhang ingenting annat än historiska kuriositeter. *Dorthe Kaldal Mikkelsens* bidrag, som behandlar rumsfunktioner på vikingatida gårdar, är här avsevärt mer relevant eftersom dess resultat ger en nödvändig bakgrundsteckning till de förutsättningar som existerade i början på medeltiden. En svaghet med artikeln är dock att allt för mycket forskningsmässig kraft lagts på att skildra olika byggnadstyper och -material. Enligt Mikkelsen har husens utformning och deras användning utslutande styrts av gårdsägarnas funktionella be-

hov, sociala eller symboliska faktorer tycks inte ha spelat någon roll.

Mette Svart Kristiansen tar oss åter tillbaka till medeltiden då hon i sitt bidrag behandlar lantbebyggelsens gårdshus. Arkeologiskt sett har det forskningsmässiga intresset för detta område varit tämligen begränsat fram till 1980-talets mitt. Därefter har intresset, och därigenom även antalet arkeologiska landsbyundersökningar, ökat radikalt. Trots att källmaterialet alltså ökat mångfald är det arkeologiska studiet av medeltidens lantgårdar enligt Kristensen behäftat med stora problem. Lämningarna är ofta hårt fragmenterade, och i regel är det endast delar av gårdar som kan undersökas. Fyndmaterialen är vanligen kvantitativt begränsade och oftast helt frikopplade från den ursprungliga gårdskontexten och således de arkeologiskt bevarade gårdslämningarna. De många undersökningar av landsbygårdar som genomförts under de senaste decennierna har därför haft stora svårigheter att forskningsmässigt komma längre än att diskutera traditionella frågor som byggnadsskick och rumsindelning. Den stora frågan är hur de nya källmaterialen ska kunna användas för mer kvalificerade undersökningar av hushållets miljöer. Kristiansen har dessvärre inget svar på den frågan. *Charlotte Boje Hilligsø Andersen* behandlar i sitt bidrag de medeltida privatborgarna. I centrum för hennes studie är de variationsrika föremålsfynd som tillvaratagits vid ett antal arkeologiska utgrävningar. Påfallande är att föremålsmaterialens sammansättning i hög grad överensstämmer med den materiella miljö som belagts vid kringliggande landsbyar och städer. En stor skillnad ligger dock i att borgarna uppvisar en större kvalitativ spridning av föremål samtidigt som inslaget av vapen och ridutrustningsdetaljer är avsevärt större än i rena landsbygdsmiljöer och urbana sammanhang. Detta är visserligen intressant att få bekräftat, men inte särskilt överraskande.

Vad som är mer fascinerande är närvaron av föremålsgrupper som klart visar att borgarna inte bara utgjorde militära anläggningar utan snarare hade karaktären av befästa gårdar. I fyndmaterialen finns nämligen en mängd föremål som antyder att en rad olika verksamheter bedrevs vid borgarna, såsom jordbruk och textilhantverk, och att kvinnor och barn var lika vanliga på borgarna som riddare och vapenknekter. En av dessa medeltida borgar var Gåseholm vid Odense. Denna borg har varit föremål för flera mindre arkeologiska undersökningar under de senaste decennierna. De preliminära resultaten presenteras i en kort artikel av *Jakob Tue Christensen*.

Bokens tredje avsnitt behandlar städernas bostäder. *Jette Linaa Larsen* och *Hans Skov* ger oss i sin artikel en inblick i några nyligen utförda arkeologiska utgrävningar i Århus. Dessa har resulterat i mycket ny kunskap rörande stadsgården och den urbana byggnadskulturen, exempelvis att så kallade gavelhus uppförda som lätta konstruktioner dominerade stadsbebyggelsen stort. Än mer spännande blir det när Larsen och Skov diskuterar hur gårdstomterna har använts av sina invånare. Stadsborna tycks ha utvecklat ett raffinerat sätt att organisera renhållning och hygien. Längst bak på tomterna anlades särskilt avsedda latriner, och hushållets avfall har troligen samlats i möddingar på olika platser på tomten vilket indikerar en enklare form av avfallssortering. Stadsinvånarna trampade definitivt inte runt i sin egen skit som så ofta framhålls i populärhistoriska sammanhang. Syftet med *Marie Foged Klemensens* artikel är att fungera som status över vår kunskap om medeltidens trähus i danska städer. Denna ansats är förstås imponerad och beundransvärd, och en diger katalog utgör utgångspunkten för den i hög grad beskrivande artikeltexten. Eftersom jag själv har erfarenheter från arkeologin i staden Lund, som ju var en av de viktigaste danska städerna under medelti-

den, blir man nyfiken på det återgivna källläget. Utan någon djupare granskning av det arkivaliska källmaterialet inser jag att katalogen är minst sagt bristfällig. Det saknas hundratal trähus som undersökts arkeologiskt och dokumenterats de senaste decennierna. Många av dessa är förvisso publicerade, men ett stort antal finns presenterade i grävningrapporter och olika publikationer. De trähus som i Klemensens katalog representerar Lund framstår därför som ett högst slumpmässigt urval, med ringa representativ betydelse. Den svaga beskrivningen av Lund gör naturligtvis att han känner sig ytterst osäker inför hur de övriga danska städerna är representerade. Bygger hela katalogen på ett slumpmässigt materialurval, eller är det bara de geografiskt mest avlägsna delarna av medeltidens Danmark som behandlas styvmoderligt? Som en följd av katalogens kvalitativa brister lider också den analyserande texten av liknande problem. De resultat och tendenser som presenteras känns långt ifrån övertygande, exempelvis i fråga om frekvensen av olika byggnadstyper och -tekniker.

I *Hans Krongaard Kristensens* artikel är ansatserna att finna mer generella regler för hur de danska medeltidsstädernas stenhus disponerades, att identifiera återkommande planlösningar som är representativa för större geografiska områden och för längre tidsperioder. Kristensens bidrag bjuder därigenom på ett illustrativt och mångfacetterat källmaterial. Det är dock med viss uppgivenhet och besvikelse över sin egen forskningsinsats som han beskriver den rad försvårande problem som framträtt vid tolkningen av de undersökta husen. Något lakoniskt konstaterar han i artikelns slutsatser att »Noget entydigt mønster i husenes indretning har vi ikke«. Frågan är om denna avsaknad av generella regler för byggnaders disposition och planlösning är ett resultat av senare tiders distorsion av de bevarade byggnadsläm-

ningarna, eller om det uttrycker en faktisk historisk verklighet. Husen byggdes av individer, och det var bland annat privata intressen, sociala ambitioner och ekonomiska förutsättningar som styrde deras utformning snarare än byggnadstekniska möjligheter eller arkitektoniska lagar och regler. I *Palle Birk Hansens* artikel bjuds vi på en lysande dekonstruktion av vetenskapliga sanningar. Hans undersökningsobjekt är de välbekanta tegelbodarna belägna söder om S:t Peders kyrka i Næstved. Dessa, som uppfördes under 1400-talets lopp, har varit föremål för en rad undersökningar genom åren, och de tolkningar som gjorts har blivit allmänt accepterade sanningar. Med en förvånande enkelhet har dock Hansen lyckats ifrågasätta många av dessa och ersatt dem med alternativa tolkningar. Två myter har därigenom kunnat avlivas, att bodarna använts av enkla hantverkare som verkstadsbodar och att planlösningen bestod av en enrumslösning. Hansen visar övertygande att bodarna istället uppförts som hyresbostäder för välbeställda människor samtidigt som ägarna försäkrade sig om goda intäkter. Bodarna präglades även av en relativt avancerad planlösning där de tre etager utnyttjades effektivt. Den enrumslösning som hittills dominerat tolkningarna har av Hansen ersatts av en indelning i förstuga, stuga och kammare, och de sistnämnda rummen uppvärmdes med eldstad och kakelugn. Bodarna utgjorde således välbyggda och välplanerade bostäder med hög standard. Ingenting för stadens vanliga hantverkarkretsar, utan säkerligen eftertraktade bostäder för stadsaristokratin. De nya slutsatserna visar hur enkelt det är att vända upp och ned på gamla sanningar, men det svåra är som bekant att ge nya alternativa förklaringar. Det har Palle Birk Hansen verkligen lyckats med i fråga om tegelbodarna i Næstved. *Vivi Jensens* bidrag är i detta sammanhang snarast en byggnadsmässig kuriositet. Vid utgrävningar i

den sydligaste delen av Nikolaj kyrkas kyrkogård i Kolding påträffades vid en arkeologisk undersökning en kvadratisk byggnad med avvikande planform och inredning. Byggnaden har av Jensen tolkats som något så ovanligt som ett medeltida klockhus.

Bokens fjärde avsnitt behandlar husens inredning och inventarium. Hur dessa företeelser framställs i de danska kalkmålingarna har *Ulla Haastrup* studerat. Hennes slutsats är att de otroligt rika bildkällorna tyvärr ger ringa information rörande bostadshusens samlade interiörer, men väl om enskilda detaljer. Istället för att använda sig av hela miljöer i bildkompositionen utnyttjades i regel rekvisita för att förstärka och tydliggöra specifika miljöer, personer eller händelser. Det är just i dessa detaljer som *Else Roesdahl* går vidare i sin artikel som behandlar möbler och inredning. Vi vet från skriftliga källor att skåp, kistor, stolar, bord och sängar blev allt vanligare under medeltidens lopp, men i det arkeologiska källmaterialet är dessa mycket ovanliga. Katalogen över det jordfunna material som kan belysa hushållets inredning är märkvärdigt liten och innehåller endast 19 nummer. Det man undrar över är om det ringa antalet jordfynd är slumpmässigt betingat, eller om möbler trots allt var extremt ovanliga i medeltidens Danmark och att merparten förstörts avsiktligt eller oavsiktligt när de blivit omoderna eller uttjänta. I de medeltida kyrkorna satsades betydande resurser på olika former av golvbeläggningar vilka beskrivs i *Birgit Als Hansens* artikel. Tidigt specialtillverkades golvtegelplattor, ofta utsmyckade och glaserade, för kyrkorna. Noterbart är att detta exklusiva golvmaterial långt senare började användas i profana sammanhang.

I *Morten Aaman Sørensens* artikel lämnar vi de mer övergripande och generella ansatserna för att ta en specifik företeelse i anspråk. Det rör sig om rumsindelningen i herrgården Rygård på södra Fyn. De resul-

tat som presenteras är ytterst spännande. Kort före år 1600 förändrades nämligen rumsindelningen, rummen blev fler och avsevärt mindre än tidigare. Den nya rumsindelningen präglades av en ökad privositet och anonymitet. Ingången till priveten doldes exempelvis bakom nyuppförda korridorväggar och dörrar. När *Sørensen* övergår till att diskutera de öppna spisarna lämnas tyvärr den uppfriskande diskussionen om den framväxande privositetens materiella uttryck. Med hjälp av eget genomförda uppmätningar och ett sammanfattande diagram lyckas han nämligen visa att storleken på rummen påverkade storleken på de öppna spisarna, vilket knappast kan betecknas som särskilt överraskande eller uppseendeväckande. *Ole Kristiansen* tar i sitt bidrag med oss på en berättelse om den danska kakelugns äldsta utveckling. Till en början var kakelugnen en innovation som effektiviserade uppvärmningen samtidigt som den besvärande röken kunde undvikas. Ganska snart började emellertid kakelugnarnas kakelplattor förses med bildmotiv. Därigenom skapades i kakelugnarna avancerade bildprogram som på olika sätt skildrade samtidens politik, religion och moral. Före reformationen var det huvudsakligen bibliska motiv som användes för att förstärka den katolska kyrkans dogmer och trosmonopol. I samband med reformationen omvandlades kakelugnarnas bildprogram till politisk och religiös propaganda. Kakelugnarna fungerade alltså inte bara som värmekällor utan även som monument över ägarens politiska och religiösa uppfattningar. Den sista artikeln är skriven av *Hans Blosen* och behandlar en form av litterära källor, så kallade Hausgeratsgedichte, som är spännande för hushållsforskare. Det rör sig om moraliska berättelser som informerar, eller snarare varnar, unga män i giftermålstankar. Till hushållet krävdes en stor uppsättning husgeråd, och det är dessa långa listor av livsnödvändiga före-

mål som var avsedda att avskräcka unga män från att allt för brådstört kasta sig in i giftermål allt för tidigt i livet. Texterna är visserligen kuriositeter för den som undersöker medeltidens danska förhållanden, men säger måhända en del om den materiella miljön i danska borgarhem på 1500-talet.

Det största bristen med de flesta av bidragen är den teoretiska omedvetenheten. Inom den historiska byggnadsforskningen har ett flertal olika synsätt och metoder utvecklats som förnyat och vitaliserat studiet av medeltidens bostäder inom stora delar av Europa. Under de senaste två decennierna har en särskild skola utvecklats inom främst anglosaxisk etnologi, antropologi och arkeologi där man betraktar bebyggelsen, och de enskilda husen, som materiella och manifesta uttryck för sociala relationer och handlingar. Byggnaderna uppfattas som sociala konstruktioner skapade av människor för människor. Planform, rumsindelning och en rad andra faktorer har alltså styrts av mänskliga val, och det är dessa idéer som är de egentliga undersökningsobjekten snarare än byggnaderna i sig. Forskare som Matthew Johnsson och Ross Samson har visat att bostaden är den kanske bästa utgångspunkten för samhällsstudier. Ingen annanstans är samhällets normer och värderingar så tydligt framträdande som i sättet att forma bostaden. Bostaden kan på så vis sägas vara en unik samhällsspegel, och förändringar i bostadens disposition och utformning kan därför ses som uttryck för mer generella samhällsförändringar.

Merparten av bidragen är dessvärre helt oberörda av dessa nya trender, vilket negativt påverkar bokens vetenskapliga fräschör. Hade författarna låtit sig inspireras av den nya sociologiskt inriktade byggnadsforskningen tror jag att fler spännande upptäckter kunde ha gjorts. De medeltida byggnaderna ruvar helt klart på många hemligheter. Det skulle exempelvis vara

intressant att studera inte bara den faktiska rumsindelningen i de danska medeltidshusen utan även hur denna präglade hushållets vardagliga verksamheter. Hur påverkade den ökade privatiseringen av bostaden familjelivets relationer? Skapades manliga och kvinnliga zoner i husen? Hur och var rörde sig barnen i bostäderna? Och även husen i sig tror jag kan besvara frågor som inte enbart behandlar material, teknik och byggnadstypologi. Vad låg egentligen bakom valet av dörrars och fönsters placeringar, varför valdes vissa värmeanläggningar och golvmaterial medan andra ratades, vad styrde valet av byggnadsmaterial och husets belägenhet på tomten? Detta är bara ett litet axplock av frågor som kunde ha ställts till det danska medeltidsmateriale. Förhoppningsvis kommer en intensifierad framtida dansk »bolig-forskning« ta sig an denna typ av forskningsuppgifter. Till dess är dock den föreliggande boken ett utmärkt och betydelsefullt bidrag som ett första steg på vägen.

Peter Carelli
Dunkers Kulturhus
Helsingborg

Henrik Thrane (red.): *Diachronic Settlement Studies in the Metal Ages*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2003. 140 sider. ISBN 87-88415-24-4. Bogladepris: 248 kr.

Forsidebilledet af stenbyggede bygningsrester i et maki-landskab af sydeuropæisk karakter signalerer lige fra starten, at dette nye værk fra Jysk Arkæologisk Selskab har et perspektiv, der rækker langt ud over de hjemlige horisonter. Sporene efter forhistorisk bebyggelse har stærkt varierende karakter inden for det europæiske område, hvilket har været medvirkende til meget forskellige forskningstraditioner og dominerende metodiske indfaldsvinkler i de forskellige dele af Europa. Med særligt fo-

kus på bronzealderen behandler en internationalt sammensat gruppe af arkæologer dette tema i bogen i 9 artikler, grupperet under hhv. Nord-, Central-, Syd- og Vest-europa.

Baggrunden for bogen er en workshop under European Science Foundation, som blev afholdt på Moesgård i oktober 2000 på initiativ af Henrik Thrane og Bernhard Hänsel. Det er således foredragene ved denne workshop, der her bringes i artikel-form. Artiklerne er alle af høj faglig kvalitet og særdeles relevante også ud fra et dansk perspektiv. I forordet refererer og evaluerer Bernhard Hänsel og Henrik Thrane workshoppen, og på grundlag af workshoppen opstilles tre forskningstraditioner inden for diakrone bebyggelsesstudier i Europa, karakteristiske for hhv. Norden, Central- og Sydeuropa. Det fremgår, at en mere bred geografisk europæisk dækning ved workshoppen var tilsigtet, men ikke lykkedes pga. en række afbud fra inviterede foredragsholdere. Deltagerne repræsenterer dog både Danmark, Sverige, Tyskland, Polen, Slovakiet, Slovenien og England, men det ville naturligvis have været spændende, hvis f.eks. den hollandske forskning også havde været repræsenteret. Under alle omstændigheder kan det undre, at workshoppen og dens målsætning ikke sættes i relation til den store internationale konference »Settlement and Landscape«, der som afslutning på et omfattende 5-årigt forskningsprogram afholdtes af samme institut i maj 1998 (jf. kongresberetningen fra 1999).

I den indledende artikel giver Henrik Thrane en forskningshistorisk oversigt over diakrone bebyggelsesstudier i Danmark og Skåne, samt en perspektivrig evaluering af den hidtidige forskning på dette felt. Betydningen af erfaringsudveksling på tværs af grænserne og af »timing« af projekterne i forhold til den metodiske og teknologiske udvikling inden for faget bliver understreget, og samspillet mellem en

række af de store bebyggelsesprojekter i hhv. Danmark, Sverige og Tyskland påpeges. I forbindelse med det i artiklen viste oversigtskort over større diakrone bebyggelsesprojekter i Danmark, Skåne og Syd-slesvig, hvor store områder fremstår »udækkede«, er det vigtigt at erindre, at dækningsgraden er langt bedre, såfremt man også medtager andre typer af diakrone bebyggelsesstudier, hvilket kun delvist fremgår af artiklen. Her tænkes dels på projekter i lokalmuseernes regi, dels på regionale diakrone bebyggelsesstudier, ofte uden involvering af feltarbejde, bl.a. i relation til flere store forskningsprogrammer i 1990'erne og i form af arkæologiske specialer ved universiteterne.

Niels Björhems artikel om bosættelsesmønstre i Sydvest-Skåne indeholder en vigtig evaluering af to store bebyggelsesprojekter i Malmö-området, nemlig Fossie IV og Öresundsforbindelsen. I en skematisk model sammenfattes udviklingen i bosættelsesmønstrene fra senneolitikum til folkevandringstid i hver af de fire landskabszoner i området. En sådan model er et godt grundlag for videre diskussion og skal selvfølgelig ikke opfattes som endegyldig. Burde f.eks. de småhuse, der optræder i tilknytning til den viste bebyggelse fra ældre bronzealder ved Elinelund 2A, ikke også være repræsenteret i modellen? I vurderingen af resultaterne er det nærliggende at rette blikket mod de senere årtiers omfattende bopladsudgravninger på Københavns vestegn, hvilket kan give mistanke om, at billedet også i Malmö-området vil vise sig at være mere komplekst, end det fremstilles i artiklen, særlig mht. variationen i huskonstruktioner og gårdstyper i yngre romersk jernalder og folkevandringstid. Jens-Henrik Bechs artikel om Thy-projektet sammenfatter resultaterne af surveys og udgravninger af bronzealderbopladser, og giver en samlet fortolkning af samspillet mellem ændringer i huskonstruktioner, kulturlandskab og fæ-

nomener som sandflugt og ændringer i grundvandspejlet. Vigtige er også forfatterens metodiske overvejelser mht. kildematerialets repræsentativitet. Sandflugt og vandstandsændringer spiller også en central rolle i Eike Gringmuth-Dallmer's inspirerende artikel om et naturligt afgrænset »Siedlungskammer« ved Oder-floden. I et omfattende tværvidenskabeligt projekt er der sat fokus på kulturlandskabets udvikling i et sådant marginalområde. Ud over at referere interessante resultater af en GIS-analyse af området, fremsættes en syntese af kulturlandskabets udvikling, bl.a. omfattende sandflugt som følge af afskrælning af hedetørv på store arealer til brug for gødskning allerede i sen bronzealder/tidlig jernalder, med efterfølgende langvarig rømning af området til følge.

I begge artikler i bogens centraleuropæiske del spiller indvandring og flerkulturelle tolkningsmodeller en vigtig rolle. Først behandler Slawomir Kadrow & Jacek Górski bronzealderbebyggelsen i et løssområde i det sydøstlige Polen på baggrund af 30 års surveys og udgravninger. I lighed med den foregående artikel om Malmö-området foretages en interessant analyse og fortolkning af bebyggelsesudviklingen i relation til forskellige landskabszoner. Endvidere fokuseres på to bopladser, hvor bosættelsesmønstret analyseres mere detaljeret. Egentlige hustomter foreligger ikke, og i stedet lægges stor vægt på fordelingen af nogle særlige multifunktionelle gruber (»T-features«), hvilket ikke virker helt overbevisende. For flere af figurerne i denne artikel er signaturforklaringerne ikke fyldestgørende. I Václav Furmaneks artikel fremhæves betydningen af de overordnede topografiske forhold i Slovakiet mht. befolkningsbevægelser og forskelle i kulturelle relationer i bronzealderen.

I Peter Turks artikel om lavlandsbebyggelsen i sen bronzealder i det centrale Slovenien fokuseres med udgangspunkt i et konkret bopladskompleks på den væsentli-

ge problemstilling, om bosættelsesmønstrene, således som de kommer til udtryk i det arkæologiske kildemateriale, afspejler samfundstrukturens reelle kompleksitet mht. grad af social differentiering og centerdannelse. På den her behandlede boplad er der trods tilstedeværelsen af stolpehuller ikke påvist veldefinerede hustomter. Som kontrast hertil fremstår den befæstede bronzealderbebyggelse på et højdedrag på Istrien-halvøen ved Adriaterhavet, som behandles i Bernhard Hänsels artikel. Her giver de velbevarede rester af stenbyggede huse og den gennemgribende omformning og terrassering af klippen et ganske anderledes sikkert grundlag for en fortolkning af lokaliteten som et socialt stratificeret center.

I den afsluttende artikel af Mark Edmonds og John Moreland fremhæves vigtigheden af en kompleks betydning af termen »bebyggelse«, ikke mindst i relation til et marginalområde, som det her behandlede i Derbyshire. Her præsenteres et spændende landskabsarkæologisk projekt, hvor der som supplement til surveys er etableret et meget omfattende system af håndgravede prøvehuller i et græs-dækket landskab, hvilket har givet et godt indblik i et bredt spekter af aktiviteter i det pågældende forhistoriske »task-cape«.

Alt i alt er bogen et vigtigt og inspirerende bidrag til den internationale landskabsarkæologiske diskussion. De glimrende artikler spiller godt op mod hinanden med forskellige indfaldsvinkler til fælles problemstillinger. Bogen er således rigeligt prisen værd og må anbefales til alle med interesse for landskabsarkæologi.

Per Ole Rindel
Afdeling for Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Christopher Tilley: *An ethnography of the Neolithic. Early prehistoric societies in southern Scandinavia.* Cambridge 1996. ISBN 0 521 560969. Bogladepriis: 80£.

Det er ikke ofte, at jeg læser de »trailere«, hyppigst placeret på smudsomslaget, som bøger for det kommercielle marked forsynes med, i håb om at de finder vej ind i anmeldelser. Jeg kom til at læse den, der trykt på siden før titelbladet, har en meget iøjnefaldende plads i Tilley's bog, og den blev i mine tanker, da jeg læste bogen. Jeg vil derfor her tage udgangspunkt i den.

I en første del af traileren læser vi: »Archaeological research in Sweden and Denmark has uncovered a startling array of evidence over the last 150 years, but until now there has been no comprehensive synthesis and interpretation of the material. An ethnography of the Neolithic bridges this gap, giving an accessible and up-to-date analysis of a wide range of evidence, from landscapes to monumental tombs to portable artefacts«.

Man kan selvfølgelig forstå meget forskelligt ved en omfattende syntese og fortolkning, men næsten uanset hvilket niveau og hvilken synsvinkel, man anlægger, må man sige, at lige præcis det sydiskandinaviske område i stenalderen er rimeligt godt dækket ind med syntetiserende og fortolkende oversigter på både dansk, svensk og engelsk. Litteraturhenvisningerne og litteraturlisten i Tilley's bog viser da også, at han bruger langt de fleste af disse værker. Der mangler faktisk kun et par engelske publikationer, som til gengæld også er dem, der i intensioner kommer Tilley's egen bog nærmest.

Giver Tilley så, hvad man kan betegne som en omfattende syntese og fortolkning? Svaret må være klart ja. Han omtaler ikke, hvordan han har valgt at strukturere sin bog, men de forskellige hovedafsnit er rimelig klart organiseret med beskrivelse, analyse og argumenteret fortolkning af de

relevante data fulgt af en overordnet fortolkning.

Sammenlignet med, hvad man ser hos mange udlændinge, der kaster sig over det sydiskandinaviske materiale, er Tilley, der læser både svensk og dansk, sluppet ganske godt fra opgaven. Han skrev sin ph.d. i begyndelsen af firserne med basis i et sydisk-svensk materiale. Han er meget bevidst om, at hans kendskab til det danske materiale er begrænset, og han undskylder det på forhånd i indledningen til bogen. De sydisk-svenske eksempler i bogen er da også væsentligt bedre funderet end de danske, hvor der kan konstateres mangler, men ikke deciderede fejl.

Det største problem ved Tilley's fremstilling i bogen er, at den er meget ad hoc og springende sammensat. Der kan være mængder af information om enkelte ting, som han har fundet interessante, eller som han har arbejdet med i detaljer i sin ph.d.-afhandling og diverse artikler, medens der er andre aspekter, der i det store hele forbigås. Det gør, at den syntetiserende fremstilling i bogen bliver fragmenteret og usammenhængende. På det punkt vil man få mere ud af at læse Magdalena Midgley eller Jørgen Jensens bøger (Magdalena Midgley: *TRB Culture. The First Farmers of the North European Plain.* Edinburgh 1992 og Jørgen Jensen: *Danmarks Oldtid. Stenalder. 13.000-2.000 f.Kr.* København 2001). Omvendt kan man så fremhæve, at hvis man arbejder med og er inde i periodens stof og problemstillinger, så kan man finde mange interessante informationer, specielt om det sydisk-svenske område, og der er også mange iderige og gode tolkningsforslag.

Lige så springende som teksten er også illustrationerne og tabellerne. Bogen hører nok til den kategori, der hedder rigt illustreret, men illustrationerne udgør en yderst broget samling, sakset fra andre publikationer, og det er i hvert fald ikke alle, der er lige relevante. Dertil kommer, at kvaliteten af tegninger taget fra publika-

tioner af teknisk ringe kvalitet ikke just øges ved at blive gengivet på glittet papir. Tilsvarende er det ofte en underlig irrelevant samling informationer, der gengives i tabelform, som f.eks. om megalitgrave på Langeland sammenstykket ud fra Skårups publikation (Jørgen Skaarup: *Yngre stenalder på øerne syd for Fyn*. Rudkøbing 1985).

Hvis vi går videre med teksten i traileren, kan vi læse: »Christopher Tilley also uses this material as a basis for a provocative and novel reconstruction of late Mesolithic and earlier Neolithic societies in southern Scandinavia, over a period of 3,000 years. His skilful integration of archaeological evidence with new anthropological approaches makes this book an original contribution to an important topic whose significance stretches outside Scandinavia, and beyond the Neolithic«.

Omtalen af nye antropologiske tilgangsvinkler bringer med det samme tanken hen på bogens titel, »An ethnography of the Neolithic«, som de fleste formentlig studser over, da vi jo forbinder etnografi med en »øjenvidne«-beskrivelse af folk og deres kultur. Forklaringen finder man i indledningen til bogen, hvor Tilley argumenterer for, at der principielt ingen forskel er på, om man beskriver et folk ud fra en iagttagelse af dets gøre og laden i nuet, eller om man beskriver det ud fra sporene af dets gøre og laden, som de nedfælder sig gennem dets materielle efterladenskaber.

Tilley er en af de markante aktører i den teoretiske udformning af det, der er betegnet den postprocessuelle arkæologi. Der er meget forskelligt tankegods samlet under denne hat, men et af de fremtrædende karakteristika er argumentet, at beskrivelse og fortolkning ikke kan skilles. Vi kan ikke beskrive noget objektivt og derefter fortolke det, for i selve beskrivelsen ligger allerede fortolkningen, som en helt subjektiv indfaldsvinkel til det, der iagttages. Derfor er etnograf og arkæolog fuldstændig ligestillet med hensyn til etnografisk at

gengive en »andetheds« kultur. I begge tilfælde er det en øjenvidnebeskrivelse, hvis metode primært er at leve sig ind i det, der iagttages og beskrive/fortolke det.

Det er nærliggende (både ud fra traileren og ud fra indledningen) at tage Tilleys bog som udtryk for en konkretisering af den postprocessuelle tilgang til et materiale, og således som udtryk for postprocessuel praksis.

Det første man kan konstatere er, at Tilley har afsnit, der er mere frit fortolkende, end vi er vant til at se i arkæologiske publikationer, men disse afsnit står delvist isoleret, bl. a. med etnografiske analogier tilknyttet (f.eks. omkring fortolkningen af dødekulen i MN A, p. 235-241). Den alt overvejende del af teksten består imidlertid af beskrivelse, analyse og argumenteret fortolkning, og adskiller sig på ingen måde fra andre arkæologiske værker af tilsvarende karakter. Om det selektive emnevalg og den fragmenterede struktur så skal ses som et bevidst postprocessuelt træk får stå hen i det uvisse, men jeg tvivler.

Jeg må indrømme, at jeg har meget svært ved at se Tilleys bog som nyskabende. Den er, som der står i traileren, et originalt bidrag til diskussionen om mesolitikum og neolitikum i Sydkandinavien, men det er på linie med så mange andre. Derudover har jeg svært ved at se noget specielt ved den. Faktisk vil jeg påstå, at Jørgen Jensen (2001) har skabt en markant mere postprocessuel beskrivende/fortolkende fortællestil end Tilley og samtidig givet en mere komplet og overskuelig syntese over stenalderen. Når man betænker, at Tilleys bog med sine 365 sider koster det dobbelte af Jørgen Jensens bog med sine 619 sider, så er valget let, hvis man søger fortællingen om stenalderen. Kun hvis man har specialinteresser i de emner, som Tilley diskuterer, er hans bog interessant.

Torsten Madsen
Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Frauke Witte: *Archäologie in Flensburg. Ausgrabungen am Franziskanerkloster.* Mit Beiträgen von Kristin E. Gebhardt und Ole Kristiansen. Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e. V. Schriftenreihe Band 57. Flensburg/Haderslev 2003. 313 sider. ISBN 3-925856-48-X. Bogladeprijs: Ikke oplyst.

I foråret og sommeren 2000 gennemførtes en meget stor udgravning i den sydligste del af Flensborgs gamle bydel. Herved afdækkedes en del af den middelalderlige bymur og rester af byens franciskanerkloster, en mængde grave samt levn fra forskellige eftermiddelalderlige håndværk som bronzestøber og kakkelmager.

Området indeholdt ud over store moderne forstyrrelser mange komplicerede strukturer fra forskellige tidsrum og en stor fundmængde. Det er meget imponerende, at man tre år senere har kunnet fremlægge denne vægtige publikation. De arkæologiske resultater i bogen er vigtige i en dansk arkæologisk sammenhæng, og det er for os meget glædeligt, at det er lykkedes at få bearbejdet og offentliggjort denne store undersøgelse så hurtigt. Det er jo først med publiceringen, at en udgravning virkelig kan inddrages i den videnskabelige diskussion. Måtte en sådan ihærdighed blive et forbillede for danske arkæologer.

Bogen er ødselt illustreret med mange fremragende fotografier af anlæg og fund. Næsten alt er i farver; det gælder også overskrifter, indledningsord, grafer og skemaer, mellemrumsmarkeringer og nogle løvehoveder, der ligger som svagt tonede billeder under teksten forskellige steder. Undertiden kan man som læser afkode et system i farvelægningen – undertiden ikke.

I indledningen »Rund um die Ausgrabung« og i begyndelsen af afsnittet »Mittelalter« (frem til side 34) behandles en mængde spredte emner som: årsagen til

udgravningen, begrundelser for at lave byarkæologi, tidligere arkæologiske undersøgelser i Flensburg, udgravningsbetingelser, udgravningsmetode, opbevaring af fund, Flensborgs tidlige udvikling, middelalderen som tidsafsnit, noget om klostervæsen, lidt generelt om tiggerordener, og en lille smule om franciskanerordenen. Det bliver alt sammen meget elementært og lidt upræcist. Som eksempel kan nævnes kortet over danske franciskanerklostre (s. 34). Her er klostrene i stedet for med en prik markeret med et mandstegn (♂). Læseren kan så spekulere på, om det er et halvfærdigt kort, hvor ordenens nonneklostre er glemt. På kortet angives også stiftelsesår, men det er i hvert fald for Trelleborgs vedkommende helt forkert (1484 – skal være 1267). Flere af de øvrige dateringer er omdiskuterede og burde i det mindste være forsynet med et ca.

Sammen med bogens specielle layout og det lidt underlige billedvalg i begyndelsen med eksempelvis legende børn og opstillinger af genbrugte frugtkasser med skeletter vil denne indledning nok få de fleste fagfolk til at lægge bogen fra sig. Det vil dog være helt forkert. Bogens tekst i øvrigt er beregnet på fagfolk og visse dele for specialister. Personer uden solide forkundskaber, som anskaffer sig bogen på grund af dens populære udformning, vil hurtigt komme til kort.

Af bygningsrester fra middelalderen undersøgtes en del af Flensborgs bymur mod syd tæt ved byporten Rotes Tor og forskellige rester af franciskanerklostret. Der blev bl.a. fundet en én meter bred mur på sandfundament, hvilket tolkedes som kirkens sydmur (Sandfundamenter har i de seneste år vist sig at være et ganske udbredt fænomen. De kan være vanskelige at erkende i forstyrret tilstand, og man kan være bekymret for, at visse kan være overset i ældre tid, siden fænomenet ikke tidligere har fået nogen større opmærksomhed). En tilhørende vestgavl blev ikke sikkert påvist

på grund af store moderne forstyrrelser, og lige meget hvor man forsøger at placere den, vil der det pågældende sted være fyldt med grave, enten hvor vestgavlen eller nordmuren burde ligge. I publikationen opfattes alle grave som middelalderlige. Rent teoretisk forekommer det anmelderen mere sandsynligt, om nogle af gravene først var anlagt efter kirkens nedbrydning og derfor har ødelagt fundamentene, såfremt der har ligget en kirkebygning på dette sted. Men til en sådan afklaring savner man lidt mere regulært dokumentationsmateriale. Det gengivne tegningsmateriale (planer) er i overvejende grad tolkningsillustrationer. Kirken rekonstrueres i sammenhæng med ældre undersøgelser med en indre bredde på ca. 11 m, hvilket i en dansk sammenhæng er helt usædvanligt for en franciskanerkirke, og som blandt stående middelalderkirker i Danmark vist kun matches af midterskibet i Ribe Domkirke.

Flere fløje fra klostret er stadig bevaret på stedet, og bygningerne er formentlig undersøgt og tolket andetsteds. Man kunne dog ønske, at de fremgravede rester og de stående bygninger i højere grad var analyseret samlet. Ikke mindst fordi der faktisk bringes planer af W. Teuchert og C. Christensen, som ikke er helt identiske. Samtidig forekommer bygningernes funktionalitet i sammenhæng med de fremgravede og tolkede rester heller ikke helt indlysende for læseren.

Undersøgelsen afdækkede dele af en kirkegård med mindst 300 begravelser. Det var lidt af en overraskelse, da man ud fra skriftlige kilder og ældre oplysninger havde forventet den placeret længere mod nord. Efter Reformationen blev kirkegården stadig benyttet, men Frauke Witte går som nævnt ud fra, at samtlige begravelser stammer fra middelalderen. Vurderingen er formentlig korrekt; men den har stor betydning for materialets tolkning, så man havde gerne set en indgående diskussion af

dateringsgrundlaget, der i publikationen stort set synes at bygge på armstillingsanalyser baseret på middelalderlige begravelser.

Skeletmaterialet behandles af dr. Kristin E. Gebhardt, og her begynder teksten at blive virkelig krævende. Udgravningen omfattede kun en del af en større kirkegård, og med en massiv overvægt af mænd blandt de kønsbestemte skeletter kan det være et atypisk udsnit. Specielt mændene var udsat for »degenerative« sygdomme og knoglebrud foruden andre sygdomme. Det pågældende kirkegårdsafsnit (som enten ligger delvis inde i kirken eller meget tæt på) synes domineret af de nederste socialgrupper. For at forklare dette lidt påfaldende befolkningsudsnit på kirkegården foreslår Gebhardt, at klostret skulle have oprettet et hospital for syge og fattige. En sådan indretning er dog ikke typisk for franciskanerordenen og kan på ingen måde spores i de skriftlige kilder – modsat hospitalet, der oprettedes i bygningen efter klostrets ophævelse (1530).

Efter Reformationen blev der foretaget en omstrukturering af det middelalderlige klosterområde. Der anlagdes en ny gade Töpfer Strasse (Pottmagergade) hen over grunden, fra hvilken flere forskellige værksteder blev påvist – nok udgravningens væsentligste resultater. Bl.a. udgravedes et bronzestøberi tilhørende først Gerd von Merfeldt og efterfølgende overtaget af Michel Dibler. Den første støbte bl.a. kanoner, den sidste klokker og døbefonte. Udgravningen gav bl.a. bunden af en klokkestøbeform.

I udkanten af udgravningsområdet fandt man et pottmagerværksted fra tiden ca. 1550-1630 med meget store mængder af keramisk affald. Fundet indeholdt både fejlbrændte varer og forøvrigt også noget ubrændt keramik, men også en lang række produktionstekniske genstande til opdelingen af ovnen, til støtter og som afstandsklodser under brændingen for at

hindre genstandene i at klæbe sammen under glasurbrændingen. Pottemageren havde også fremstillet ovnkakler, og i forbindelse med denne produktion fandt man en stor bestand af matricer til kakkelfremstilling.

Matricerne fremlægges af Ole Kristiansen. Her redegøres meget pædagogisk for fremstillingen af matricer, der kunne laves ved kombination af forskellige patricedele og for produktionen af kakler ud fra værkstedets matricer. I et tilhørende katalog gennemgås 93 matricer og 5 dele af patricer. I Kristiansens store bidrag behandles naturligvis også ovnkaklernes motiver, og her stilles der store krav til læseren. Mange af kaklerne har portrætter af reformationstidens centrale personer (fyrster), så vi får serveret verdenshistorien i små og store bidder (Juan de Asturia og slaget ved Lepanto fylder mere end redegørelsen for franciskanerordenen foran i bogen). Et spændende indslag er påvisningen af et samarbejde mellem pottemageren og bronzestøber Michel Dibler, hvor sidstnævnte har lånt matricer til ovnkakler fra en passionsserie, hvilke han brugte til reliefferne på sine malmdøbefonte. Både i kapitlet og i kataloget er der fornemme fotos

af matricerne, der ganske vist er negativformer, men i gengivelsen let aflæses som positive relieffer.

Det efterfølgende afsnit »Weitere Befunde und Funde« er i det mindste for genstandsmaterialet ikke tænkt at være nogen systematisk fremlæggelse af samtlige fund. Alene det enorme keramikmateriale ville sprænge alle rammer. I stedet må kapitlet ses som en oversigt over materialets art og med fremhævelse af forskellige usædvanlige objekter. Blandt de helt specielle er et lille fint udført lommehol. Kapitlet giver et godt indtryk af stedets kompleksitet med hensyn til forskellige anlæg og fundmaterialets store bredde.

Til glæde for danske læsere er der en glimrende sammenfatning på dansk (oversat af Lennart Madsen). Danske læsere bør starte her. Der er dog kun begrænset hjælp at hente her vedrørende de antropologiske undersøgelser.

Som tidligere nævnt uden publikation ingen diskussion. Anmeldelsens indvendinger skal ses i dette lys. »Archäologie in Flensburg. Ausgrabungen am Franziskanerkloster« er en meget vigtig bog for dansk middelalderarkæologi.

Hans Krøngaard Kristensen
Afdeling for Middelalderarkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård